

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIOGRÁFIA, MŰVÉSZET

Csehy Zoltán műfordításai

Buda Ferenc, Markó Béla,
Vörös István versei

Zelei Miklós, Hajnóczy Péter prózája

Fried István, Lengyel András,
Ludmán Katalin tanulmánya

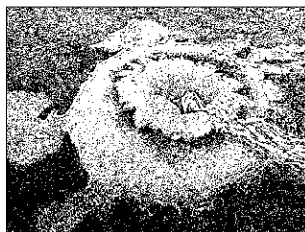
Dezső Tamás fényképei, Simon Márton verse

2021

SZEPTEMBER

forrás

53. ÉVFOLYAM 2021. 9. SZÁM

***	3	A férfierő gyámola (<i>Epigrammák a Görög Antológiából – Cseh Zoltán fordítása</i>)
Zelei Miklós	10	A törpék a falban
Buda Ferenc	12	Játék a fonémákkal; Költőtársaimhoz; Világnyelv(?); Nézz tükörbe; Inkább a csönd; Amit tudok (<i>versek</i>)
Markó Béla	15	Dobpergés; Rendszerváltás (<i>versek</i>)
Onagy Zoltán	17	Ne dühöngj, édeske
Vörös István	21	Visszabontás (<i>vers</i>)
Sirokai Mátyás	24	Szikla; Tengeri létforma (<i>versek</i>)
Laczkó Sándor	26	Határ (<i>Szócikk-folyam</i>)
Lajtos Nóra	29	Ha még élünk (<i>vers</i>)
Orosz István	31	Emlékek apámról IX.
Lengyel András	52	„A József Attila-filológia crux-a” (<i>A csodaszarvas datálásához</i>)
Fried István	65	„... az »igazi« Európa küszöbén botorkáltunk” (<i>Az ismerős és az ismeretlen az Egy polgár vallomásaiban</i>)
Ludmán Katalin	85	Hajnóczy Péter <i>Play-boy</i> című szövegéről
Hajnóczy Péter	93	Play-boy

Simon Márton	97	A határvidék feltűzi csillagait (<i>Dezső Tamás fotóihoz</i>)
Ferencz-Fehér Dorottya	115	„Hirtelen nem is tudom, mi fontos most számunkra” (<i>Gion Nándor: Krisztus katonái a Görbe utcából</i>)
Juhász Tibor	119	Írónak lenni öngyilkosság (<i>Zelei Miklós: Gyilkos idők</i>)
Pintér Kitti	122	Egy florilégium csapdája (<i>Sirokai Mátyás: Lomboldal</i>)
Kovács Krisztina	125	Szelíd jelenlét (<i>Kovács Lajos Művei I–III.</i>)
Szántai Márk	130	Kisvárosi gyilkosságok (<i>Hász Róbert: Fábíán Marcell pandúrdetektív tizenhárom napja</i>)
Biernaczky Szilárd	134	A Manasz kirgiz hőseposz
Gyöngyössy Orsolya	139	Kalandozások a papok erszényében (<i>Bárth János: Paptartás a kalocsai főegyházmegyében</i>)

Dezső Tamás fényképei

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét
 Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata •
 Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.;
 Felelős kiadó: Füzi László • **A szerkesztőség címe:** 6000 Kecskemét,
 Kápolna u. 11.; **Telefonszáma:** 76/482-223; Honlapcím: www.
 forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu • Tördelés:
 VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu •
 Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.;
 Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Csenki Nikolett**, **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila**, (szerkesztő) **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila**, **Pintér Lajos** • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133–056X

A férfierő gyámola

(epigrammák a Görög Antológiából)

Az úgynevezett Görög Antológia (Anthologia Palatina) az antik és bizánci görög világ legjelentősebb epigrammagyűjteménye. A tizenegyedik könyv lakomaverseket, tréfás epigrammákat tartalmaz. Az alábbi szövegek e könyvből valók. A versek alatti szám az epigramma gyűjteménybeli pozícióját jelöli. Az eredeti szövegeknek nincs címük, az itt szereplő címek utólagosak.

Nikarkhosz: A kidőlt bor

*Hermész ünnepe volt s Aphrodisziosz isteni óbort
szerzett. Mind kiömölt. Mekkora gyöttelelem ez!
„Kentaurok dőltek ki a harcban” – mondta –, „csak ártott!”
Jobb, ha mi dőlünk ki, mintha kidől a borunk!*

(11, 1)

Ismeretlen költő: Nem iszik már

*Síroszlophoz friss kenetet s bort vinni bolondság!
Mért égetsz tömjént? Hidd el, az is butaság!
Önts italáldozatot nekem! Én élek! Hamu és bor
sárrá lesz. Nem iszik már, aki lenn feküszik.*

(11, 8)

Sztraton: Dámokratészhez

*Dámokratész, ma igyál, ma szeress, nem tarthat örökké,
hogy ragyogó ifjak közt vigádozni lehet!
Fürtünkön koszorú pompázzon, sőt, kenekedjünk!
Sírunkhoz majd más hoz koszorút s kenetet!
Nyelje a bort ez a csont, míg hús van rajta! Utána
még ha özönvíz is mossa el, az se zavar!*

(11, 19)

(Thesszalonikéi) Antipatrosz: A szent forráshoz

*Ó, Helikón, Boiótia szent forrása, te csengő,
Hésziodosz gyakran itta mesés vizedet!
És e fiú, Helikón, most tölti Itália nedvét
épp a kupámba, amely úzi a gondjaimat!
Inkább bort iszom én, ha kevéske jut is poharamba,
mint hogy a szent forrás hűs vize érje a szám!*

(11, 24)

Apollónidész: Míg bírja a szusz

*Cimbora, durmolsz már, de kupád érted kiabál még!
Ébredj föl! Netalán hulla vagy? Úgyse hiszem!
Most ne habozz, Diodórosz, vedd magad újra a borra,
idd keveretlen, míg bírja a szusz meg a láb.
Eljön majd az idő, amikor sokat inni gyalázat,
hogyha a bölcsesség őszbe vegyíti hajunk.*

(11, 25)

Argentariosz: Bölcsőbb életet élsz?

*Öt láb föld temet el, ha kidőlsz. Nem látod az élet
szépségét többé! Napsugarat se remélj!
Éppen ezért tölts bort, és cuppanj rá az ivásra,
s kedvesedet közben vígan ölelni ne késs!
Bölcsőbb életet élsz? Ne feledd Zénónt, se Kleanthészt!
Sírjuk legmélyén szikkad a bölcséletük.*

(11, 28)

Philodémosz: Életprogram

*Nem vonz hó violák koszorúja, a lant szava, óbor,
szír kenetek! Nem vonz engem a víg mulatás!
Nem vágyom lakomára, se hétpróbás szeretőre!
Undorodom, mert ez jóra aligha vezet.
Egy nárciszkoszorút kérek, fuvolák szava zengjen,
sáfránysárga kenőcs kenje a tagjaimat,
és Mütiléné friss bora öntözgesse a torkom,
s egy szűzlány üljön társnak az oldalamon!*

(11, 34)

Diodórosz Zónasz: Agyag

*Add a borospoharat, hisz agyagból lett, ahogy én is!
S újra agyaggá lesz testem a holtom után!*

(11, 43)

Honesztosz: Kortyonként jobban esik

*Akkor jó az ivás, ha akarsz, de ha kényszer, a szent bort
és az ivót sérted meg, s buja bűnbe merülsz!
Ez titkon ki-kiönti a földre, amaz meg a Léthé
habjaiból kortyol, hogyha vedelve vedel!
Ég veletek, nagyivók! Iszom én, míg kellemes innom,
kortyonként jobban tölt el az életöröm!*

(11, 45)

Automedón: Reggel

*Éjjel testvérként vedelünk, s mire eljön a reggel,
már egymásnak esünk, mint a vadállatok, úgy.*

(11, 46)

Anakreón: Egy ezüstműveshez

Ezüstből készíts nékem,
kupát, ó, Héphaisztosz,
ne fegyvert, ám edényt, mely
öblét szélesre tárja,
ne véssél csillagot rá,
Göncölszekér se kell most,
se Orion, a szörnyű,
szőlőtőkét véss rá,
mosolygó fürtöcskéket,
na és a szép Lüaioszt.

(11, 48)

Euénosz: A helyes arány

Bakkhosz ügyében mindig a legjobb út a középút.
Másként bússá válsz vagy beletébolyodol.
Három adag forrásvízhez jön a bor negyedikként,
nászágyhoz szintén illik e pontos arány!
Bezzeg, hogyha tömény, a szerelmet elúzi a borgőz,
és mély álmot hoz rád, a halál rokonát!

(11, 49)

Palladasz: Szidnak a nők

Szidnak a nők folyvást: „Mit akarsz még, ostoba vénység?
Nincsen tükröd tán? Nézz bele, összeaszott!”
Mit bánom, hogy a haj már ősz vagy még feketéllik!
Itt ácsorgunk mind, mind a halál küszöbén!
Illatozó kenetek, koszorúk s a borom heve úzik
messze az ősz agglét gondjait és bajait!
Add a kupát, hogy a bor tovaűzze a gondot, a bút is,
és a kihűlt szívet fölmelegítse megint!

(11, 54)

Makédoniosz: Az igazi kincs

*Nem kell semmi arany vagy város a föld kerekén, még
Théba csodái se, bár zengje homéroszi vers,
egy öblös kupa kell, melyben pezseg egyre a jó bor,
s szomjúhozó ajkam öntözi folytonosan!
Tisztos s jókedvű társak, pletykálva igyunk, míg
szőlőskertjében túrja a földet a nép!
Ez csak a pompás kincs! Ez vonz! Ha kupát fogok, engem
oly hidegen hagy a kincs, pénz vagy a konzuli rang!*

(11, 58)

Makédoniosz: Az igazi Bakkhosz-hívő

*Borvedelők, nagy Bakkhosz urunk szolgái, ti hősök,
ünnepi nagy lakomán vár az ivóviadal!
Töltsd a keletről jött Bakkhosz nedvét a pohárba!
Triptolemosznak most más tegyen áldozatot,
ott, hol az ökrök vannak, ekék, a karók, a magocskák,
és ami Perszephoné tűnte után eleven.
Enni is olykor kell, nem elég az ivás. De a tényleg
hű Bakkhosz-hívő csak mazsolát eszeget.*

(11, 59)

Paulosz Szilentariosz: Italáldozat

*Töltsünk majd italáldozatot Bakkhosznak, a jókedv
gerjesztőjének, s őrizzé kupánk el a bajt!
Izzadjon csak a földműves, hadd tömjé a bendőt
Perszephoné anyját áldva az ételekért.
Hagyjuk most a vadat, madarat, véres cafat-étküük,
és a leölt bikahús rettenetes tömegét!
Hagyjuk a halcsontot, hadd sértse azoknak az ajkát,
kiknek szebb Hádész, mint ha a nap kiragyog!
Éljen a jótét bor, mely ital s étel maga egyben,
vágyják csak mások enni az ambroziát!*

(11, 60)

Makédoniosz: Az irodalomban járatlan orvos

*Tegnap egy orvos jött hozzám, mert megbetegedtem.
Nektárbort nem ihatsz, mondta az elvetemült!
Inni vizet rendelt, az az ostoba, bárha Homérosz
mondja: a férfierő gyámola egy csak, a bor!*

(11, 61)

Lukilliosz: A rossz bor

*Hogyha akad Bakkhosz-szobor ebben a házban, a repkényt
vedd le a fürtjeiről s a helyére akaszd a salátát.*

(11, 295)

Gaitulikosz: Hádész partfövenyén is

*Szeilénisz négyszer csókolta boroskupa ajkát,
és mindent kiivott, cseppnyi aszú se maradt.
Szépfürtű Dionüszosz, a víz sose érte a nedved!
Tisztán tisztelt meg, s nyelte a mámorodat
mindig, ahogy kifacsarta a prés, bevedelte örömmel,
s Hádész partfövenyén is poharazni akar!*

(11, 409)

Hédülosz: Nemzés

*Ernyesztő Bakkhosznak az ernyedt Aphroditéval
ernyesztő Kösze lett a közös gyerekük.*

(11, 414)

Lukianosz: A környezet hatása

*Nem volt más józan, csak Akindüinosz akkor a házban,
s részegnek látszott mégis a többi között!*

(11, 429)

Csehy Zoltán fordításai

Zelei Miklós

A törpék a falban

A rácsos ágy mellett fakó, piktorolt ábrák a falon. Becsukom a szemem. Mozogni kezdenek.

Eltűnnek.

Újak bújnak elő.

Túl a falon a játék. A két háborús bűnös kislány, Bíborka és Bársonyka. Oldalt a homokozó. Nincs körbedeszczázva. A disznóól oldalából lemállott, a gyerekeknek még jó lesz, korhadt, gyalulatlan deszczákkal. Csak körülásták. Az állandóan magas talajvíztől a homok egy kicsit mindig nyirkos és kötött. Elveszti arany csillogását. Ősszel szereti magát belefészkelni a varangy. A tél végén a kislapát kifordítja a békabunkert. A tavasz hírnöke.

Ott ások.

Bíborka és Bársonyka rohan. Hol az egyikük a másik nyomában, hol meg fordítva. Az ordításuk változatlan. Áááááááá. Keresztülszáguldanak a homokozón. Meztéllábukkal betemetik, amit kiástam addig. Áááááááá.

Hátul kőkerítés zárja le az udvart. Szemben Szent Rókus figyel. A hamisan megvádoltak, a pestisfalvak, a pestisbetegek, a sebesültek védőszentje. Bal lábának mély sebét segítőkutyta nyalogatja.

A falban a törpék énekelnek. A rácsokhoz szorítom a fülem. Gyönyörűen hallok. A szóló énekszám után az énekes előjön. Meghajol. És vissza a falba. Top, top, top. Hallom, ahogy elsiet. Kórusműveket adnak elő. Föntről, leltről, oldalról hallgatom, hogy milyen gyönyörűen énekelnek. Azután megjelennek a falon. Akrobatikus mutatványokkal szerepelnek. Integetve hívnak. Menjek be a falba. De rács van közöttünk. A tenyeremmel tapickolom a falat. Csönd lesz. Sokáig kell várni, hogy újra kezdődjék a koncert. Fölhangozzék egy szerenád. Egy halk duett. Top, top, top. Kint vannak a falon. Körtáncot járnak. Bukfenceznek. Fogócskáznak. Mindent láthatok. Csak a szemem ki ne nyissam. Csak el ne aludjak.

Reggel tornyot rakok a homokban. A taknyosok most is bámulják. Öten vannak. Alacsony, kövér anyjuk nem engedi ki őket az udvarra. A nyitott ajtóból figyelik, ami történik odakint. Két sorban egymás fölött a fejek. Az orrából mind egyiknek lóg valami. Csak olyankor jutnak ki az egyetlen konyhából álló lakásukból, amikor az anyjuk mosni megy a folyóra. Az egyik hóna alatt a mosóállvány. Kezében a sulykolófa. A másik hóna alatt a ruha. Mögötte a taknyosok libasora. Elöl a legkisebb. Hátról a legnagyobb.

Áááááááááááááááá. Bíborka és Bársonyka visszafelé rohan. A hátam mögött. Fellöknek. Rohannak tovább. Nagyobbak nálam. A taknyosok nézik. Öröm a tekintetükben.

A tornyot újrarakom. Belerejtem éllel fölfelé a kislapátot. Áááááááááááááááá. Boldogan csillog a taknyosok szeme. Bíborka és Bársonyka délután egy piszkavassal átszúrja az arcom. Áááááááááááááááá. A taknyosok mosni vannak. Alig várom, hogy este legyen.

Már nem fáj a délutáni seb. Még büszke is vagyok rá. Mégis jólesik a dalokból áradó vigasz. Mindkét kezemmel a rácsba kapaszkodom. A lehető legközelebb húzom magam a falhoz. Tipi, tipi, top, top. Megnyílik a fal. Kivilágosodik a színpad. Rázendít a zenekar. Jobbról és balról betáncol a balettkar. Gyönyörű, színes ruhákban táncolnak. Egyikükön sincs egyforma jelmez. Előrejönnek a színpad széléig. Beolvadnak hátul a falba. Körtáncot járva jönnek vissza. Virágot szórnak. Könnyűek, mint a madár. Fölszállnak a színpad fölé. Kirepülnek és alulról szállnak vissza. Táncolnak, muzsikálnak, míg el nem alszom.

Másnap délelőtt Csátaljai Béla bácsi motorbiciklin kénlapokat hoz. Messziről hallatszík, ahogy közeledik. Nincs más motor a környéken.

Az a legjobb. A kén. A motorbicikli kecskeszarv állványára állítva várakozik a ház előtt. Bent elhúzkodják a bútorokat. Keresik a lukakat a falban. Utána tapasztani, rögtön tapasztani! Hogy a kén bent maradjon. Csátaljai Béla bácsi kever egy kis maltert. A kénlapokat hengeresre gyúri. Meggyújtja őket. Be a lukba, amelyet utána rögtön betapaszt. A lukakban a kénlapok füstölögve, lassan hamvadnak el.

Ez a megoldás!

Fönt, a fal tetején néhány egérnek sikerül kirágnia magát. Egy-kettő a rácsos ágyba pottyanva vonaglik. Csátaljai Béla bácsi összegyűjti őket. Ki az udvarra velük. Majd összeszedik őket a macskák. Nem lesz több cinigelés.

Buda Ferenc

Játék a fonémákkal

Íriszek

Ereszek.
Úri szók.
Úriszék.
Oroszok.
Erőszak.
Áru? Szűk.
Ór-üszök.
Araszok.
Úr-üszök.

Koszorú

Kő-szóró
kész erő.
Kaszára
köszörű.
Kő-szerű
kosz-áru,
kúszóra
kiszóró!
Kösz, író!

Ki sara?

Kés-erő
kísérő
kő-sora,
kő-saru
keserű
kosara.

Árusok

Órások?
Erősek,
eresek.
Író? Sok:
Urasok,
üreszek.

Költőtársaimhoz

*Van, ki híven vallja, van, ki eltagadja:
vagytunk mi mind Arany elbitangolt fattya.
Amatőr, avantgárd, posztmodern vagy „népi”,
anyanyelvét hacsak maga ki nem tépi,
új mezőn tallózva bármerre is kószál,
mindnél fel-felsajog egy-két aranyló szál.*

Világnyelv (?)

*Angol, német, spanyol vagy francia
a világhírhez kész garancia.
Svéd, portugál, olasz, vagy épp flamand
nyelven szólni is könnyítő kaland,
s ki oroszul már tud vagy megtanul,
tízféle szlávul szintén boldogul.*

*Mivelhogy nincs közeli rokona,
a magyar csak motyogrog egymaga,
s biz e magány nyomasztó, szentigaz.
Mindazonáltal van reá vigasz:
mi olvashatjuk eredetiben
Aranyt, Petőfit, Adyt.
De Ti nem.*

Nézz tükörbe

*Pusztulnak erdők Délen, Északon:
„Irtsuk! Hisz ebben nincs elég haszon!”
S e néhány szó még mindent széttapos.
„Dobd ki az ételt – több, mint kétnapos!”
„Üres palack? Hisz semmire se jó!” –
lesz az Óceán szemétkerakó,
s a fényben rengő víztükör alatt
mérget halmoznak rákok és halak,
rozmárok, fókák, delfinek, cetek
között egyre több tengődő beteg,
nem bírnak ép utódot elleni,
Antarktikát a szúnyog ellepi,
s metánt pöfékel már a permafrost.
Hát nézz tükörbe – s lásd a Taigetoszt.*

Inkább a csönd

*Készítésem egyre kisebb,
magam körül hogy zajt üssek.
Ha nincs miért, nem kiáltok.
Sőt még arra is vigyázok,
ne csattogjon, mikor lépek:
minek hallgatnák a népek
egy vén fickó csörtetését?
Csörömpölő lárma helyett
inkább a csönd – semmi kétség.*

Amit tudok

*Amit tudok, kevés
ahhoz, hogy boldoguljak.
Ám ahhoz túl sok,
hogy boldog legyek.*

Markó Béla

Dobpergés

Nem tudom, mi volt a gyermekkor igazi zenéje. Ne kívánjátok, hogy dalaitok egyszerre csak felgyorsuljanak, egy diktatúra dobpergéséhez igazodva. Valahogy így: Éljen a Párt! Éljen a Párt! Éljen a Román Munkáspárt! A vékony szíjon nyakba akasztott, a csípő magasságában, a sötétkék nadrág és a fehér ing találkozásánál felfüggesztett pionírdobok diktálták az ütemet. Pionír? Tudom, úttörőnek kellene mondanom, hogy mindenki megértse, de ez mégis egy másik gyermekkor, bár tapasztalataink hasonlítanak. Nem lehet elválasztani a gyermekkort a szavak hangzásától. A dallamtól. A betűktől sem. És a boldogságot sem lehet elválasztani a diktatúrától. Ne kívánjátok, hogy gyermekeitek emlékezetében ismét a jót idézze a rossz. Vagy a rosszat a jó. Ne akarjátok, hogy mindahányszor kiserkenjen a vér, ha majd mégis szét akarjátok választani az igazságot és a hazugságot. Mint amikor az éles fagyban a nyelvemmel próbáltam ki, hogy milyen hideg az erkély vaskorlátja. Ne kelljen kipróbálnotok, hogy az emlékek forrósága alatt micsoda halálos hidegség készül felszínre törni. Ahogy a vihar az ablakot benyomja. Ritmusa van mindennek persze. Most is tudnám pörgetni a dobverőket: éljenapárt, éljenapárt, éljena román munkáspárt! Tamtara-ram, tamtara-ram, tamtara-ramram-tamtam-tam! Vagy: Tá-ti-ti-tá, tá-ti-ti-tá stb. Én csak amolyan alkalmi dobos voltam, egyszer-kétszer be kellett ugranom valaki helyett, nem tudnám lekottázni a dobszót. Meg aztán Gheorghe Gheorghiu-Dej, tehát Gyorgye Gyorgyu-Dézs, a párt első embere is örökös dobszóként él az emlékezetemben. Csak románul skandáltuk, hogy a békéért és a népért harcol ez a nagyszerű férfiú, nem kínlódom most a fordítással. Szóval bármi is történjék, szép lesz

gyermekünk vagy unokánk gyermekkorára, az első karácsonyra, az első nyári délelőtt a vízparton, az első kibetűzött szó, az első erotikus álmom, sőt, akár az első dobszó is, ám mégsem mindegy, mekkora hideg áramlik később az emlékek közti repedésekből. Attól tartok, ahogy telik az idő, nem tűnnek el, hanem tágulnak a repedések. Még a miniszoknyák vagy trapéznadrágok forradalma sem tudta feledtetni velünk azt a múltat. Hát vigyázzatok az utánaatok jövőké gyermekkorára, hogy miféle dobpergésre emlékeznek majd elérzékenyülve.

Rendszerváltás

*Élni jobb szabadon. Ez nyilván közhely.
De álmodni is jobb-e? A szabadság
kiábrándító is lehet, mert megmutatja,
hogy minden hiába, nem tudsz csak úgy
elrugaszkodni a földtől, és nem vagy képes
repülni, mint a madarak. Legalább úgy,
mint a verebek. Vagy akár a varjak.
Ha szabad vagy, megbizonyosodhatsz
arról, hogy minden viszonylagos.
Nem válhatsz mássá, mint aki vagy.
Pedig látszólag semmi akadályja ennek.
Kivéve önmagadat. A szabadság csakis
rajtad kívül végtelen. Mert egyébként
elhálóányítja, majd ki is törli az álmokat.
Beszéljünk őszintén, ilyen a demokrácia.
Viszont diktatúrában élni szörnyűség.
Mintha minden lépésedet meg kellene
fontolnod. A szerelmet. A szeretetet is.
Anyádat, apádat sem azokkal a szavakkal
szereted, amelyek éppen kikíváncoznak
belőled. De álmodni egy diktatúrában
sokkal jobb. Sokkal határtalanabb.
Nincsenek korlátai. Ha úgyis elérhetetlen,
amit álmodsz, a legmerészebb álmokat is
megengedheted magadnak. Ezek szerint
el kell döntened, hogy mit akarsz. Élni-e,
álmodni-e? De ha ezt nem mások, hanem
te fogod eldönteni, máris szabad vagy, tehát
ennek a versnek nincs értelme. És ez a jó.*

Onagy Zoltán

Ne dühöngj, édeske

Viharos

„Ne dühöngj, csendesedj, béke van. Nem ülhetek azonnal a gépbe, egyedül csinállok mindent, azt is, amit nem tudok. Itt a gyerek, hol éhes, hol szomjas, hol kimenne, hol bejönne, kicsit átrendeztem a kamrát, mert a friss vételezés, egy hadseregnek, rányomult az eddigi békés, áttekinthető kamrai tájképre. Nem akartam főzés közben a kamrában toporogni és szentségelni, mert nem találok semmit, visszahoztam az eddigi szisztémát, legalább körülbelül, ez itt, ez itt, ez meg itt, a fontos elemek.”

„Hűvös van, idefönt nem lehet magasabbra állítani a fűtést, le a pincébe, hátha rájövök, hogyan kell az eszközlapon állítani, de nem merem hozzányúlni, nem egyértelmű a feliratozás, nehogy kikapcsoljak valamit, aztán a seggünk fagyjon be.”

„Teleraktam a fagyasztót dobozokkal. Szegény, drága anyám ötféle levest főzött, Gaskó kedvenceit, meggyleves az egyik, a húsalapú második félek mellé, szétraktam dobozokba, olyan adagokban, hogy inkább kevés legyen egy étkezésre kettőnknek, de grammja se vesszen kárba. Az előrelátó asszony/anya és a megfáradt konyhalány mondja.”

„De mit gondolsz, miért örülök úgy mindig, ha főzöl? Hogyan ne tenne boldoggá, amikor anyám főz rám meg az unokájára?”

„Persze. Meg azt is hihetem, ha nem figyelek a jelenre és becsukom a szemem, hogy gimnazista vagyok, amikor minden csodálatos és félelmetes.”

„Nem érted. Amennyire utálok napi szinten főzni, legalább a felborult rutin ne akadályozzon. Miért nem érted?”

„Nem, nem titkolom, nem szégyellem, csak nem beszélem ki, hogy utálok főzni, nem tudtam róla, hogy ennyire megterhel a pöcsölés a konyhában, aminek a vége minden esetben a végeérhetetlen mosogatás, ha mégis tudtam volna róla, akkor nem ismertem fel, hogy tudok róla, de az utóbbi napok komoly bizonyítékkal szolgáltak.”

„Szívem, te bolond, hát persze, ha neked főzök, az előjáték, észre se veszem, hogy főzök, se azt, hogy időbe telik, hogy meg kell pucolni az alapanyagokat, előtte beszerezni...”

„Pontosan. Ha együtt rakunk rendet, együtt mosogatunk, utójáték. Honnan jöttél rá? Miből?”

„Igen. Épp csak a közepe hiányos. Vággyal teli forró levegővel súgja: hiányos.”

Édeske

„Most értem le az édeske-történethez. Köszönet. Tudtam, hogy a szüleid használták, még arra is emlékszem, hogy tizenévesen, amikor te voltál tizenéves, leszoktak az édeskézésről. Így van ez az öregekkel.”

„Nagyon jó, hogy már a jó latinok is (a rómaiak, ókori Róma?), hogy melliculum, hogy édesgető szó, édeském, édes babácskám, de hogy benne a Czuczor–Fogarasi is, az édeskét finom, gyöngye édességként használja, kicsit édes az életben, a kedveskedő beszédben olyan, mint a kedveske: »Édeském, jere velem!« Fasza, nem? Milyen különleges, mégis milyen jó. Megegyezhetünk, hogy szavak nem nagyon születnek, mert mind ül a szegélyen, csak elfelejtődik, kikopik a használatból, aztán csak feljön a mélyből szem elé.”

„Kérlek, ne dühöngj, édeske, elég, hogy dühöng ez a kurva covid?”

„Jól vezetek, régen vezetek, nyugi. De jólesik, ha aggódsz. Én is aggódom miattad, te is aggódsz miattam.”

„Nézz ki az erkélyről, nincs forgalom, üres az út, semmiféle ökör kamion nem mászik rám.”

„Szívem, aggódós kicsi szívem, amikor a gyerek velem a kocsiban (mindig velem mostanában), ötször annyira koncentrálok, mint nélküle, ságva ezt a féltő apának.”

„Egyedül a benzinkúton bújtam elő, kesztyűben nyúltam a csaphoz, fizető vásárlóként is egyedül, odabent két kutas pasi, egy büfés lány, érintős kártyával fizettem, nem adtam ki a kezemből, a kesztyűmből, vegyél már vissza. Vigyázok, hogyan is ne. Én se fertőződhetek meg, téged se fertőzhetlek. Tiszta, mint a nap.”

„Majd téged is gumikesztyűben. Hihihíí, visítva nevet a füledbe.”

„Most eltűnök egy órára, ne aggódj és ne ordibálj, hogy hol vagyok. Ki kell derítenem, mennyi kompenzációt fizet a cég a boltosoknak, és persze meddig, mert borzasztóan be vannak szarva, legalább tíz levélre válaszoltam eddig, hogy fogalmam nincs. Az üzletek zárva, a forgalom nulla, a bevétel nulla, és aki nem a sajátjában dolgozik, hanem üzlethelyiséget bérel, ötödikéig fizeti a bérleti díjat. Nehéz futam lesz, bujkál az öreg, elérhetetlen, de az is lehet, lelépett egy apró világvégi szigetre, ahol hírből se ismerik a koronavírust, és becsukta a kaput, hogy oldjátok meg, fiatalok. Egyszóval. Vagyok, de mégsem, vadászom az öreg tőkést.”

Marcona

„Napok óta ötkor ébredek. Pontosan. Kelek, mintha ezer és egy dolgom volna. Kávét melegítek, tegnapi kávét, tőled tanultam, hogy annyi mindig maradjon előző napról, hogy egy rendes adaggal nyisd a napot, salakolás, csörömpölés lábujjhegyen, a kávéfőzés nyitászertartása nélkül. Tudom, hogy te négykor (pontosan), és hogy te Mara miatt, nem akarod ébreszteni idő előtt, én nem tudom, miért vezettem be ezt a hagyományt, nincs racionális, tudományos magyarázattal alátámasztható oka, mert messze a konyha az alvószobától, és Gazsi nem ébred hangosabb hajnali neszezéstől sem, ha nem akar, az ébresztéstől se ébred.”

„Nem tudom, miért az ötórás gyakorlat, de jó.”

„Ha tiszta az ég, világosodik öt óra tízkor, mire az asztalhoz ülök, felrakom az ablak alatti lócára a lábam, összemarkolom a névnapi ajándék csészét, figyelem a konyhaablakból a túlparton ébredő Börzsöny lábát.”

„Ma két dolog jutott eszembe. Egyik se jó. Az első, hogy ablakot pucolok ma, a két konyhaablak rendszeresen kimarad, amikor elszánom magam általános ablakpucolásra, talán mert szét kell csavarozni, mert a dupla ablakok elérhetetlen belső lapját is le kell mosni, várom, jössz, szétszeded és összerakod nekem. Két éve (ugye kettő?), amikor szétkaptad, összeraktad, és milyen jó volt, azonnal hagyományt teremtettem ebből is. Elértem a kort, hogy csupa hagyományteremtés az élet (súgva, halkan)?”

„Dehogyan. Dehogyan – is nélkül. Csak nem. Negyven alatt, illetve harminc és negyven között egy nő a huszonegyedik században nem teremt hagyományt, bármikor változtat, eltöröl, lefejez, kiiktat, válik, mert úgy véli, él eleget, marad ideje bőven hagyományteremtésre, miért kapkodná el? Súgva, bensőségesen, hízelegve: De akkor mi van, kérem szépen, ha a harmincas nőnek öreg pasija van? Öreg, elszeparált, tőle a gonosz hivatalok által elzárt, kétszeresen vírusveszélyeztetett öreg pasija, ráadásul feleséggel, akit perverz és szégyentelen gesztussal „örökasszonynak” nevez? Az ilyen öreg pasi megléte segíti, netán akadályozná a hagyományok születési folyamatát?”

„Fél hat múlt három perccel, hol vagy, hogy ideköszönnél, jó reggelt kívánnál? Miért nem látlak a gépben?”

Húsvét

„Majdnem elfelejtettem, a második dolog, ami eszembe jutott. Ez a húsvét irgalmatlan szopás, bármerre nézek. Szopás a henteseknek, akik ipari mennyiségben gyártják a gyorsfűstölt, gyorspácolt, drága sonkákat, házi sonka néven. Szopás a csokoládégyáraknak, de a kereskedő boltosoknak, akik már megrendelték az évenkénti csokinyúl- és tojásmennyiséget. Szopás az olcsó orosz kölni kontraszelektált importőreinek, akik már decemberben megrendelték, leszállították, átnyomták márkás francia üvegekbe, na, ez a nyakukon ragad. Szopás a szeszkonzorciumoknak, mert az asszonyok nem merik megvásárolni a szokásos alkoholmennyiséget a locsolásra és a locsolást körbeölelő ünnepekre a vendégeknek, mert bezárt a gyár, otthon az ember, és mert ekkora mennyiséget képtelen elrejtteni jó szimatú ember elől. És ne vedelje tele magát itthon, magányosan, mert az ivás vége – megfigyelésem szerint – üvöltözés, okoskodás (súgva, elnézést kérő hangszállal: az átlagférfi némi alkoholos befolyástól riasztóan okos képes lenni, akinek nem inge, nem veszi magára), vagy riasztóan bika, ebből következően nemakaromdugás és a nemakaromdugás utáni feszült rosszkedv, vagy feszült jókedv, a világ tele rejtéllyel. Zárásul: a vírus komoly szopás mindenkinek. Felmérhetetlen, mennyire komoly.”

„Persze, nem értem el az öreg cégtulajdonost tegnap, a harmadik vagy hatodik, nyilván döntésképtelen, nem kompetens helyettessel beszéltem, a kelet-európai intendánssal, a válasz klasszikus semmitmondás, vizsgálják, figyelik, mérik a

lehetőségeket, értesítenek mindenkit, ha döntés lesz. Hát basszák meg. Nem tehetek mást, ezt adom tovább.”

Szegi? Nem szegi?

„Még mindig nem vagy, hiába beszélem ki a lelkem.”

„Nem kezdek semmibe, amíg elő nem bukkansz.”

„Csak mondom nagyon halkán az alkoholos elemzés mellékleteként: ha a magunkra igazított szigorú karanténszabályokat álnokul megszegve beesnél valahonnan, akár az égből, nem várnám meg, hogy bort bonts, hogy lecsavard egy üveg Unicum kupakját, megelőznék, hogy hama-hama’ szegiük tovább. Így vagyok ebben a pillanatban a fogadalmainkkal. Szégyenlem is magam eléggé.”

„Csak nem ébredsz, csak nem látlak. Fél hét.”

„India elrendelte a kijárási tilalmat. Egymilliárd-hatszázmillió embernek. Arra gondolok, a sok millió indiai hajléktalan honnan nem »jár ki« a rendelet értelmében? A kormánynak egyik kezével el kell rendelnie, amit elrendel, a másikkal lakhatást kell nyújtania a hajléktalanoknak, hogy legyen hol betartani. Aki eleve az ég alatt, mert nincs neki bentje, az nemigen mehet ki. Szerintem a magyar kormány ezért nem rendeli el a kijárási tilalmat, mert vagy lakáshoz kell juttatnia a hajléktalanjainkat, vagy be kell börtönöznie őket, hogy a törvénynek érvényt szerezzen. Szerinted lakást kapnak? Elzárást? Nem lesz magyar kijárási tilalom?”

„Aztaszemít! Amerikában is megjelent, kaszál. Az oroszokról meg az amerikaiakról szinte semmit nem hallani eddig. Majd most?”

„Ha nem vagy, elindítom a reggelt, a mosást, készíték reggelit a gyerekeknek, rákérdezek Margitkánál, mikorra tervezik, hogy hazajönnek végre, ha nem jönnek, megkérdezem Gyulát, hogyan állítsam magasabbra a fűtést, mert a hősugárzó életveszélyes Gaskó szobájában. Szép napot! Kapd be, ha miattam nem kapsz gépet. Téged telefonon nem kérdezhetlek, ugye, a fűtésről. Mert megtiltottad a telefont.”

Vörös István

Visszabontás

12

*A sötétbőrű, kinek nincs színe,
a világos, ki nem jön ki vele.
Menekült, kinek nem segítenek.
Bezárkóznak, utálva életet,*

*másért való önzetlen tetteit
a jónak, mi megfog s átalakít.
Inkább mindenki önmaga marad,
történelem utáni pillanat.*

11

*Száztizenegy elnök sétál,
mobiltelefon kezükben,
vajaskiflit majszolgatnak
frissen támadt félelmükben.*

*Száztizenegy koldus alszik,
papírdoboz fejük alatt,
kannásborral csókolóznak,
tegnapról maradt pillanat.*

10

*Jellemem reccsenj, törj szét, kihagyj,
ne tudja senki rólad, hogy ki vagy.
A föld alatt, mint eltítkolt szavak,
szennyes talajvizek áramlanak.*

*A langyos, bűzös mérgek szeliden,
járnak át mindent és csak ennyiben
biztos a jövő, ami ránk csorog.
A kocsma előtt árnyék ácsorog.*

9

*Az ellenségemmel egyek vagyunk,
nincsen szolgánk, de van bőven urunk,
és gépen át fizetjük az adót,
betartjuk a nemalkalmazhatót.*

*A hülyeségnek törvény a neve,
hamburgerszaggal lélegezni be
a legtöbb embernek megnyugtató,
mint templompadban erdei manó.*

8

*Féldrágakőből lép ki a jogász,
az írónak elég egy ásítás,
megrémül attól, s rögtön másba fog,
szavába bújnak kókadt angyalok,

szavából kelnek buzgó ördögök,
fehér a szájuk – kék, mikor röhög.
Kikapcsolt üstből lép ki az ügyész,
meghallgat bár, de közben félrenéz –*

7

*Ingerküszöbön fájdalom söpör
félre jobb jellemet a többitől.
Takarítónőt régóta nem kapunk,
a tisztaságot soha meg ne und,

inkább vakard le még a könnyű bűnt,
mielőtt szennyes habjával elönt –
bár nyirkos vagy, de észre se veszed.
Álarcod épp magadra égeted.*

6

*Virághőmérő? Hőmérsékletem
nem méri jól. A hideg félelem
se hűti le a felmelegedést.
Kevés állat érti meg, mit beszélsz:

hogy a fejlődés nem fenntartható,
ahogy nem hordható az égbe tó,
a föld alatt nem járhat repülő,
s nem úszik halként égen át a kő.*

5

*Mamut, de akin mázsás az agyar,
álmodba toppan, sejtéd mit akar,
ó, jégsapka, a fején tűnj elő,
a legtöbb igény ki nem mondva nő,

a baj abból lesz, hogyha hallgatunk –
hármat ricolthat akkor a kakukk,
négyet titkol el akkor a dodó,
vele énekel minden kiháló.*

4

*Lehet, hogy fény vagy vizezett sörön,
lehet, hogy arcba tört fél műköröm,
lehet, hogy autó jeges víz alatt,
lehet, hogy ózon, ami beszakadt.*

*A pénztáros könnye bankkártyára hull,
idegrendszered meghalni tanul.
Nem jut mindenkinek saját halál.
A nemlét az út mentén eldobál.*

3

*Hasát vakarja a benzinkutas,
ásít, csak ásít az egyik utas.
Lebeg, lebeg a kút fölött a drón,
megég az ég, de már így is fakón.*

*Folyik, folyik a földbe az olaj,
repedt tartály és átkozott talaj.
Kié a föld, ki is itt a tulaj?
Kiegészít a föld, kivesz sok gyenge faj.*

2

*Egy béka mászik át a műúton,
nem kikerülni, elütni fogom.
Mert jó, ha egy élettel kevesebb
zavarja meg a végítéletet.*

*Kék füst a föld, és lassan eltűnik.
Érvelj, az érved úgyis szétszedik,
betonba hullt a részeg dolgozó,
tíz év múlva a ház alól kiszól –*

1

*Elefánt voltam, szobadisz vagyok,
fényes felszínem, mondd, mitől ragyog.
A polcon álltam, s ormányommal így
megfékeztem a jövő árnyait,*

*a pusztulást a számba tömtem, és
éreztem, evvel jóllakni kevés.
A tárgy ma ember, a növény is az.
Kiszáradt tó hulláma a tavasz.*

Sirokai Mátyás

Szikla

*Megérinteni
egy szikla arcát,
teljes testtel az érdes,
hűvös bőrre tapadva.
Válthatok-e annyira
tapintássá, hogy
érezzem a fal mögötti
dobogást.*

*Földcsuszamlás
egy hajnali tájban,
valahol az ösvonal
és az állkapocscsont
között. Ártéri szemek
figyelik, ahogy az égbolt
előnti a falakat.
A kráterben lapulok,
egyre lejjebb csúszva
az ébredés felé.*

Tengeri létforma

*Nem az egész szikla,
csak egy kődarab,
annak is egyetlen
kiszögellése,*

*ahogy a tenyerembe
szúr, nedvességre talál,
és magába szív*

*egy folyékony,
tengeri létformát.*

Laczkó Sándor

Határ

Szócikk-folyam¹

HATÁR = látszólag semmi, holott a létezésről szóló diskurzusok alapfogalma. Nélküle nem lehetséges az azonosítás és kétséges a megértés. Hiányában nincsenek szavak és dolgok, nemek és fajok, sőt nincs identitás sem. A határ miatt van előtt és után, innen és túl: a határtól van minden, ami – *transz*. Pneumatikus természete egyszerre zár ki és fogad be, választ el, köt össze, vagy éppen vesz körül. Megfoghatatlansága ellenére van, hogy merev és feltűnő. Zártsága és nyitottsága létezésre hív, lehetőséget teremt. Átmenet az egyik létformából a másikba, egyik minőségi alakzataból egy következőbe. Minden attól az, ami, hogy van határa, amin átlépve már valami más veszi kezdetét. A határ az azonosság és a nem azonosság megmutatkozása. A szakadatlanosság és a szétszakítottság egysége. A metamorfózis kapuja. A különbség feltárulkozása. Az elkülönböződés megnyilvánulása. Az univerzális és partikuláris találkozása. A teljesség bizonyossága. Korlát, küszöb, kapu, mezsgye, kerítés, fal, szél, vég- és kezdőpont, választóvonal, gyeplő, limes, gyűrű. „*Nyelvem határai világom határait jelentik.*” (Wittgenstein)

MEGÉRTÉS, MEGISMERÉS = megérteni és megismerni annyi, mint megHATÁRozni, beHATÁRolni, elHATÁRolni valamit. HATÁRokat letapogatni, kijelölni és megszabni. A megértés HATÁRkijelölő aktus. MegHATÁRozása annak, hogy valami mitől az, ami, és hol kezdődik valami más. A dolgokat megérteni és értelemmel felruházni nem más, mint HATÁRait megrajzolni. A HATÁRozatlanság a HATÁRok kijelölésére való képtelenség. Az értelemadás be- és körülHATÁRoló tevékenység. A megértés/megismerés kezdete önmagunk megHATÁRozása, HATÁRaink bemérése és kijelölése, amelynek során nyilvánvalóvá tesszük, mi esik HATÁRainkon belül és kívül, megmutatjuk magunkat önmagunknak, és annak érzékeljük és láttatjuk magunkat, amik és amilyenek vagyunk. Megérteni magamat annyi, mint közel kerülni önmagamhoz, ami egyben a másokhoz való közelkerülést, vagy a másoktól való elHATÁRolódást és távolkerülést is jelenti. „*Minden megértés önmegértés.*” „*Az önmegismerés valójában ... a belátás ama határok ... szükségességébe, melyek véges lényeknek tűzettek ki.*” (H-G. Gadamer)

¹ Elhangzott az Esterházy Péter emlékére rendezett Írók-filozófusok online felolvasóesten, a IV. Magyar Könyvkiadók Napja (SZTE BTK, Szeged) keretei között 2020. szeptember 24-én. A felolvasóest témája a HATÁR volt.

SZAKADATLANSÁG = a dolgok szüntelenül áramló létvalósága: határnélküliség, amikor az egyik állapotot követi a másik, korlát nélkül, határ nélkül, szakadás nélkül ismételve önmagát. *Minekutána a dolog maga egyben léssen majdani önmagával, el nem hagyván régi önmivoltát.* A szakadatlanság egymástól elválaszthatatlan és megkülönböztethetetlen szekvenciákban hömpölyög, mely szekvenciák néha dús zuhataggá válnak, ám egylényegűségükön ez mit sem változtat, mert határtalanná lesznek, mintha csak ábránd és káprázat lennének, tudván, hogy *„Minden elmúlik, minden visszajön; így forog örökké a lét kereke.”* (Nietzsche)

VESSZŐ = a szöveg, s ezáltal a világ szakadatlanságát és határtalanságát hivatott szavatolni, mintha az biztonságát kérdésesnek tartó lady volna. Ahova vessző kerül, ott a szöveg szakadhatna, ám nem szakad, mert a vessző jótékony flastromként, gyógyító tapasztként ápolja és eltakarja, majd egységét szem előtt tartva továbbgördíti és határait kitolja. A megvesszőzés szakadatlanságot és tág határokat teremt, ami nem tévesztendő össze a folyamatossággal, hiszen annak esze ágában sincs szakadni. Vesszőzni egyre kevesebben tudnak. Az ehhez szükséges erudíció és pontosság a szemünk láttára enyészik el. Ezzel pedig az a-tól z-ig határai mosódnak el, ahogy szakaszról szakaszra rakódik rájuk a felejtés rozsdája. Ha a vessző a szöveg szakadatlanságát szavatolja, akkor – tegyük hozzá – *„A pontosvessző az organikuság maga, a gondolkodás strukturáltságának finom jele. ... Előkelő írásjel; valódi előkelőség ez: finomság és nem fennhéjzás.”* (Esterházy Péter)

SZAVAK = a beazonosítás és határátlépés nélkülözhetetlen eszközei, a valóság illékony építőkövei. A szavak által történő névadás határkijelölő aktus. Megjelenésük olykor zavart okoz, mert folyvást határt lépnek át, kötnek össze, határt építenek és jelölnek ki. Az elhatárolódás és az azonosulás mesterei. Kimondva és/vagy kimondatlanul méregként és/vagy gyógyírként hatnak, simogatnak és/vagy metsző fájdalmat okoznak. Van, hogy csillogó ékkövekként jelennek meg, s van, hogy trehányul és hanyavetin. Hol némák és szelídek, hol pedig vadak és elviselhetetlenül hangosak. Van, hogy magányosak, s van, mikor zuhatagként árasztják el a látóhatárt. Uralkodnak a világon, sőt világokat teremtenek, vagy semmisítenek meg. Lehetnek igazak és hamisak, sőt hamisságuk néha nagyobb úr, mint az igazságuk. Van, mikor jámborak, s van, hogy erősebbek mindennél. *„Az élet iskolája megtanítja rá: / Mindenben a nyelv úr a földön, nem a tett.”* (Szophoklész)

HATÁRÁTLÉPÉS = metamorfózis és transzformáció. A transzcendencia lélegzete és manifesztuma. A test, a szellem és a lélek alapködjé. Határt átlépni annyi, mint készen állni a megértésre és az elfogadásra. Felrúgni a szabályokat, s mégis kontroll alatt tartani egónkat. Szembenézni önámításainkkal és eltökélten kooperálni. Bátran új utakat nyitni régi ösvényeken. Hűségesnek lenni, mégis lázadni. Tudni a nemekből az igent kiolvasni. Látni a borzalmakat, mégis igent mondani. Határvidékeinket kiismerni és félelem nélkül portyázni. Nem megállni a kapuban, a kimondott és a kimondatlan szavak határán. Ellenállni a rettenetnek, vagy éppen képviselni a gondolatot, miszerint *„...a pokol az a másik ember”* (J-P. Sartre).

SATNYULJUNK EGYÜTT = későmodern udvarlási formula, visszautasíthatatlan felhívás keringőre. Értő fülek számára az erős ötvenesek ironikusan romantikus intim megnyilvánulása. Mint akik már minden túl, de még az elmúlás

mélységes tapasztalatán innen vannak. A jelen a mindenkori kortárs számára mindig satnya, lévén a satnyaság kora maga az origó, amelyből nézvést elhelyezhető a horizonton a vitális múlt, és a satnyaságot már érzékelni sem képes, szenilis és demens jövő. A satnya jelen a határ, és e határon élők folyvást abban a hitben – vagy tévhitben – vannak, hogy „a dicsőséges múlt a satnyaság-kora jelenen át vezet a diadalmas jövőbe”. A satnyuljunk együtt kifejezés a „nem látod, hogy satnyulunk?” kérdésre adott válasz is egyben, az elmúlás birtokbavétele, a mikéntek és hogyanok iránti olthatatlan kíváncsiság felkiáltójele, a testi romlás fölötti értetlenség kiáltványa. Ám semmiképp sem a bakelit B oldala. Sokkal inkább az elmúlás tapasztalatának reszketegen bölcs derűje, a megadás katarzisa, s rákésülés ama végső határ átlépésére. Satnyulni annyi, mint megélni a létezés teljességét, vállalni annak borzalmát és átkarolni a pillanat eufóriáját. A satnyulás a létezés valóságának és fájdalmának a sérülékeny pergamenre írt bizonyítéka. Szakadatlan határátlépés, megszüntetve megőrzés. Az együtt-satnyulni-tudás a függöny lehullásának elodázása és elfogadása is egyben. Annak tudása, hogy: *„Pesszimistának lenni tisztességtelen. Úgyis mindig, mindannyian reménykedünk.”* (H-G. Gadamer)

KIBILLENÉS = határszegés, határátalakítás, határon átbillenés. Lényegük szerint a dolgok alapállással, fősodorról, folyammal, mederrel, kerékvágással és egyensúllyal rendelkeznek, azonban időlegesen (vagy örökösen) kilépnek ezen mederből, kerékvágásból, egyensúlyból, és határt szegnek. Ok a kibillenésre mindig van, így a visszabillenés energiát igényel, ám tapasztalattal és megokosodással jár. A kibillent dolog képes önmaga újbóli meghatározására, határai átforgatására, így kibillent önmaga új helyét meglelve válik ismét fősodorrá és alapállássá. A megújulás készsége és késztetése nyilvánul meg benne: az, ami maga a helyrebillenés, amikor kibillent önmagunk megtalálhatja új önmagát. *„a létezésben sosincs tökéletes állapot, valami mindig kibillen...”* (Buddha)

SZÓCIKK = a teljességet megidéző, töredékes, szubjektív és játékos leírat a szavak és a dolgok esszenciájáról, mibenlétéről és mirevalóságáról. A szócikk a szakadatlan és a befejezettség különös viszonya, amennyiben a befejezettség egy jelenség végiggondolása és rögzítése, a szakadatlan pedig ezen végiggondoló és rögzítő hév fenntartása. Ugyanakkor továbbra is a dolgok szüntelenül áramló létvalósága, valamint kitartás és elkötelezettség a szócikk írása és a megszólítás iránt, sőt egymás iránti is. Egyszersmind, mintegy, jobbjára. Minekutána a szakadatlan hevéte manifesztálódik, és fragmentált kifejezések formájában mutatja meg faktuális önmagát, teoretice és praktice, mintegy lezárhatatlanságát deklarálva. Ab ovo a szócikk írása az értelemadás művészete, hiszen az ember – ha nem éppen gazemberként lopja kedvtelve a ráérő időt – értelemadó, jelentéstulajdonító, szíve szerint élő és játékos lény. Alkalmasint, mindazonáltal, sőt hovatovább. Ámbátor *„Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”* (Wittgenstein). Avagy amiről nem lehet beszélni, arról fecsegni azért szabad?

Lajtos Nóra

Ha még élünk

Tóth Erzsébetnek

„Most fogok meghalni, Andor” – szólt a telefonba Csoóri Sándor hajnalonként, elhaló hangon. Volt olyan hét, hogy mindig telefoncsörrenés ébresztette Andort, a jó barátot. Ezt nekem az egyetemi szobájában mesélte. Ültem az óriás plüss foteljében, mint egy kis madárfióka, akkor még akkora voltam, hogy elnyelt a fotelje. „Ma hajnalban megint hívott Csoóri, hogy most fog meghalni, és szeretne elbúcsúzni tőlem. Mondtam neki, hogy nem fog meghalni, de ő erősködött, hogy ugye szép temetése lesz.” Aztán úgy alakult mégis, hogy azon a júliusi kánikulában a Tanár Úr ravatala mellett álltunk, s a gyászoló tömeg egyetlen elfojtott lélegzetvétel volt. Sirattuk, már aki tudott sírni, én már régóta nem tudok, emberi tartását, lexikonnyi tudását, nemzeti önismeretre tanítását, és azt a példát, amit mesterként mutatott nekünk. Hogy alázattal és szolgálattal kell nyúlnunk a versekhez, az írásokhoz. Tőle tanultam meg azt is, hogy a vers nem megíródik, hanem írják, az csak úgy magától nem íródik meg. Mennyi rög és bucka van egy ember életében, s mennyi hőésés... Egy májusi napon nekem is megcsörrent a mobilom. Ő volt. „Jöjjön el hozzám Budaörsre.” Szólt ő is elhaló hangon. Éreztem, nagy a baj, hát elmentem. Édesapám vitt fel autóval a Vöröskő utcai házukba. Kata már várt a kapuban, majd bekísért hozzá a hófehérre festett falú szobába. Az ágyon ült, azt mondta, nagyon örül, hogy eljöttem, de ez már nem látszott az arcán. Pólóban és mackónadrágban volt és papucsban, de én öltönybe öltöztettem,

és megigazítottam a nyakkendőjét is, boksolt cipőbe bújtattam a lábát, és közben figyeltem összekulcsolt szép kezeit. Sokat hallottam, hogy sok diáklány a kezébe volt szerelmes. Én nem voltam bele szerelmes.

„Olvastam a legutóbb átküldött 56 oldalnyi írását. Nagyon ígéretes munka.” Sokan azt mondták az egyetemen, hogy már szellemileg nincs ott. De akkor hogyan tudta felidézni nekem Lotmant, és miként tudunk volna beszélni a Sánta Ferenc-novellák narratív struktúrájáról? „Miért van feketében, Nóra?” – és én akkor elszégyelltem magam, amiért nagyim gyászát magával vittem hozzá, de korai hajtás volt még bennem a halála. Az ablakon nem volt függöny. Szemben ült az ablakkal, azt mondta, el lehet innen látni egészen Csíkszeredáig. Mert benne elmosódtak a határok. Határtalan volt benne az Irgalom, a Bűn rózsafüzérrel való feloldoztatása, és a Gyász szeretett Nagy Gazsija iránt, meg az Iszony a betegségtől. Már összevissza zuhognak az évek a halálokkal: Nagy Gáspár, Görömbei András, Csoóri Sándor, Esterházy Péter. Meg Borbély Szilárd, meg Térey János. Sok ez a veszteség nekem is. De még mi írjuk a verset, és elhisszük talán nekik, hogy az élet és irodalom egy töről fakad, s még ha ága-boga hajlik is a vállunkra, el kell tudnunk viselni, amíg még nem havazza be emlékeinket a könnyes olvadás. Ha még élünk.

Orosz István

Emlékek apámról IX.

„Miért írom ezeket a jegyzeteket? Azért-e, hogy később elolvassam? Gyermekeimet, unokáimat majd érdekelni fogja? Én szívesen olvasnám apám, nagyapám naplójegyzeteit.”

Apám visszaemlékezéseit és naplóit olvasva kezdtem gyűjtögetni és leírni a vele kapcsolatos emlékeimet, de be kellett látnom, az összeállítás nemcsak róla szól, belőlem is megmutat valamit, talán többet is, mint kéne, engem is jellemez, hogy mit választok ki a sok száz oldalnyi kéziratból, s az még inkább, hogy mi jut eszembe róluk.

Az előző rész a levert forradalom, illetve a börtönhónapok utáni újrakezdéssel zárult. *A következők szorításában* – ezt a címet adta a *Memoár* 1958 és '60 közti eseményekről szóló fejezetének. Újrakezdést írtam, de a tabula rasa szóba sem került. A tiszta lap. A nagypolitika, Kádárék újrakezdése is csak szavakban fordult el a Rákosi-korszak előzményeitől, valójában arra épült, rá támaszkodott. Mert mire is épülhetett volna?

A '61–62-es tanévben már tanítani is engedtek: latint kaptam az egyik osztályban, s két hónapig – Hordóst helyettesítve, aki Perugiában volt – olaszt is tanítottam kettőben. '62 őszétől azután osztályfőnök is lettem. Közben megszűnt a függetlenített könyvtárosság, órakedvezmény ellenében láttam el a könyvtári teendőket.

Kezdetben csak latint és olaszt taníthatott, vagyis a magyar nyelv és irodalom órákat még veszélyesnek ítélte Elekes Mihály igazgató.

Vállalkozó kedvünk föllendülését jelzi, hogy 1962. március 14-én megszületett Andi.

Március 14-én, vagyis éppen aznap született, amikor az édesanyja, igaz, anyut másnap, a nemzeti ünnepen anyakönyveztette Nitsovits nagypapa, akinek Andi lett a harmadik unokája, az első lány. Pici baba volt, olyan pici, hogy esténként Irénke néni, a szomszéd fiúk anyukája jött át megfürdetni, Balogh Irénke néni ugyanis védőnő volt.

Egy vasárnap délelőtt Szabadi Sanyi bácsi is eljött, hogy megkeresztelje. Fekete kisbőrönddel érkezett, papírok voltak benne, egy ezüstkancsó, meg egy nagy, zsinóros ruha, az is fekete – később megtudtam, reverendának hívják –, amit a konyhában öltött magára. Alig ismertem rá, amikor bejött újra a kisebbik

szobába, hogy megkérdezze, akarjuk-e, hogy ez a kisgyermek az Atya, a Fiú és a Szentlélek Isten szövetségébe, a keresztyén anyaszentegyházba befogadtassék? Mindenki meg volt szeppenve, legjobban én, mert váratlanul ért a dolog, nem tudtam biztosan, hogy nekem is kell-e akarnom, vagy csak a felnőtteknek, de velük együtt suttogtam, hogy akarjuk. Még valamit megkérdezett, amire az ígérjük volt a helyes válasz. Ott maradt az ünnepi ebédre is, nagymama grízgaluska-levest csinált, az obligát rántott húspan azonban nem vagyok biztos, elvégre böjti időszak volt, amit ugyan nem vettünk halálosan komolyan, de Sanyi bácsi miatt lehet, hogy mégis.

Nem sokkal Andi születése után piros pattanások meg fekete mitesszerek borították be az arcom. Anyu ugyan néha nekiállt, hogy kinyomjon néhányat – sárga kukacok kunkorodtak elő a homlokomból és az orromból –, de világos volt, hogy azért inkább a baba körül forog a világ. Almát reszeltek, tejbegrízt főztek, és ujjongtak, ha böfizett, pláne, ha kakit találtak a pelenkájában. Ő a húgod, te vagy a bátyja – mondogatták, de mivel gyermekkorom legtöbbször ismételt története a Toldi volt – írtam már, hogy nagymama kívülről fújta az egészet –, a báty szó fölért egy kiátkozással. Azt ugyan nem pontosan tudtam, miféle gonoszsgot követ el, aki a királynál a tányért váltja, de világos volt, hogy tisztességes ember ilyet nem tehet, csakis egy bátya.

Andi megérkezésével hirtelen nagyfiú lett belőlem. Én álltam sorba tejért, én szereltem le a biciklikereket, hogy beadjam sallerezni, én dobtam be a leveleket, és én vittem a cipőket Csoszogihoz. A Mária és a Hosszú utca sarkán lakott Csoszogi, az öreg suszter. Nem tudom, hogy hívták, de az ábécéskönyvben volt egy ilyen olvasmány. Pici boltja volt, az ajtóval szemben ült, amit nyáron nyitva tartott, kihallatszott a kopácsolása. Ha új cipőt kaptam, el kellett vinni, hogy üssön rá spiccvasat. Meg persze sarokvasat. Meg is lehetett várni. Ha talpalás volt, sarokszegzés vagy foltvarrás, kéregpuhítás vagy tágítás, az hosszabb ideig tartott, akkor vissza kellett menni. Anyu találta ki, hívjuk Csoszoginak, bár csoszogni sose láttuk, sőt fölállni se. Ülve vette át a cipőket, úgy is adta vissza, a pénzt a köténye zsebébe tette. Talán nincs is lába, amivel csoszogjon. Tréfának szánta, de megrémített. Ha nincs lába, akkor cipője sincs? Valami magasztos önfeláldozást sugallt a kép. Az állomáson láttam olyan embert, akinek nincs lába, s Pista bácsinak is csak egy volt. A láb nélküli suszter épp olyan ijesztő volt, mint a süketnéma borbély. A Lugosi utcában, a Hetessel szemben volt a műhelye. Talán hentes? – kérdezte méltatlankodva Andi egyik barátnője. Nem hentes, hetes. Számozva voltak a boltok, a „közérték”, ez a borbélyal szemben történetesen a hetes számot kapta, s így is hívta mindenki. Kuti volt a maszek, Hetes az állami. Volt-e benne állásfoglalás, ki hova járt? A Balogh fiúk a süketnéma borbélyhoz jártak, én az Arany János utcába, ami messzebb is volt, meg drágább is. Nemrég arra akadt dolgom, most is megvan. Ahogy megvan a papír- és írószerbolt (Ápisz!), s megvan a gyógyszertár, Katona Margit néni gyógyszertára. A süketnéma borbély nemcsak közelebb volt, de olcsóbb is lett volna, mégsem mertem bemenni hozzá. Már szégyellem. A Balogh fiúk kinevettek, de azért magukkal vittek vasárnaponként az orosz moziba, ami az egykori Iparosotthon helyén működött. A Komor Marcell és Jakab Dezső által tervezett szecessziós

épületet az első világháború után rövid ideig a román, a második világháború után viszont hosszabb időre a szovjet megszállók foglalták el. A táncteremből lett a vetítőterem, ami ma Otthon mozi néven működik. A szovjet időkben nem volt ugyan nyilvános, de a magyar katonatisztek (Sanyi bácsi százados volt, később őrnagy) és gyerekeik azért látogathatták. *Csapajev, A jégmezők lovagja, Rettegett Iván. És Pitkin.* Vajon milyen csatornán kerültek a kecskeméti orosz mozi műsorára az angol komikus legfrissebb filmjei?

Talán ott, az oroszoknál láttam először a *Ballada a katonáról* is. Ott vagy más-hol? Az Árpádban? A Városiban? Nem könnyű eldönteni, ez volt ugyanis az a film, amelyet legalább egyszer egy évben (április negyedikén) minden kecskeméti iskolásnak meg kellett néznie. A film rendezője, Grigorij Csuhráj részt vett a Kecskemét körüli harcokban, megsebesült, és egy itteni katonai kórházban lábadozott. A kórházból később iskola lett, ráadásul épp az az általános, ahol anyu is tanított, a Zrínyi Ilona. Csuhráj olykor visszalátogatott, volt, hogy az ünnepi vetítés után virágcsokorral hajolt meg a vászon előtt. Szép és megható történet. Egy véletlenül hőssé váló kiskatona jutalmul hazamehet az édesanyjához, kalandos út végén csak megölelni marad ideje, máris indulnia kell vissza. Ő még nem tudja, a nézőtér már igen, hogy utoljára látták egymást. A konyec filma és a leblende után minden lány sírt. A fiúk is, de mire fölgyulladt a lámpa, már megtörölték a szemüket, és hangosan nevettek a lányokon, milyen buták, hisz ez csak mese.

A Kéttemplom közben volt a nyomda. Nyáron az ajtók nyitva, bent szedőszekrény, ólombetűk, litókövek. A rotációs magasnyomók zakatolásától nem mindig hallották, mit akarunk. Kapszula, kiabáltuk újra, túlharsogva a nyomdagépet. Markoljatok csak bele, intett a kék köpenyes segéd. Enyves hátú gyógyszericimkékkel jártuk a várost, a járókelők vigyorogtak, ha valakinek a hátán látták: székrekedés ellen. Nem sejtették, hogy rajtuk is ott van már. A Tompa Mihály utcában lakott a boszorkány. Szipinek hívták, ha alacsony ablakán bekopogtunk, kiugrott, és kezdődhetett a versenyfutás. A Koháry utcai fodrászatba be is lehetett kiabálni – Figararro, gyerre ki! A pofozkodó pedagógusok (összefoglaló név, amit takar: bezárás, ellenőrzőbe írás, körmös, fejesvonalzós fenekelés, intó, rová, gyűrűnyomos pofon, fülrángatás, fenéken rúgás, pajeszhúzás, ja és a százszor leíratás) biciklijén rendszeresen lecsavartuk a szelepsapkát, és ha megfelelt a gombfocicsapat csatársorába, az illető tanárok és tanárnők egyetlen télikabátgombja sem úszta meg. Egyszer az osztályfőnök, Karácsonyi Klára hosszú lelkezésbe kezdett. Van valaki a díszes társaságban (a kifejezés eleve rosszat sejtetett), aki valami botrányos dolgot követett el, egyelőre nem szégyeníti meg az illetőt, nem árulja el a nevét, meg akarja adni a lehetőséget a jóvátételre. Mire kiderült, nem is rólvunk van szó, már virágot vittünk – Cziki és én – az előző nap meghóglyózott gesztenyeárus asszonyságnak.

A családi feladatmegosztás szerint apám dolga lett, hogy ébredező másodrendűségi érzelmeimet oldja. A felnőtt hangúlyra – beszéljünk egymással, mint férfi a férfival – is emlékszem. A szigorúbb változat szerint: nézz a szemembe, ha hozzád beszélek! Egymással szemben ültünk, idővel közénk került egy sakktabla is. Ő tanított meg sakkozni. A Rákóczi úti játékboltban vettük az összecukható

fatáblát, amelyben hangosan zörögtek a figurák, miközben hazafelé vittük. A kollégiumokban, ahol lakott, sokat játszhatott, de saját készlete korábban nem volt (máig ezt a táblát használom, bár ma már online sakkot sokkal többet játszom, mint „igazit”). Csépan inkább a kártya dívott, Szegeden pedig *Monopolyt* játszott anyu a húgával és az unokatestvéreivel (Liptay Lacival és Évával), ami nemcsak azért érthető, mert Nitsovits nagypapa igazi kereskedő volt – ne szépítsük: egy valódi kapitalista –, hanem azért is, mert a játékban szegedi helyszínek is felbukkantak; az Oskola utca, ahol a boltjuk állt, a harisnyabolt, és a száz méterrel arrébb elterülő Dóm tér. Hogy monopolyztak – vagy capitalyztak? –, abban azért vagyok biztos, mert amikor a betiltott társasjáték (a nagypapafélék miatt tiltatott be) szocialista verziója, a *Gazdálkodj okosan!* megjelent, meglepve kiáltott föl, de hisz ez a *Capitaly!* Volt egy másik sakktáblánk is, alighanem Kárpátaljáról származott, szovjet útisakk volt, beszúros talpú műanyag figurákkal, s a doboz belsején a leningrádi Admirális tornya díszelgett. Ezt főképp Szepezden meg az oda történő vonatkozás során használtuk. Az igazán vére menő partikat az osztálytársaimmal játszottam, gyakran gyűltünk össze valamelyikünknel, s a Cifrapalotában látott Tóth László-emlékversenyek mintájára komoly bajnokságokat rendeztünk, sőt egy igazi sportkört is létrehoztunk, a KHSC-t, vagyis a Kecskeméti Hannibál Sport Clubot. A legjobb általában Czík, vagyis Tornyai Jenő volt, aki később Szegedre kerülve nemcsak a városi szimfonikus zenekar gordonkása lett, hanem a SZVSE csapatának versenysakkozója is. Fejben is tudott sakkozni. Én általában a középmezőnyben végeztem. A sakkozók és a gombfocizók köre nagyjából azonos volt, utóbbi azonban komoly technikai felkészültséget igényelt. Nem volt elég a tudás, nyesni, csavarni, pörgetni csak profi játékosokkal lehetett. Az ideális az volt, ha az ember maga csiszolja tökéletessé a gombokat, bár arra is volt példa, hogy egy teljes csapatot vásároltam. Szecskay András 100 forintért eladta legendás tizenegyét. Köztük fényesre polírozott plexisztárok: Albert Flórián, Eusebio, Mazzola, Bobby Charlton, Beckenbauer, Mészöly. Peléről végül nem volt szíve lemondani. Kárpótlásként ötven évvel később úgy döntött, tőlem vásárol ügyvédi irodája legjobb munkatársai számára karácsonyi rézkarc ajándékokat. És ezt teszi évek óta. Visszatérve a sakkhöz, legkomolyabb sakksikerem nem Kecskeméthez kapcsolódik, hanem Budapesthez.

A fővárosban addig legfőljebb egy-egy napot töltöttem, 1965 nyarán azonban két teljes hetet, úttörőcsapatunkat ugyanis, pontosabban őrünket, a Mohikánt (tagsága többé-kevésbé egyezett a Hannibállal) valami hulladékgyűjtő nekibuzdulás jutalmaképpen – „Gyűjtsd a vasat és a fémet, ezzel is a békét véded!” – beutalták a csillebérci táborba. Öten-hatan lehettünk, akik gyanútlanul vállaltuk, hogy beköltözünk a Május 1. altábor számunkra kijelölt zokniszagú sátrába. Kovács Géza, Saskói Gabi, Könyves Zoli... Hajnali trombitás ébresztő, reggeli torna, zászlófelvonás, hosszú vonulások egyszerre lépve és hangos indulókat énekelve. Mint a mókus fenn a fán... Bárhova mentünk, énekelni kellett. Lent, hol a tölgyek őrzik a völgyet... Napiparancs, akadályverseny, tablókészítés, számháború, falliújság-szerkesztés és nóta. Az idő persze megszépíti az emlékeket, bár a csillebérci két hétből egyelőre keveset sikerült megszépítenie. A sakkversenyen azért vettem részt, mert továbbjutóként megúszhattam a körletrendezést,

a krumplihámozást vagy a díszőrséget az ötágú csillagot formáló sziklakertbe tűzött zászlónál. Ez volt a legcikibb, egy teljes óra a tűző napon, miközben a lánytábor lakói méregetik a verejétekező úttörőt. Annyira utáltam, hogy inkább megnyertem az altábor versenyét, és a nagytáborin is a döntőig jutottam. Ott már sakkóra is volt, soha nem játszottam korábban órával. Egy nap, a békeharc jegyében afrikai vendégpajtások érkeztek a táborba. Parancsnokunk, Bósz Jenő kitalálta, fessük az arcunkat feketére – cipőboksz –, ezzel mutatván szolidaritást a kizsákmányolt néger gyerekek iránt. Az internacionális kultúrprogram után – és száll a dal majd: ócseny, ó, ó, ócseny, ó, ó, ócseny harasó – jelvénycsere volt és barátkozás. A kis Lumumbák sajnálkozó tekintetét nehéz elfelejteni. A fénypont a kirándulás volt, megadott térképen haladva kellett az erdei próbákat teljesíteni, egy darabig küzdöttünk is, majd miután egy kiszáradt patakmeder fölötti kötélén átkapaszkodtunk, egymásra néztünk, és elhangzott a táborozás első okos gondolata, mi lenne, ha eltévednénk? Egy félreeső tisztáson tüzet raktunk, hogy megfőzzük az egyébként a próba részét képező krumplipaprikást. Fórián Pista kitett magáért, azóta sem ettem jobb paprikáskrumplit, igaz, forró volt, égette a szánkát, de borzasztóan éhesek voltunk. Késő este, jókora kerülőkkel jutottunk vissza a felbolydult táborba. Útközben a hegygerincről lenézve láttunk az erdő közepén egy apró, helyes kis falut; sok évvel később tudtam meg, Budakeszi volt a neve. 1981 óta lakom ott. Illetve itt. Másnap épp térképolvasó külön korrepetáláson kellett részt vennünk, amikor az egyébként állandóan indulókat harsogó tábori rádió egy pillanatra elhallgatott, hogy bemondja: Orosz István pajtás azonnal menjen a hármaskapuhoz. Apám várt rám. Búcsúzni jött, többszöri elutasítás után megkapta az útlevelet Olaszországból. Mivel az úttörő nem hagyhatja el a tábor területét, idegen pedig nem teheti be oda a lábát, így a kapuban ácsorogva beszélgettünk. Ő a mézcsík egyik oldalán, én a másikon.

1965-ben Olaszországban voltam. Erről külön írás szól.

A külön írást nem találok. A hazaérkezés utáni beszámoló, az Ürögdi-féle útikönyv széljegyzetei, illetve későbbi közös utazásunk alapján lehetne rekonstruálni. Velence, Padova, Firenze. És Róma. Róma. Róma. Akkoriban a „nyugati” turista útleveélhez 70 dollárt lehetett kiváltani, ennyiért vásárolhatott lírát. Több valutát nem lehetett kivinni az országból – olyannyira nem, hogy ez bűncselekménynek számított volna. 70 dollárnyi lírából két hétig élni, az maga is művészet, ő könyvekkel, egy orkánkabáttal és egy üveg kokakólával érkezett meg. A „circolare”, vagyis a minden olasz vonatra két hétig érvényes, Magyarországon megváltható bérlet, és a magával vitt (csempészett?) rúd téliszalámi volt a titok. Ami azt illeti, elég karcsú volt, amikor megjött. Velencében Tizianóval, Padovában Giottóval, Firenzében Botticellivel és Rómában Michelangelóval – magyarázta, amikor a kecskeméti rendőrségen föltették a szokásos kérdést, kikkel került kapcsolatba utazása során. Nem firtatták tovább.

Nagyon szerette Itáliát, és szívesen beszélt olaszul. Ez a többnyire zárkózott ember szinte kicserélődött, ha ismeretlen olaszokkal társalogni lehetett. Élvezte a szívéllyességüket, a közvetlenségüket. Háromszor vagy négyszer ment vissza, hat

évvel később anyuval együtt, mert a szigor enyhültén házastársak már egyszerre is kaphattak útlevelet.

1971-ben Olaszországban jártunk. A vonaton egy tanár, megtudva, hogy magyarok vagyunk, elmondta: diákjai '56-ban az olasz trikolor színeit magyar sorrendben hordták, ezzel ünnepelték győztes forradalmunkat. „Győztes?” – kérdeztem –, „mi másként éltük meg”. Egy kérdéssel felelt: „Eljöhetett volna Itáliába feleségével együtt 1956 előtt?”

Házunkból, sarokház lévén, nemcsak a Hargita utca, a Bihar utca felé is nézett ablak, kettő is. Ott szemben, a Bihar utca túloldalán lakott Petneházi bácsi, akit inkább csak „galambos bácsiként” emlegettünk, mert sok galambja volt, póznára kötött vörös ronggyal hajtotta őket, körbe-körbe, naponta kétszer, s nagyokat füttyögött hozzá. A villanegyed nagyjából egy időben, a húszas-harmincas években épült házai közt Petneházi bácsi hatalmas kertje, s benne a tanyaszerű roskatag épület olyan volt, mint valami zárvány. Öreg volt, egyedül élt, illetve dehogy egyedül, egy csomó állat lakott vele. Reggel az ő kakasának kukorékolására ébredt a környék. Hozzá kellett átvinni a nyulaimat búgatni. Arra már nem emlékszem, milyen megfontolásból lettek nyulaim, pontosabban először csak egy, egy nőtény, azzal kellett átmennem az öreghez. A fülénél fogva emelte be a bakhoz. Üljön le, mutatott a téglával megtámasztott fotelre, mert a köztünk lévő ötven-hatvan év ellenére magázott, azon ült Horthy Miklós is. Nem tudtam, ki az a Horthy Miklós, bizonyára valami potentát (nagy mama szava), aki szintén ide hordja búgattatni a nyulait, bár a nyagda fotel alapján, amibe viszolyogva ültem bele, nem gondoltam, hogy nagy híresség lenne. Jó darabig kellett várni, mire a nyuszim „fölvette” a bakot, de aztán ment a dolog flottul. Fizettem (három forint), s egy hónap múlva meg is lettek a nyuszik, volt köztük fehér, fekete, foltos. Ugyan már, Horthy, dehogy is, mosolyogtam később, amikor már tudtam, hogy kiról van szó, nyilván föl akart vágni az öreg. Aztán jó ötven évvel később találtam egy fotót, Kecskeméten készült 1930. október 16-án, a Református Tanítónőképző Intézet (a későbbi Óvónőképző) avatásán, s ott áll rajta a fotel. Bajtay Ferenc fényképén ugyan nem ül Horthy a fotelben, de csak azért nem, mert épp fölállt belőle, hogy elmondja ünnepi beszédét, s hogy én jobban lássam, könnyebben azonosíthassam, igen, ez pont az az ülőalkalmatosság, amelyből a „galambos bácsi” tornácán a kuncsaftok a nyuszik párzását figyelték. A díszemelvény többi jelesének, Ravasz László püspöknek, Klebelsberg Kuno és Zsitvay Tibor kultusz-, illetve igazságügy-miniszternek, Zimay Károly polgármesternek csupán egyszerű thonet szék jutott, a tengerész díszegyenruhás kormányzó viszont... Hej, micsoda történetet tudna ebből egy igazi író kerekíteni! Én inkább a nyuszikat mesélem. Hol szaporodtak, hol meg fogytak (egyszer egy szomszédasszony, csupa jóindulatból, egy halom frissen kaszált nedves füvet dobott be nekik, fel is fúvódtak a szerencsétlenek másnap reggelre), végül a maradékot kivittem a piacra. Tízen voltak épp. Rárajzoltam mind a tízet a dobozuk oldalára. Drágállták a népek, ijesztgettek, jön a körömfájás. A nyuszik összebújva vacogtak a dobozban. Ha odaadom az ár feléért, elviszi mind, mondta déltájban egy gazda. Adtam, örültem, hogy együtt maradhatnak. Ha viheti a

dobozt is, rátesz még három forintot. Úgy mondta: rátöszö. Az volt az első grafikám, amiből pénzt csináltam.

Magam is alig hiszem, mi mindent csináltam e talán legmunkásabb évtizedemben.

Számos cikk, a Jókai Kritikai kiadások és az Ady-bibliográfia befejezése mellett megírtam a Spenót Katona-fejezetét, a felvilágosodást és a reformkort a Corvina-irodalomtörténetbe, könyvtári szakdolgozatként a Részvény Nyomda történetét.

Irodalmi szakkört vezettem a művelődési otthonban. Újra tag, majd az irodalom szakosztály elnöke lettem a TIT-ben, számos előadást tartottam. 1970-ben tagja lettem az Irodalomtörténeti Társaság választmányának, 1968-ban a Forrás szerkesztőbizottságának, 1969-ben ügyvezető alelnöke – újra – a Katona József Társaságnak. Diákszínházzal előadtam a Rózsát. Irodalmi színpadi műsorokat állítottam össze és rendeztem, kétszer is részt vettem (Pesten, Siófokon) színpadvezetők találkozóin.

1966-ban rászoktam a dohányzásra.

Csernusék erős dohányosok voltak, alighanem a Szepezden együtt töltött esték során kezdett el cigarettázni, s kezdetben Fecskét szívott, mint ők. Akkortájt, a hatvanas évek közepén, szívhattam el én is az első cigarettám egy házibuliban vagy egy iskolai vécében. Eszembe sem jutott, hogy otthon nagyanyám Nikotex munkásából emeljek el egyet, csak a közös bűn édessége tudott dohányossá tenni. Azóta sem gyújtok rá egyedül, mindig csak társaságban, olykor párban valakivel együtt, de azért megtanultam, hogy kell szabályos karikát eregetni, és tudom, mit jelent valakinek a szeme közé lehelni a füstöt.

„Spenótnak” a Sőtér István által szerkesztett hatkötetes magyar irodalomtörténetet hívták, nem összetévesztendő a „Sóskával”, ami az 1945 és ’75 közti irodalmat mutatta be. A Rózsa pedig egy Katona József-színarab, teljes címe szerint Rózsa, vagy a tapasztalatlan légy a pókok között. Egyik előadását én is láttam. Úgy emlékszem, mintha a Piarista Gimnázium színpadán játszották volna. Katona korai, s meglepő módon önéletrajzi ihlettségű színarabjáról van szó. A félnék költő szerelmes volt az ünnepeelt primadonnába, Széppataki Rózába, de nem merte tudomására hozni. 1813-ban aztán elszánta magát, s levelet írt neki arra kérve, ha szíve nyitva áll, egy rózsaszín szalagot, míg ha elzárkózik, egy feketét tűzzön magára. A levélre csak monogramot írt – K. J. A körülrajongott Rózának fogalma sem volt, melyik K. J. nevű hódolójától érkezett a levél, a különc Józsi állítólag eszébe sem jutott. A szalagtűzés elmaradt. Egy évre rá, amikor a kedélybeteg Katona (írtam már, hogy ő is egy Skorpió?) visszatért Pestre, a színlapon új nevet olvasott: Róza immár Déryné ifiasszony néven szerepelt. Csak ekkor fedte fel, ő volt a rejtélyes levélíró. Talán a nem túl hűséges ara hírében álló Róza hajlandó lett volna vigasztalni a költőt, ám amikor elolvasta Katona darabját, a köztük megesett történetet színművé emelő Rózsát, mindennemű kapcsolatot megszakított vele, sőt azt is elérte, hogy a darab se kerülhessen színre. 1833-ban bocsájtott csak meg; a Bánk bán kassai ősbemutatóján ő játszotta Melinda szerepét. Igaz, akkor már Katona három éve halott volt. A Rózsáról azért írtam ilyen részletesen, mert magam is csináltam belőle egy animációsfilm-forgatókönyvet, reformkori grafikai világgal, kazinczys sziluetszereplőkkel, fikció és valóság összekeverésével, de aztán nem lett semmi a dologból.

Talán apám színelőadásait látva kaptam kedvet, hogy én is egyre többet mondjak verset. Már a Czollner térről elkezdtek küldözni szavalóversenyekre, ami aztán gimnazistaként folytatódott. Néhányat ma is tudok: Petőfiket, Adykat, Illyéstől az Ozorai példát. A gimnáziumban, amikor oda kerültem, komoly önképzőköri élet zajlott Szekér tanár úr vezetésével, s már szinte kész volt Aiszkülosz Leláncolt Prométheusza, a címszerepben Papp Pistával, csak egy Hermész hiányzott. Rám esett a választás. Együtt jártunk Pistával – aki egy évvel volt idősebb – a megyei, sőt országos versenyekre.

A balatoni nyaralások és apám olasz útja ellenére sem mondható, hogy a család „nagy lábán” élt volna. (Ami azt illeti, a szó konkrét értelmében sem. Apu lába 41-es volt, az enyém 42-es, Marci fiamnak pedig már 44-es cipőt kell venni.) Apám gépiratlapjai közt szinte csak olyat találok, amelynek a hátoldalán egy másik, áthúzott fogalmazvány is van, s a „cédulákat” is mind újrahasznosított papirosra körmölte. Talán a Memoár apró betűkkel, kis sorközökkel írt kézírata is a spórolós évek hozadéka. Az is lehet, hogy évekkkel, évtizedekkel későbbi rajzaim, rézkarcaim túlrészletező töménységét, műtörténeti szakkifejezéssel a „horror vacuít”, vagyis az üres felületek iránti fóbiát is innen lehet eredeztetni. Bár nem készültem képzőművészpályára – tulajdonképp semmilyen pályára nem készültem –, de szerettem rajzolni, ami tudvalevő, meglehetősen nagy papírigénnyel járó tevékenység. Eléggé el nem ítélt módját választottam a rajzlapok beszerzésének: apám könyveiből zsilettel vágtam ki az üres előzékoldalakat. Mivel könyvtárának felét én örököltem, manapság is elképedve veszek kézbe néhány régi kötetet, igen, innen ki lett metszve az első és az utolsó lap. Vajon mit rajzoltam rá? Még csatajelenetet – vagy már szerelmeskedőket?

Korsós, drapériás gyümölcsceszendéletet biztos nem rajzoltam, azokat legfőljebb a Czollner téren csináltam, Magonyné tanárnő délutáni rajzsakkörében. Voltak persze érdekesebb ötletei is: hordozórakéta kilövése, városi buszállomás avatása, Petőfi a múzeumlépcsőn. Önarckép gyanánt Kovács Gézával egymást festettük le, aztán cseréltünk. Böbe néni egyszer a művésztelepre is kivitte a szakkört. Valami nagyon híres festőhöz be is voltunk jelentve, a nevére már nem emlékszem, de nem is baj, mert meggondolta magát, egy fiatal szobrász és egy grafikus azonban szívesen fogadott, s beengedett bennünket a műtermébe. A grafikuszt Görög Rezsőnek hívták. A Kortárs Magyar Művészeti Lexikonban nem találom meg, és a Wikipédia sem ismeri. Őszülő, rövid hajú, nagyon kedves férfi volt, körbeültük, s ő szívesen beszélgetett velünk. A munkáit ugyan egy kicsit kényeszeredetten vette elő, most ilyesmit kell csinálni, a jobb képei nincsenek vele. Nagy, sötét rézkarok voltak, szocreál lapok – vasmű, kohó, gyárkérmény –, pénzre van szüksége, mentegetőzött, szívesebben mutatna mást, de azok momentán a pesti műtermében vannak, ugorjunk be, ha egyszer arra járunk. Meglepően közvetlen volt, nyitott, nem volt szokás a tizenéves lurkókkal így beszélni akkoriban, s az sem volt mindennapos, ahogy a „kötelező” témákról beszélt. Megjegyeztem a nevét, és úgy adódott, hogy tényleg eljutottam a pesti műtermébe, de hogy azt megírjam, tíz-tizenkét évet kell előreugranom. 1975 elején, a főiskola után bejáratos lettem Gyulai Líviusz grafikusművész műtermébe – Lenin körút 32., negye-

dik emeleti tetőtér. Együtt dolgoztunk, Szív utcai albérletemből sétáltam át nap mint nap, majd elmesélem azt is, mi volt a munka, de most a Görög-szalat kell elvarrni. Látszott, nem régóta dolgozik Líviusz a műteremben, még nem lógtak a képei a falon, pontosabban leakasztott képek hiány-foltjai viritottak rajta. A fal mellett néhány papírdoboz várta, hogy kipakolják végre. Elmondta, mostanában utalta ki számára az Alap a helyiséget, miután az előző művész lelépett. Ki volt az, kérdeztem gyanútlanul. Hát a Görög Rezső. Megtudtam, hogy Rezsővel, bármennyire szeretnék, már nem találkozhatok, mert néhány éve disszidált. Nem is akárhogy, átúszott a Tiszán Jugoszláviába, onnan meg Olaszországba. Menekülnie kellett, másnap letartóztatták volna, a vád szerint a képeiért kapott nyugati valutát nem szolgáltatta be. A bűvárruhát Koncz Gábortól kapta egy hatalmas színes rézkarcért cserébe. Az a rézkarc meg néhány magánygyűjtőnél maradt nyomat talán megvan, de a többit Aczél György bezúzatta, a lemezekkel együtt. Csoda-e, hogy Görög Rezső hiányzik a magyar művészettörténetből? Talán az olaszoknál Rudi Gorog neve ismertebb.

A másik művész, akit a művésztelepen megismertünk, egy szobrász volt, Kutas László. Hogy aznap jártunk-e nála, mint amikor Görögnél, vagy egy másik alkalommal, már nem tudom. Egy játszótéri kiselefántot faragott kőbe. Magyarázta, hogy kell felnagyítani a gipszmodellt, mutatta a csavaros távtartókat, a recés vésőket, a nehéz kalapácsokat. Amikor indultunk, utánam szólt, tetszem neki, szívesen mintázna rólam egy portrét. Hetekig bringáztam ki a Műkertbe, figyeltem, hogy drótozza össze a szoborvázat és hogyan rakja föl az agyagformát. Döngölte, gyúrta, simogatta, majd becsavarta egy nedves rongyba. Locsolgassam csak, mondta, amíg ő visszamegy az elefánthoz. Sok évvel később, már művészféleség voltam magam is, talákoztam Kutassal. Megvan még a gyerekefj? Megvolt. Adott egy gipszmásolatot. Keszin Lukácsy Győző kiöntötte bronzból. Most itt áll a kertben, befutotta ugyan a borostyán, de az unokám is tudja, hogy a tizenhárom éves nagypapa bujkál a levelek alatt.

A hatvanas években nemcsak Böbe néni, majd Goór Imre rajzszakkörével, és nem is csak Kutas miatt jártam a Műkertben. Olykor tényleg csak a kertbe mentem bringázni, focizni, később csókolózni vagy csak bámészkodni – onnan, dél felől a legszebb a város sziluettje –, de amikor az Alkotóház műtermeiben, Jánszky és Szivessy szecessziós épületeiben vendégeskedtem (ami még nem volt bekerítve és elrondítva egy stílustalan melléképülettel), akkor is így mondtam – mert így hívták Kecskeméten –, a Műkertben voltam. Sokáig azt hittem, a művésztelepről neveztek el a kertet, pedig nem. Iványi-Grünwald Béla 1909-es levelében, amelyben Kada Elek polgármesternek fölvetette a telep ötletét, azt írja, hogy már ki is nézték a másik alapító atyával, Falus Elekkel a legalkalmasabb területet, ami a város déli határában, a szegedi vasút melletti Műkert lenne. Grünwald és Falus egyébként a Krúdy által magyar Barbizonnak nevezett nagybányai művésztelepről szökött meg, hogy a kecskeméti megcsinálják, ami mögött persze személyes ellentétek is voltak, de fontosabb a stiláris és konceptuális különbségeket észrevenni: a Kecskemétre kerülők voltak a neósok, vagyis a maradiakkal szembeforduló modernnek. Nem biztos, hogy sajnálkoznunk kell a nagybányai művésztelepet ért veszteség miatt, kialakult ugyanis egy versengés a két város közt: Makray

Mihály, a nagybányai polgármester és Kada egymást próbálták túllicitálni a művészek megszerzése, illetve megtartása céljából, s ez a pezsgés nyilván a többi művésztelepet, a gödöllőit és a szolnokit is inspirálta, sőt a késői utód szívét is melengeti. Stílusosan nehéz lenne a kecskeméti művészetet olyan egységként emlegetni, mint a nagybányait, egy Olgyay egy Kassáktól, egy Révész egy Uitztól kb. olyan messze van, mint Makó Jeruzsálemtől. Sümegi Gyurka (a hetvenes évek végén apám kollégája a kecskeméti múzeumban) művésztelepi monográfiája szerint a művészek dolgai akkoriban valahogy fontosabbak voltak, a képző-, sőt az iparművészet egyszerűen közügy volt a 20. század eleji Kecskeméten; sokat foglalkoztak vele bulvárszinten, de az elemző kritikák magasában is. Nem tudom, mennyire hihetőek az ilyen mondatok: „Kecskeméten tömegesen mennek az emberek képkiállításra, mindenki ott van, aki kulturális ügyekben számít, a disznótor és a gyümölcs piac után a kiállítás a legfontosabb esemény...”, de ha csak a felük hírlapírói túlzás, akkor is pirulva lógathatja orrát a késő maradék. A cikkek alapján hihető, hogy az olvasóknak nem kellett bemutatni Perlott Csaba Vilmost, Herman Lipótot, a Pólya testvéreket, Faragó Gézát, Olgyay Ferencet, Lechner bácsit... A „bácsi” megszólítás volt egyébként az általános akkoriban, nem csak a nyaranta itt dolgozó akadémisták körében, és egyáltalán nem a kortól függően. Emlékszem, még az ötvenes években a Képzőművészeti Főiskolára járt kollégák is emlegették Kmetty bácsit vagy Nyenyő bácsit (Barcsay), a fellengzős, hízelkedő „mester” titulust jóval később kezdték el használni.

Onnan, dél felől, a Műkert alatti laposról, az egykori cigányváros vidékéről a legszebb a város sziluettje. (Így mutatják a régi céhlevelek, és Bozsó János is innen nézve festette meg a soktornyú Kecskemétet.) Valahova oda érkezett meg Kecskemét vize, a pataknak is csak jóindulattal hívható Pícsó, s indult állítólag a Tisza iránt. A környéken lakó iskolatársaimtól hallottam felőle, hogy valóban létezik, azt egy utcanévből – Kőhíd – sejtettem, sőt Katonától és Hornyiktól tudhattam is, de látni nem láttam soha. Nem jártál erre a nagy esők után, mondta valaki.

Fölvettük a megszakadt kapcsolatot a Kárpátalján élő rokonokkal. 1944-től az 50-es évek végéig nem tudtunk semmit róluk. Előbb levelezni kezdtünk, majd látogatásokra is sor került.

Anyuka 1963 nyarán látogatta meg őket. 1968 kora őszen Sári és Palika volt nálunk. 1969-ben mi voltunk – az egyik család – Barkaszón. Istvánval és Évával Beregszászba is bekukkantottunk. Megkerestük Kerényi Gyuszit, Végh Mancit, Gyuszi estére több volt osztálytársamat összehozta. Éjfél tájt vissza autóval Barkaszóra. 1970 nyarán Ödiék voltak nálunk Szepezden és Kecskeméten.

Sütő Ödi és Sári nagyapám testvérének, Etus néninek a gyerekei, vagyis apám unokatestvérei voltak. Volt már róla szó, de leírom újra, mert néha én is belezavarodom; ezek a Sütők csak névrokonai nagymama családjának. A mezőkaszonyi Orosz Etelka egy barkaszói (barkaszi?) Sütőhöz ment feleségül, ezért a meghívólevelekre – a Szovjetunióba nem volt elég az egyszerű útlevelekérem – a Шитев (Sitev), vagyis a Sütő nevet kellett írnom (mielőtt Andi megnőtt volna, a családban egyedül én konyítottam a cirill betűkhöz). Egyébként a kaszonyi malom

elárverezése után a szülők (apám nagyszülei, Orosz István és Varga Terézia) is Barkaszóra költöztek, ott is lettek eltemetve, '37-ben és '43-ban. Palika, Ödi bácsi fia, öt-hat évvel lehet fiatalabb nálam, ha jól tudom, képzőművész lett valahol Ukrajnában. Etus néni '82-ben, Ödi bácsi 2010-ben halt meg. Amikor 2010 nyarán Andival Barkaszón jártunk, Sárrika még megvolt, sőt néhány évre rá Anna lányom is meglátogatta, de azóta már ő sem él.

Éva újra levelezni kezdett volt diákkori finn partnerével, Airával.

„Nicht vor dem Kind”, azaz a gyerek előtt ne beszéljünk róla – hangzott el olykor, és németre váltottak, vagy későbbre halasztották a megbeszélendő témát. Természetes önvédelem lehetett, utólag nem tudok nehezteni miatta, holott amikor elhangzott, nem eshetett jól. Anyu rosszabbul tudott németül, mint apám, noha gyerekként folyamatosan levelezett a finn kislánnyal, Airával. A két háború közti idő a finn–magyar rokonság eszméje szempontjából a virágkor volt. Az I. világháború után Finnország és Észtország a történelem során első ízben vált valódi független állammá, a Trianonban szétnyírbált Magyarországon pedig egy csapásra megszűnt a „halszagúzás”. A pánszláv meg a pángermán idea elől menekülve, egymásban kerestek, ha nem is politikai, de legalább kulturális szövetségest, forszírozni kezdték egymás nyelvének tanulását, és lehetséges levelezőpartnerek címét osztották ki az iskolákban. Hogy a szegedi Szent Margitban nyomták-e anyu kezébe Aira címét, vagy egy finnországi iskolában kapta-e meg Aira Éva címét, azt már nem tudom kideríteni, mindenesetre hosszú levelezés kezdődött, amelyet a háború szakított félbe. Valamikor a háború, pontosabban már a forradalom után, amikor újra lehetett levelet írni Magyarországra, Aira küldött is Szegedre, anyu régi címére, a Gróf Apponyi Albert utcába egy lapot, ami valami rejtélyes, soha meg nem magyarázható módon végül a kecskeméti Hargita utcában landolt, és beindult újra a levelezés. Egyre hosszabb és részletesebb levelek röppentek innen oda, onnan ide, igaz, a nyelvrokonság ellenére a levelek kizárólag németül íródtak, ráadásul egyre ékeesebb, egyre irodalmibb, már-már goethei magasságokban szárnyaló német nyelven, aztán a finnek első magyarországi látogatása során, amikor a hölgyek – férjük oldalán – végre személyesen találkozhattak, körülbelül öt perc alatt derült ki, hogy nem is ők, már évek óta a férfiak, Laci és a még nála is szemérmesebb Jussi leveleztek egymással. A gyerekek is barátok lettek, szinte unokatestvérként tekintettek egymásra. Legtöbbet az autómániás Veli jött, különösen mióta Forma-1 versenyeket tartanak Magyarországon; de jött Timo is, a csillagász, a Balatonnál nézte például a napfogyatkozást, cserében egyszer egy vacogtató finnországi éjszakán majdnem sikerült megmutatnia az északi fényt; de járt itt Minna is és Mika, sőt már a gyerekek gyerekei is voltak, szóval eljöttek mindannyian.

Két kedves osztály főnöke voltam a '60-as években: Varga Jutkáéknak és Demény Mariéknak. Közben más osztályokban is tanítottam: latint Csernus Csöpiéknél, Király Zoliéknál, magyart Kardos Miklóséknál, Szucsák Zsuzsáéknál, Barovich Ivánéknál. Oktattam a levelező tagozaton is, Pál Szabó Ilonáéknál osztályfőnök is voltam.

A „kedves osztályok” névsorát, bár csak egy-egy hívónevet idéz föl, el tudta mondani, olyannyira, hogy még talán nekem is menne. A Demény Mariéké biztosan, hisz akkor már én is „katonás” voltam, de talán a Varga Jutkáéé is sikerülne. Találok egy rövidnadrágos csoportképet, Szepezden látogatta meg aput az osztály egy része, valamikor a hatvanas évek első felében. Fölismerem rajta Benedict Misit, Németh Bélát, talán Ketzán Tibort, Kun Zsuzsát, sőt a húgát és az anyukáját is, aki a Czollner téren a számtantanárom volt. (A két fiú, Misi és Béla is főleg a matek terén jeleskedett, volt akkoriban valami diákolimpia, az eredmény: matekból első Benedict Mihály, második Németh Béla, fizikából első Németh Béla, második Benedict Mihály – de az is lehet, hogy fordítva volt.)

Aágbagibakosbalaiballusbanbenedictbényeibíróbognárdakófarkasfrigyegál gérókönyveskovácskovácskovácskulmankulmanlestármarkónyúloroszováths áraisaskőisohajdaszabófszabókszabótornyaivargazoboki. – A Czollner téri osztálynévsor álmomból fölkeltve is sikerül, be kellett vágni, mint a törzsféjlődés lépcsőit az egysejtűektől az emlősökig. Vajon, ha a rokonságot kéne listázni, a felmenőket, meddig menne: 2 szülő, 4 nagyszülő, 8 dédszülő, 16 szépszülő, 32 ükszülő, 64 ősszülő stb. Passz. Az 5/a névsora sokkal jobban megy.

A gépipari főiskolán – Szekér Bandival együtt – arabokat (szíriaiakat) tanítottunk magyarrá, Ali Szabek nevére emlékszem legjobban.

Megpróbálom elképzelni, hogyan zajlott a nyelvtanítás, igaz, megkérdezhetném Iskandertől is, az 55 éve Magyarországon élő szír fotográfustól, Bahget Iskander barátomtól, aki már kétszer is megbízott, hogy nyissam meg valamelyik magyarországi kiállítását. Nyilván kellett valami közvetítőnyelv, ami alighanem a német volt. Azt olvasom Iskander életrajzában, hogy mielőtt a magyar ösztöndíjat megpályázta, Aleppóban – ó, istenem, Aleppo! – egy németek által létrehozott és vezetett gépipari főiskolára járt. Iskander tehát rendben, na de a többi hallgató mind máshonnan jött, lehet, hogy kezdetben tényleg csak „hallgatók” voltak. Iskander egyébként nem alkalmas rá, hogy lemérjem, milyen jól tanította apám a magyart mint idegen nyelvet, mert Iskander ugyan kiválóan beszél magyarul (naná, hiszen az anyanyelved magyar – szoktam vele viccelődni), de azért az itt megtalált feleségnek, Sáríkának mégiscsak komolyabb része lehetett a dologban, a gyerekekről nem is szólva. A nyelv persze nem csak a szavakat jelenti, a mondatokat meg az ilyen textusokat, amelyet épp körmölök, létezik vizuális nyelv (tessenek csak elképzelni: szemüregből kinyalintó nyelv, sőt nyelvezet), sőt létezik, léteznie kell vizuális anyanyelvnek is, ami, ha igazat mondok, azt jelenti, hogy másként néz, lát, mutat, ábrázol, exponál, kinagyít, előhív, képkivág, gondolattársít, satöbbizik egy magyar – meg például egy szír. Hogy ő szír szemmel lát. Szírszem. Egyik szemem szír, a másik meg... De most komolyan: ki ne vágyrna arra, hogy megtudja, hogyan látják mások, mit vesznek észre benne, hol érzik különlegesnek, milyen tulajdonságait magasztalják, és melyek azok, amiken csak mosolyogni tudnak, vagy inkább sírni. Iskander munkáit nézegetve gyakran kapom azon magam, hogy nem őt keresem a képek mögött, hanem azt, akik mi

volnánk... lennénk... vagy lehattünk volna. Soroljam: mi magyarok, európaiak, kecskemétiak és hetényiek, írók és olvasók, vályogvetők és dollárkeresők, libakopasztnók és terhes anyák, árvalányhajak és naplementék, gémeskutak és satöbbik.

Minden vízbe mártott test, kisangyalom! / A súlyából annyit vesz, kisangyalom! / Amennyi az általa / Kiszorított víz súlya, kisangyalom!

Á-szor á az á négyzet, kisangyalom, / Bé-szer bé az bé négyzet, kisangyalom, / A ket-tőnek összege, Pithagorasz tétele, kisangyalom.

A költészet valahogy szervezesebb része volt az iskolának. A fenti költeményeket még nagymamától tanultam – talán a Dóczyban tanították így a természettudományokat, de egy rosszul sikerült felelet után velem is íratott Katkics tanár úr valami hasonlót a Coulomb-törvényből. Az elektromos töltések közti elektromos kölcsönhatás nagyságáról és irányáról volt benne szó.

Az osztály költője azonban Benedict Ádám volt. Sőt az iskoláé. Az ő verseire jobban emlékszem, eszembe jut a szóintarziája is: *Ha kérdenék, be ne diktá'd ám a nevedet!* Hogy az elrejtett név egy olyan mondatba kerüljön, amely épp a név eltitkolásával kapcsolatos, már akkor is zseniális megoldásnak tartottam. Hatodikban az Egri csillagok volt a kötelező olvasmány. A vakáció alatt kellett elolvasni, és szeptemberben már a kész olvasónaplót kellett vinni az irodalmat is tanító osztályfőnöknek, Karácsonyi Klárának. Ádámé versben íródott, néhány strófa fejből is megy, ideteszem, hátha a Forrás olvasói közt valaki tudja a folytatást. Őt sajna már nem lehet megkérdezni.

*Eger városához közeleg a török,
Dobó, a kapitány rosszállóan köhög.
Ezerötszáztizenegy vitéz van a várban,
Szegény Dobó István, benne vagy a pácban,*

...

*Itt van már a török, ágyúzza a falat,
A legények torkán megakad a falat.
Mekcsey, Zoltay mindenütt ott vannak,
S a török ágák már csak alig makognak.*

...

*Egernek városa már majdnem leégett,
Mikor a török had végül is meglépett.*

Ahogy apám velem és húgommal, én is próbáltam megszerettetni gyermekeimmel a magyar költészet legnagyobbjait, Aranyt, Vörösmartyt, talán sikerült is valamelyest, a Benedict Ádámtól idézett versek azonban valahogy előbb villanyozták fel őket: „*Elba sziget partján / faszállító hajó, / Állapítsátok meg, / miről van nagyba' szó!*”

Az irodalomnak pont nem azt az ágát favorizálta, amelyet az iskola sulykolt, de azt sem, amelyet irodalommal foglalkozó szüleim kedveltek. Ádám ismertette meg például Rejtő Jenővel, akit P. Howardnak hívott. 1963. október 24-én a

12. születésnapomra meghívhattam néhány barátomat a kecskeméti Czollner téri iskola 6. A osztályából, és Ádám a *Tizennégy karátos autót* hozta ajándékba. Apám és anyám összenéztek, és némi fanyalgást olvastam ki a nézésükből. Emlékszem, elhangzott a „ponyva” kifejezés is, amit egyáltalán nem tudtam összekapcsolni egy papírra nyomtatott tárggyal. Fogalmam sem volt, hogy mit jelent a ponyva (őszintén szólva ma sincs). Tiltásról persze nem volt szó, sőt elzárkózást sem fogalmaztak meg, de az a finom idegenkedés, amit mégis kiéreztem a reakciójukból, elegendő volt ahhoz, hogy a születésnap vendégek távoztával azonnal rávessem magam a könyvre. Aztán persze faljam a többit is, a *Piszkos Fredet*, a *Vesztegzárt*, a *Három testőrt*. A P. Howard-könyveket aztán megbeszéltük Ádámmal, aki igazi szakértője volt minden tudománynak, amit a hivatalos iskolai kánon megpróbált kirekeszteni. Évtizedekkel később, akkor jutott eszembe apám játékosan fanyalgó arckifejezése, amikor egyik unokája, Imola olvasmányai felől érdeklődött. A *Harry Pottert* olvasom – felelte a gyanútlan kislány. Miért nem a *Buda halálát*... – kerekedett el a nagypapa szeme. Híres családi szállóige lett a kérdés: *„Te miért nem inkább a Buda halálát olvasod?”*

A Czollner téri 8. A-ból sokan, ha jól emlékszem, nyolcan mentünk tovább a Katona-gimnázium I. E osztályába. A váltás mégsem volt annyira sima ügy, orosz tagozatosokból angolosok lettünk, fiúosztályból koedukáltak, és nekem ráadásaként ott volt apu. Milyen volt abba az iskolába járni, ahol apám tanított? Messziről talán könnyűnek, sőt ideálisnak látszhat a képlet, közelről azonban épp fordítva van. A legjellemzőbb tünet az volt, hogy azonnal felismertek a tanárok. Bármi kalamajka történt az iskolában, azt a tanáriban már úgy kommunikálták, benne volt az Orosz Laci fia és még négy másik. Ha véletlenül nem vettem volna részt a komisszában, akkor is úgy csapódott volna le: abban az osztályban történt, ahová az Orosz Laci gyereke jár, szóval nem is nagyon volt érdemes kimaradnom. Sorstársként olvastam Kosztolányi Dezső novelláit, akit Szabadkán kicsaptak abból a gimnáziumból, ahol az apja volt az igazgató. Az *Esti Kornél* volt akkoriban a kedvencem. A kiderült csínytevések alapján nem voltam rosszabb gyerek az átlagosnál, bár lehet, hogy az idő megszépíti az emlékeket. Nagy port vert fel akkoriban a „plafonjárás”, ma úgy gondolok vissza rá, mint izgalmas képzőművészeti performanszra, bár nem mindenki értékelte egyformán. A diákok, akik látták a frissen meszelt tornaterem falán a szürke tornacipőnyomokat, ahogy fölgyalogolnak a plafonig, majd a nagyátló megtétele után a túloldalon lesétálnak, elismerően csettintettek vagy sajnálkoztak, hogy nem lehettek részesei az alkotó teamnek – természetesen az összesereglő tanári kar más véleményen volt. Úgy emlékszem, a szigorú intellemmel mellett súlyos anyagi konzekvenciákkal is járt a dolog.

Nem sokkal előttünk lett katonás „Józi”, a gimnázium névadójának szobra, Czélkúti Züllich Rudolf alkotása, ami majdnem olyan kacskaringós utat járt be, mint sorsúzótt alkotója. 1859-ben a Nemzeti Színház előtt állt, majd Tomori Anasztáz tetétleni birtokán, onnan került Kecskemétre a Műkertbe, majd a színház és a Zrínyi közti tere, végül átcipelték a gimnázium aulájába. A sok állomás

talán arra utal, hogy nem mindenütt aratott osztatlan tetszést, de ott a suliban mintha jól ellennének vele. Nem egy Canova, de mégiscsak ez az ország első köztéri szobra. (Török András barátom úgy pontosítja, az ország első, nem egyházi megbízásból készült köztéri szobra.) A születésnap táján eltávolítják róla a felesleges kiegészítőket (tüllszoknya, kamikáze-bandázs, bohócorr), és a diákok illón megkoszorúzzák. Az érettségi találkozókon meg a nosztalgizáló öregdiákok.

A címeres diáksapkát akkor szüntették be, amikor elsős lettem. Viseltünk helyette svájcisapkát az antennába fűzött kétfilléreessel, mert azért meg kellett valahogy különböztetni magunkat az „ellengimnazistáktól”, a bányaisoktól. Sokadszor fogalmazok többes szám első személyben, olykor azt is kimondom, hogy „mi”, de emlékezetemben mégis inkább egy magányos kamasz képe jelenik meg. Már a Czollner téren is megérintett, aztán a gimnáziumba kerülve még jobban éreztem valami szplínes egyedülletet. A pszichológusok által leírt, és bizonyára sok kortársamat elérő serdülőkori krízist megerősítette egy objektív körülmény, hogy tényleg idegenek voltunk a városban. Mindkét iskolában azt tapasztaltam, hogy az új osztálytársak és a párhuzamos osztályokba járó diákok régtől fogva ismerik egymást, hisz évszázadok óta Kecskeméten élő családok leszármazottai voltak. Nekem egyáltalán nem éltek rokonaim a városban, így többnyire irigykedve, de olykor talán már az egyediség büszke öntudatával gondoltam azokra, akiknek voltak. Utcák és terek nevében fedeztem föl egy-egy iskolatársam családnevét, és persze éreztem a megkülönböztetett helyzetet, mennyire rokontalan vagyok. Bizonyára így van más településeken is, én Kecskeméten szembesültem vele, ez a rokonok városa. Amikor, igaz az már sokkal később volt, megnéztem a Móricz *Rokonok* című regényéből forgatott Szabó István-filmet, némi elégtétellel konstatáltam, hogy a regénybeli korrupt város – Zsarátnok – bemutatására pont Kecskemétet választotta.

A gimnázium – mint minden évben – szilvamágozással kezdődött. Szeptember 1-től egy hét társadalmi munka a konzervgyárban. Valószínűleg jobban megismertük egymást, mint a tanórákon. A fiúk jó részét ugyan már ismertem, de a lányok közül alig valakit. Az ismerkedéshez kapóra jön a szilva. Két ujjal megnyomva már repül is a mag a kiválasztott felé. Ilonka, Györgyi, Ági, Mari, Zsuzsi, Márta, Irénke, Hajni, Edit, Anikó, Gizi, Éva.

Hordós, akit az Eötvös kollégium óta ismerek, visszahúzódott minden szorosabb barátkozás elől. Szekér őszinte ragaszkodást mutat, de mikor a '60-as évek végén Kristóf Kati nálam gyakorolt, s néhányszor eljött hozzánk, állítólag Szekér jóindulatúan figyelmeztette: figyelik, ki jár hozzánk, s nem veszik jó néven. A többiek inkább csak kedves kollégák. Abban, hogy mindnyájukkal jó viszonyban voltam, talán az is kifejeződik: nem vettem őket annyira komolyan, hogy kisebb-nagyobb perpatvarokban egyik vagy másik fél mellé álljak. Magánéletükről keveset tudok, tudtam, néha – nagy közvetítéssel – Évától hallottam ezt-azt egyikükről-másikukról. Megrögzött konzervatívizmusomra mutathat, hogy mindig jobban vonzódtam az idősebbekhez: Szemerey Bandihoz, Szabó Adorjánhoz, Szóts Rudihoz, Kiss Pistához, Szép Ernőhöz is; iskolai könyvtáros kollégák közül Illyés Bálinthoz; a Halasról nyugdíjasként idekerült Sütő Józsihoz.

Korrekt, jó viszony jellemezte mindig tanítványaimmal való kapcsolatomat is. Az irodalom élményében igyekeztem találkozni velük, a mindennapi életnél magasabb szinten. Nem program volt ez, hanem természetes megnyilvánulás. Szorosabb barátság később sem alakult ki köztem és volt tanítványaim közt, de azt hiszem, nem gondolnak rám rossz emlékekkel. Tornyaiékkal, Kálmán Flórával, Katona Piroskával való barátságunk Éva révén jött létre...

A gimnázium korabeli tanári karát a folyosó fekete-fehér tablóirol tudom föl-idézni. Derúbe rendezett egyformára fényesített arcok a fényképezéshez. Szépek, tiszteletet parancsolók és retusáltak, mintha már a ravatalon mosolyognának. Hányszor repült föl ugyanaz a csíz Nagy Márton műtermében? Első az igazgató, Mester Barnabás. Történelem. A bécsi és a zsitvatoroki béke. Szócs Rudolf, az igazgatóhelyettes. Az oroszórán is helyettesít. Három hónap alatt többet ver a fejünkbe, mint Sárkány Irénke néni négy év alatt, pedig csak a hadifogságban tanult meg oroszul. A másik szakja a latin. Azt meg római hadifogolyként tanulta? Bacsó Zoli még hatvanévesen is fölriad, pikkje volt az orvosgyerekekre, mondja. Dr. Németh Imre, az osztályfőnök. A Dödörös. Első órán a heteshez: hogy hívnak, fiam? Bagi Bélának, tisztelettel. Nem téged, marha, engem! Magyar: Szekér. Egy kép az érettségiről: Ki volt a kuruc brigadéros, aki a tarpai piacon kibontotta Rákóczi zászlaját? Hááát... A tanár úr hátul, az elnök mögött hevesen kopogtatja a homlokát. Hát Tököli! – derül föl a delikvens arca. Szakács Imre: kémia. Kettős kovalens kötés. Katkics: fizika. A vers a Coulomb-törvényről, hogy ne buktasson meg. Matematika: Tóth Imre. Neki volt csak autója. Zastava, CP 38-49. Később jött Vas Gyula a Laricsev-példatárból. A kétismeretlenes egyenlet. Angol: Berecz Vendel. A nyelv hegye a két fogsor közt zizegjen (...na de kié legyen a másik fogsor?): nothing. Születni kell hozzá. Vagy amerikai hadifogság. Biológia: Vetéssy Katalin. Dözoxiribonuklöinsav. Mög löhet jögyözni? Testnevelés, Dunszt Frici. Zsámoly, ugródeszka, szekrény. Egyszer meglátta, hogy röplabdával lábtengőzünk. Bokafogás. Politechnika: fémek kézi megmunkálása. A lányoknak szőnyegszövés.

Apám tanárkollégákkal szövődő kapcsolatát, esetleges barátságát olykor gyanakvás színezte át. (X) *ragaszkodást mutat, de nem tudom, egészen meg lehetne-e benne bízni* – írja egyikükről. (Y) *barátsággal közeledett hozzám, lehet, hogy rám állították* – írja egy másíkról. (Z-ről) *néha az az érzésem, beszédjével inkább elfedi, amit gondol, nem föltárja*. Vajon rémeket látott? Előkerül egy „Kiss Anikó” nevű ügynök dossziéja az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában. Első lapjáról olvasom: „Kiss Anikó fedőnevű informátor pedagógus körökben használható felderítő jellegű adatok megszerzésére, illetve a Katona József Gimnázium diákjai körében és az ott lévő dr. Orosz László »F« dossziés személy ellenőrzésére. Alkalmoszerűen felhasználható Szabadi Sándor »F dossziés személy ellenőrzésére is«” – írja a tartótiszt (Molnár Tibor r. fhdgy.). Engedélyezem – nyugtázta az 1969. március 28-án keltezett „szigorúan titkos!” minősítésű javaslatot Nagy Sándor r. őrgy. alosztályvezető 1969. április 25-én.

A Kiss Anikó fedőnevű informátor azonban már jóval korábban munkába lépett, hiszen a dosszié első jelentése 1968 májusából való, amiből arra követ-

keztetek, hogy a hasznosnak tekintett munka jutalma lehetett a hivatásos informátorra történő előléptetés. Az „F” dosszié a „figyelő” dosszié rövidítése volt, rosvott múltja miatt aput és a szintén elítélt Szabadi Sanyi bácsit automatikusan illette meg a megfigyelték státusza. A fedőnév azonosítása meglepően könnyen sikerült, „Kiss Anikó” ugyanis, miközben az általa megfigyelt személyekről jelentett, oly sok adatot fecsegett ki magáról – milyen tantárgyat tanít, hol dolgozik a férje –, hogy másfél óra múlva már nem csak a valódi nevét tudtam, de a gimnáziumi tablóképét is megtaláltam. És ráismertem! A jelentések dátuma szerint 1968 és 1971 közt volt aktív, s mivel épp ebben az időben jártam én is a Katonába (1966-tól ’70-ig), tényleg nem volt nehéz dolgom. A mi osztályunkban ugyan nem tanított, de néhány párhuzamos osztályban igen. Nincs kedvem ideírni a nevét, de voltaképp okom sem lenne, hiszen az előkerült dokumentumok szerint apámról semmi komolyan kompromittálót nem tudott összegyűjteni. A legtöbb jegyzőkönyvben az áll, hogy zárkózott, hogy csak az iskolai dolgokról és a szakma kérdéseiről hajlandó beszélgetni vele. Minden többi csak feltételezés. „A csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatban a gimnáziumi tanárok feltűnő passzivitást mutatnak, de szűkebb baráti körben valószínűleg megtárgyalják az eseményeket...” „Többször felmegy a könyvtárba Szekér Endre magyar szakos tanár, de hogy miről beszélgetnek Orosszal, azt nem lehet megállapítani...” Leggyakrabban az iskolai könyvtárban kereste fel ő is, ám hiába kezdeményezett beszélgetést, apám csak a kölcsönzéssel kapcsolatos információkra korlátozta a kapcsolatot. „...érdeklődjön visszahúzóadásának okáról, és hivatkozzon arra, hogy egy időben egész barátságos volt hozzám” – ajánlja egyik eligazítás során a tartótiszt. Az „eligazító beszélgetések” és a „beütemezett találkozók” egyébként hol a főhadnagy szolgálati gépkocsijában, hol „nyilvános helyen”, hol a Toronyház eszpresszóban zajlottak. Legtöbbször ott, a Szentháromság temető fölé épült, Leninvárosnak nevezett panellakótelep közepén, a névadó szobra mögötti betonpresszóban, tíz perc sétára a gimnáziumtól.

„...egy időben egész barátságos volt hozzám...” Hm? Izgalmas mondat, különösen a tablófénykép ismeretében. „Kiss Anikó” apámnál nagyjából húsz évvel fiatalabb, attraktív, hol barna, hol szőke bombázó volt akkoriban (a tablók tanúsága szerint titkos ügynökhöz illően időnként megváltoztatta a haja színét), alighanem kedves és intelligens, úgy emlékszem, mi, gimnazista fiúk is föl kaptuk a fejünket, ha megláttuk a folyosón. Magától értetődik, hogy kezdetben apám is „barátságos” volt vele. Vajon mikor s hogyan jött rá, hogy óvatosnak kell lennie. Azt, hogy figyelik, nyilván tudta, arra viszont, hogy kicsoda, neki kellett rájönnie. Eleinte talán imponált neki, hogy ha lyukas órája van, a dekoratív kollegina fölkeresi könyvtári magányában. És hogy kikölcsönzi a *Rozsdatemetőt* vagy Lengyel József *Igézőjét*, a *Saulust* vagy Konrád *Látogatóját*, a *G. A. úr X-bent* vagy Sántha *Húsz óráját*... és Kafkát és Brechtet és Szolzsenyicint... Aztán meg akarja beszélni vele az olvasottakat. Ha egy szájszagú, kopasz bumburnyákokat küldtek volna, biztos sokkal előbb észbe kapott volna. Szerencsére még így is idejében. Kösz, apu! Az én bőrömrre is ment a játék, ott álltam a felvételik küszöbén, nem hiányzott valami újabb kalamajka.

Mit tesz az ember fia a majdani felvételire gondolva? Természetesen tarackot irt. Bár még nem tudtam, hova fogok majd jelentkezni, az jó ötletnek tűnt, hogy a felvételi vizsgához szükséges pluszpontok begyűjtése érdekében egy nyári táborban társadalmi munkában építsem a „létező” szocializmust. 1968 nyarán, azon az ominózus nyáron, amikor a nagyobb fiúk tankokba vágta magukat, hogy a táskarádiókból ömlő táncdalfesztivál dallamára (*Akkor még bámultam a felnőtteket, Azt hittem, jó lesz majd, ha egyszer én is nagy leszek. Á... la la la la la la*) jobb útra térítsek a testvéri Csehszlovákiát, én úgy kábé ötvenedmagammal tarackot irtottam a Kiskunmajsja közelében fekvő kígyópusztai futóhomokon. A tarackos napok – két vagy három hét lehetett – estjeit olykor kultúrműsor színesítette, amelyet a szomszédos lánytáborral összevonva szerveztek, és a zsíros kenyerek mellé brómos teát szolgáltak föl, ami a fiúk ágaskodó libidójának mérséklését szolgálta. Nem tudom, valóban volt-e bróm a teában, de ott mindnyájan úgy tudtuk, hogy igen, nekem persze könnyű volt megállni, hogy ne igyak belőle, hisz sosem szerettem teázni, de a többiekét is inkább a hosszú asztalok alatti homok itta be.

Egyszer, az egyik közös kultúrestre egy igazi költőt is kerítettek, Ladányi Mihálynak hívták, aki kerek perccel kijelentette, hogy ő kurucköltő, kurucverseket ír, és fütyül arra, hogy a hivatalos újságokban megjelennek-e vagy sem (de azért jobb, ha nem), és valahogy Csehszlovákia kapcsán is más volt a véleménye, mint az ébresztőknél kihangosított táborrádióknak. Egy rövid verse annyira tetszett, hogy golyóstollal a tenyerembe írtam, és nem is mostam le, amíg meg nem tanultam kívülről: „*Duna, Tisza, Dráva, Száva, mondták az iskolába', / Donkanyar, tették hozzá a háború után, / én országútjaid eperfáiról vacsorázva / mondtam ki a neved először: hazám.*” Titokban én is írtam verseket, de inkább szavaltam másokét, akkoriban minden hónapban volt valahol egy szavalóverseny, ami nemcsak igazolt hiányzásnak számított, hanem még az útiköltséget is állta az iskola (vagy lehet, hogy a KISZ?). Ismertem a seregszemlék standard repertoárját: *Nem tudhatom, A Dunánál, Bartók, Nem elég*, talán csak az *Apokrif*tal és az *Ekhnaton jegyzeteivel* lógtam ki a sorból, meg persze az újonnan felfedezett Ladányival.

Egy decemberi szavalóverseny jut eszembe, ehhez kivételesen nem kellett elutazni, Kecskeméten rendezték, a nagymellényű fővárosi versmondók is ide utaztak, meg persze a pesti zsűrorok, köztük a híres költő, akiről senki nem tudta, hogyan kell kiejteni a nevét: Weöres. Már egyáltalán nem emlékszem rá, mit is szavaltam (talán kötelező és szabadon választott kűr is volt, mint a tévés korszolyaversenyeken), arra emlékszem csak, hogy egy elsős lány a *Szakadsz-e már, cérnát* mondta. A végén ugyanazt a jutalomkönyvet kapta ő is, a *Hold és sárkányt*, neki nagy Ó betűket rajzolt a költő, de olyanokat ám, amin nem két, hanem öt ékezet volt (a biztonság kedvéért melléjük írta: medvetalpak), nekem meg egy verset költött, ott előttem, gondolkodás nélkül, tényleg „kapásból”:

*István, kedves Orosz Pistám,
idejegyzem versben,
csak kapásból, nyersen,
első lettél a listán.*

Másnap a gimnáziumba is bejött, a könyvtárban gyűjtötték össze az önképző-körösöket, és beszélt a költészetről, leginkább a formáról, a ritmusról, a versek zenéjéről, aztán a szakadsemárcérnás elsőssel meg velem olvastatott fel olyan strófákat, amelyeket többféleképpen is lehetett ritmizálni. Emlékszem, hogy a Rumba skandalásába (ha jön a bika... ha jön a bikák legnagyobbika) eléggé belebonyolódtam. De a fő attrakció az *Át a vizen* volt. Azt találta ki, hogy a párbeszéd balladát ketten mondjuk Edittel (így hívták az elsőt), ő meg majd a narrátor lesz. Többször is nekifutottunk, mire végre mindhárman elégedettek lettünk az eredménnyel: „*Ha erős vagy, legény, vigyél át a vizen, mint féltett porcelánt, vigyázva szelíden...*” Úgy összemelegedtünk, hogy azt is meg mertük kérdezni, hogyan kell kiejteni a nevét. Vörös, két ő-vel, aztán magától értetődően tette hozzá: éppen úgy, mint az ökör. Sok évre rá készült a *Holdasfilm*, az első közös animáció Dórával. A *Holdaskönyv* négy sorosaiból válogattuk a verseket, a *Vízöntő* muzsikált hozzá, és Kiss Feri énekelt. Weöres a feldolgozáshoz örömmel hozzájárult, de hogy a kész filmet látta-e, nem tudom. Horváth Marival, aki akkoriban rendezte *Az éjszaka csodáit*, azt terveztük, hogy meghívjuk egy közös vetítésre a Pannóniába, de aztán, azt hiszem, elmaradt. Később, amikor *Az idő látképeit* forgattam, eszembe jutott az *Át a vizen* fiú-lány feleselése. Orbán Editet, a kecskeméti versmondó lányt (aki később, már tanárként, a Katona színház körében új és újabb generációkkal szerettette meg a verseket) kértem meg, hogy mondjuk együtt a film két hangra írott versbetéteit. Ő jövő időben szavalt – én meg múlt időben.

István nem volt kiemelkedő tanuló a gimnáziumban, színjeles érettségije nem várt sikert jelentett. Már az általános iskolában is szavalt, versmondásával tűnt ki a gimnáziumban is. Rajzkészsége gyerekkorától volt, járt Goór Imre szakkörébe is, ő kifejezetten tehetségesnek tartotta. Negyedikes korában már döntött, hogy vagy a Képző-, vagy az Iparművészeti Főiskolára jelentkezik.

Az, hogy bár a képességeim talán meglennének hozzá, mégsem mehetek egyetemre, legalábbis a legjobban vágyott ELTE-re, az 1956 után apámra süttött bélyeg miatt elég nyilvánvaló volt. A versmondó praxisból következő színiakadémia szóba sem jöhetett, hiszen ott énekelni is kellett volna. Ahhoz pedig, hogy esetleg építész legyek, amit leginkább anyám szeretett volna, jobban kellett volna tudnom a matekot. Jártam is néhány hónapig, egy év is volt talán, különórákra egy Kalmár Sándor nevű férfiúhoz, a helyi műszaki főiskola tanárához. Anyu kereste föl, vállalna-e, de rögtön elhajtotta, hogy nem foglalkozik ilyesmivel, aztán amikor megtudta, hogy az Orosz László fiáról lenne szó, üzent, hogy az más, akkor mégis tanítani fog, ráadásul pénzt sem fogad el érte. Építész ugyan nem lett belőlem, de megszerettette velem a matekot, aminek talán a rajzaimon is maradt némi nyoma. A felesége, Horóczy Margit kitűnő – és gyönyörű – festőművész volt, így a Kalmár-órákon nemcsak a számokról, a képekről is szó került, s még mennyi másról. Versekről, történelemlről, népművészetről, sportról. Az estébe nyúló órák általában a sakktábla mellett fejeződtek be, ahol a kérdés nem az volt, ki győz, legföljebb az, milyen hosszúra tudom a partit nyújtani fényes elméjű, mellestleg tükörkoponyájú tanárom ellen, aki profi versenysakkozó is volt.

A Goór Imre kecskeméti rajzsakkörében körvonalazódni kezdő tervet, hogy megélezném valamelyik művészeti főiskolát, apám az akkorra már igazgatóból barátta változott Keresztury Dezsőnek mondta el, és Fodor Andrásnak, akik mindketten az Iparművészetiről voltak jobb véleménnyel. Álláspontjuk alighanem az iskola viszonylagos politikai közömbösségét is tükrözte. Fodor révén még a festő barát Gerzson Pálhoz is bejáratos lettem, aki vállalta, hogy véleményt mond a rajzaimról. Vasárnaponként felvonatoztam Pestre, meglátogattam az Aradi utcai műtermében, megmutattam új rajzaimat, megcsodáltam még friss, olajfestékszagú vásznait, még inkább tealevélillatú lányait, beszélgettem vele Cézanne-ról, mert számára ő volt az origó; mindenről Cézanne jutott eszébe, meg persze Egry József. Egyszer a kezembe nyomott egy kicsi könyvet. Ifj. Hans Holbein angliai portrérajzai a Windsor Gyűjteményből. Máig itt van a kezem ügyében, *A követ és a fáraó* írása idején naponta forgattam. Sajnos Pali már nem érte meg, hogy ezzel, saját Holbeinről szóló könyvemmel, viszonzzam akkori ajándékát.

A képző- meg az iparművészetire készülő diákokkal '69 nyarán találkoztam Zebegényben. A képző nyári tábora – szabadegyeteme – volt ott, amit legtöbbször mint felvételi előkészítőt emlegettek. Talán a Goór-szakkör nagyobb diákjaitól hallottam róla, kiktől is, talán Balanyi Karcstól, Vámos Zolitól, Zalatnai Palitól, de inkább az ütötte meg a fülem, hogy Zebegényben aktot lehet rajzolni, amit Kecskeméten egyáltalán nem lehetett. És tényleg! Szőnyi István villájának hatalmas kertjében napközben gyönyörű meztelen lányokat ültünk körül, s bámultunk a rajztáblákra szögeztet ives papírlapok mögül, s éjente velük néztük a Duna-partról a holdat, amint épp egy Armstrong nevű amerikai fickó sétálgat rajta. A pestieknek, akik zömmel a „kisképzőben”, vagyis a képző- és iparművészeti szakközépiskolában folytatott évközi tanulmányaikat egészítették ki a nyári ráadással, szokásos rutinfeladat volt a kontrasztba állított csipők, a combhajlatra vetülő árnyékok, a geometria – és a meghódított Hold – tökéletességét idéző (és igéző) mellek élethű visszaadása, számomra azonban komoly lecke volt mindegyik nap. A hosszú, sokórás tanulmányrajzok mellett gyors, néhány perces tus- és diópác krokikkal telt meg a mappám, gyámoltalanokkal, majd egyre bátrabbakkal, és legelső publikált rajzom is egy ottani vázlatos aktrajz volt, egy lavírozott tuskép. A *Petőfi Népe* hozta le, igaz, véletlenül azt írták alá: Bodri Ferenc rajza. A zebegényi táborban esténként egy többfordulós művészettörténeti verseny zajlott, és meglepve vettem észre, hogy az elméleti tárgyakkal egyáltalán nem tudok kevesebbet, mint a pestiek. Végvári Lajos, a szabadiskola igazgatója és a „nagyképző” művészettörténet-professzora állította össze a kérdéseket, amit végül sikerült megnyernem. A gimnáziumban nem tanultunk mütörít, ami rám ragadt, az nagyon változatos irányokból érkezett. Apám könyvei közt megvolt ugyan egy Lyka és egy Barát-Éber-Takács-féle összefoglaló, aztán érdeklődésemet látva megkaptam tőle a kétkötetes Alpatovot, ami a művészetek történetét szovjet, azaz szocreál szempontból taglalta, kedvencem azonban Herbert Read *A modern festészet* című könyve volt. A könyvek előtt kellett volna említeni a vonatozást. A hosszú, unalmas vonatutak révén – Csépa, Szeged, Balaton – szereztem első „galéria-élményeimet”, akkoriban ugyanis a vonatfülkék fala festmény-

reprodukciókkal volt tele. A Majálistól az Ásító inasig, M. S. mestertől Bernáth Aurélig ott volt a klasszikus magyar festészet színe-java és az európai művészetből is sok jeles darab. Nem hiszem, hogy a MÁV-nak bárki megköszönte volna a vizuális nevelés terén kifejtett tevékenységet. Én most megteszem.

A művészetek „elvetemültebb” irányait a kecskeméti „edvinisták” révén kóstoltattam. Két, nálam alig nagyobb fiú, a kecskeméti feLugossy „Laca” és a hatvanas évek második felét a városban töltő efZámbó „Öcsike” voltak a hangadói, vagy inkább mágnesei a gesamtkunstos társaságnak (Provaznik Géza, Barvich Iván, Terebessy László, Hideg Antal neve jut még eszembe), akik a hagyományos irányzatok közül legföljebb a dadalizmust tudták tolerálni, és elvetettek mindent, ami a polgári életformára csak egy kicsit is hasonlított. Képekkel még alig, inkább versmondóként vettem részt az edvinista szeánszokon, s emlékszem, sajnálkozva néztek rám, amikor a főiskolai terveimről hallottak, lesújtó véleménnyel voltak ugyanis mindenről és mindenkiről, aki kapcsolatba került az állami intézménnyel, bár azt hiszem, a hivatalok szemében meg ők lehettek a szálkák.

A zebegényi siker ahhoz ugyan elég volt, hogy úgy döntsek, megpróbálom az Ipart, ahhoz azonban kevés, hogy elhiggyem, föl is fognak venni. Úgy képzeltem, és a főiskoláról szóló hírek is ezt erősítették, hogy első nekifutásra nem lehet bekerülni. Legföljebb a második-harmadik alkalom szokott sikeres lenni, különösen úgy, ha a felvételiző közben szert tesz valami szakmai előképzettségére. A grafika szak esetén a nyomdászatban szerzett jártasság számított hasznos tapasztalatnak, vagyis a főiskolára beadott felvételi kérelem mellett jelentkeztem ipari tanulóknak a kecskeméti Petőfi Nyomdába. A nyomdai felvétel, a tiszta ötös érettségi birtokában, sokkal járhatóbb dolognak, szinte biztosnak tűnt, noha apám, akiben volt némi aggodalom, nehogy az ő rovott múltja miatt essen kútba ottani továbbtanulásom, úgy döntött, találkozót kér az igazgatótól, Ablaka Istvántól, akit ismert valahonnan. A találkozóra engem is magával vitt. Ablaka elvtárs vár minket, mondta a titkárnőnek. Nem emlékszem, hogy az elvtárs titulust máskor is használta volna, értetlenül néztem rá, bántott, hogy látnom kell megalázkodni, és tudni, hogy miattam teszi. A megszólítás egyébként nem hatotta meg a titkárnőt, fél órát várakoztatott bennünket, s alighanem az igazgatót sem, mert a nyomdába végül nem nyertem felvételt. A dolog nem viselt meg különösebben, mert amikor az elutasító végzés megérkezett, már három napja a kezemben volt az Iparművészeti Főiskola értesítése, fölvételt nyertem a Typo-grafika tanszék szeptemberben induló első évfolyamára.

(Vagyis már főiskolásként folytathatom...)

Lengyel András

„A József Attila-filológia crux-a”

A csodaszarvas datálásához

I. Szöveg és időrend

József Attila *A csodaszarvas* című verse – a költő életében először és utoljára – 1933. augusztus 4-én jelent meg *A Hír* című obskúrus hetilapban. A verset több mint három és fél évtizeddel később, 1969-ben Hárs László fedezte föl és közölte újra (Ismeretlen József Attila-vers egy hajdani bulvárlapban. *Népszabadság*, 1969. dec. 7. mell. 9.). Örömét, hogy „új”, addig nem ismert költeményt adhatott közre, némileg beárnyékolta zavara: úgy érezte, valami nincs rendben *A csodaszarvassal*. A versben, írta, „alig-alig ismerhető fel az 1933-as József Attila, A város peremén, az Óda, az Elégia költője. Viszont néhány sora, az egésznek lüktetése erőteljesen utal a korábban keletkezett Regös énekre. [...] és egész Kalevala korszakára. Így valószínűnek látszik, hogy korábbi, 1933 előtti versről van szó.” De a „többi már a József Attila-kutatók dolga. Bogozzák és elemezzék ki ők, hogy a vers melyik költői korszakából való, s hogy miképpen helyezhető el az életműben.” Bokor László, aki akkoriban a legszorgalmasabb József Attila-kutatók egyike volt (ő gyűjtötte össze például a kortársak megnyilatkozásait is), gyorsan reagált is Hárs leletére (*Népszabadság* 1969. dec. 14.), s úgy vélte, a vers jóval korábbi 1933-as megjelenésénél. Nem illeszthető be a 33-as versek közé. „A vers [...] 1930-ban keletkezhetett”, állítja Bokor, „s az említett körrel [tudniillik a Bartha Miklós Társasággal] való szakítást fejezi ki. 1930 őszén új közösség igényének kifejezési vágya foglalkoztatja József Attilát: tagja lesz az illegális kommunista pártnak.” (József Attila és „A csodaszarvas”. *Népszabadság*, 1969. dec. 14.) A föltételes datálásnál azonban érdekesebb az elutasítás: „Jól érzi [...] a felfedező: a vers egész problémája nem illeszkedik az 1933-as év nagy versei, A város peremén, az Óda, az Elégia szomszédságába. A József Attila költészetét szeretők előtt is joggal vetődik fel a kérdés: miért foglalkozott a költő ezzel a hamis, már akkor is idejétmúlt mítosszal? [...] és hogyan illeszkedik ez a vers az életművébe?” Az időrend kérdésével így az új kritikai kiadásra készülő Stoll Béla, a modern magyar textológia alighanem legnagyobb alakja is szembesült. 1983-ban, előlegként a kritikai eredményeiből, József Attila minden verse és versfordítása címmel közreadott egy úgynevezett népszerű összest. Ekkor *A csodaszarvast* 1933 júliusára datálta, de az időponthoz szögletes zárójelben kérdőjelet tett. A jelölés magyarázatát egy rövid, kötetvégi jegyzetben így adta meg: „A keletkezés időpontját sok esetben csak körülbelül tudtuk megadni, a különösen bizonytalan dátum után kérdőjelet tettünk.”(607.) Azaz a megjelenés időpontjára alapozott datálást ő is „különösen bizonytalannak” ítélte, csak jobb híján, provizórikusan fogadta el. A következő évben, 1984-ben megjelent kritikai kiadás (a máig legjobb edíció József Attila verseiből!) ugyanezt a tanácsstalanságot tükrözte: a verset Stoll 1933 nyarára datálta, de maga sem volt elégedett ezzel a meghatározással.

Bizonytalanságát, kételyeit mi sem mutatja jobban, minthogy a munkája tapasztalatait összegző, *József Attila-textológia* című tanulmányában (1994) sok évvel később is visszatért a problémára a datálás megoldatlanságát hangsúlyozva. Nem hozott megoldást a kritikai kiadás második, „javított és bővített” kiadása (2005) sem. Ennek jegyzetében olvashatjuk *A csodaszarvasról*: „A József Attila-filológia egyik crux-a.” (JAÖV III. 168.) A verset Stoll szerint a József Attilával riportot készítő névtelen és máig azonosítatlan riporter kérhette a költőtől (valamikor 1933 júniusában vagy júliusában), „aki vagy egy régebbi versét szedte elő és adta oda, vagy pedig megírt egy új verset. Horváth Iván és Lengyel András az utóbbira szavaz. Tverdota György és Szabolcsi Miklós viszont lehetetlennek tartja, hogy ilyen verset írt volna a költő 1933-ban.” (Uo. 168.) Stoll ekkor Bokor Lászlóval értett egyet, s a verset 1930 első felére, közvetlenül a nyári *Bánat* című vers elé helyezte. (Uo. 170.) S inkább filológusi kötelességtudásból, semmint valóságos időrendi érvként számba vette a vers „mintáit és szövegpárhuzamait” Aranytól és Csáti Demetertől a Kalevalán át Szabolcska Mihályig, sőt Illyésig. (Uo. 169–170.) E szemle érdekes, de kronológiai szempontból sajnos semmit nem bizonyít. A magyarázati igyekezet és az igazolás inkongruenciájára jellemző a jegyzet egyik mondata: „Nincs bizonyító ereje, de annyira frappáns, hogy ideírom – Bokor után – Bajcsy-Zsilinszky Endre egyik 1938-as nyilatkozatát: «...megszakítom ezt a futást a csodaszarvas után».” (Uo. 169.) Sapiienti sat. Jellemző az is, amit minderről 2007-ben írt Stoll Béla: „Ami már most a cserkész jamboreet [1933] illeti: az én ötletem volt az 1984-i kritikai kiadásban a verset a cserkészzel összekötni [...], de a mostani javított kiadásban hallgattam erről, mert hülyeségnek tartom.” (József Attiláról. Irodalomismeret, 2007. 1. sz. 95.) Glosszájában azonban fölvetett egy újabb ötletet: „Mindnyájunk figyelmét elkerülte az a levélrészlet, amely párhuzamba állítható a verssel.” A levelet, amelyre Stoll hivatkozik, József Attila Vágó Mártához írta, 1928. július 21-én. Ebben csakugyan fölbukkan a csodaszarvas, s megjelenik benne a vers több motívuma. „Ami rögtön föltűnik, a terminológiai rokonság a vers és a levél között. Elég csak az azonos szavakat felsorolni: csodaszarvas; elpusztultak – belepesztultak; nyugatra – napnyugatra; űzette – űzött; ázsiai – ázsiai; füvekről – füvei; lombok – lombokon.” (Uo. 95.) A párhuzamokat illetően Stollnak igaza van, s annyi csakugyan bizonyos, 1928 nyarán József Attilát foglalkoztatta a csodaszarvas története. Ami nem is meglepő. A tanulmányait akkor a budapesti egyetemen folytató költő a neves irodalomtörténész professzor, Horváth János hallgatója volt. Arany pedig kötelező „anyag”. De: akkor írta-e a verset is? Erre Stoll nem válaszol, s nyugodt szívvel nem is adhatott határozott választ erre a kérdésre, csak a párhuzamokat jelezte. Így a datálás kérdése ma is nyitott. (E pillanatban a két, eddigiektől eltérő datálási javaslatot, a Horváth Ivánét és a sajátomét hagyjuk figyelmen kívül).

Ez *A csodaszarvas* körüli bizonytalanság, megoldatlanság mindenképpen elgondolkodtató. Valami tényleg nincsen rendben a verssel, ha ilyen következetesen ismétlődik a zavar. De mi okozza a zavart? Az időpont vagy valami más?

*

A vers formája és tematikája nem illeszkedik az 1933-as versek körébe. Más ez – ez az első olvasásra is érzékelhető. Nyolc négysoros strófa – ez nem a 33-as versek formáját és tematikáját idézi, hanem a magyar népi romantikára alludál. Már a cím (*A csodaszarvas*) is, a vers motívumai is (ükös ükje, ősök őse stb.) a magyar – egyebek közt Arany Jánostól is megverselt mitológiát idézi: A csodálatos vad, az aranyszőrű szarvas létét és sorsalakító üldözését. A „magyaros” forma, a rögzült, alliteráló frazémák, melyek mind a mitológiai csodaszarvas megidézésének retorikai, versnyelvi eszköztárába tartoznak, nem a marxista inspirációjú „proletárköltészet” sztereotípiáihoz illeszkednek. De, vegyük észre, a vers egésze nem a magyar eredettörténet, nem a csodaszarvas mitológia afirmációja. Nem

tagadja a mitológiát, sőt fölidézi azt, de a mitológiai történet szokásos parafrázisaival ellentétben annak határozott korrektúrája, a mitológia „lecsendesítése”, realitáshoz hajlítása. A vers lényege éppen ez a kettősség: a mitológia együttérző, „megértő” fölidézése és tagadás nélküli, empatikus, ám figyelmeztetésszerű kiigazítása. Az attitűd lényege a mitológián belüli óvás.

E mitológián belüli megszólalás ténye retorikailag és világméretűleg egyaránt jelezve van – elsősorban az első és az utolsó strófában, de az aranyszőrű szarvas létét (s így mitológia-konstituáló szerepét) a vers sehol máshol sem vonja kétségbe, sőt ismétlődő, apró utalásaival ismét és ismét jelzi is azt. Az első strófa adja meg a mitológia retorikai és normatív alapjait: „Ükös ükünk, ősök őse, / ázsiai puszták hőse, / vágyat nevel csodavadra, / szarvast üzött napnyugatra.” A nyolcadik strófa pedig – a mitológián belül maradás biztos jelzésekképpen – a szarvas kozmikus növelése, a szarvasagancs és a csillagvilág egymásra vetítése, azonosítása révén: „Kortyolgat az ég tavából, / villó agganca világol – / ága-boga tükörképe / csillagvilág mindensége.” A zárlatról szólva azonban nem hallgatható el, hogy ez a mitológián belül maradás egyben már a fölidézett mitológia „korszerűsítése” is. Egy kozmikus perspektíva teremtése. Azaz, bár korrigálva, a mitológiai csodavad egyféle affirmációja. (N. B itt mindjárt előlegezzük meg a fölismerést: a vers föloldhatatlan antinómiája a zárlatban manifesztálódik. A mitológia korrekciója és a csodavad záró retorikai mitizálása ütik egymást. Elárulja, a zárlat szövegszervező logikája csupán formális, retorikai. Ellentmond a vers korrigáló szándékának.)

A vers nagy része (a harminckét sorból huszonhat) a csodaszarvas-mitológia korrekciója, az óvás. A történeti, pszichológiai és szociológiai korrektívumok sorolása és kombinációja. Vagy úgy is mondhatnánk: a mitológiai motívum realitások közé helyezése. Mindjárt a harmadik sor kimondja a mitológiát „leleplező”, vagy legalábbis magyarázó megállapítást: „ükös ükünk”, bizony, „vágyat nevel csodavadra”. Azaz a szarvas üldözése nem valami inherens tulajdonsága az ősöknek, hanem szükségletet generáló lélektani teljesítmény. (Az ilyen szükségletgenerálás a modern kapitalizmus mindennapos praktikus eljárása.) A lélektani szempont figyelmeztető szerepeltetése későbbi szöveghelyekben is ismételtelten tetten érhető. Az elillanó „csodavad” a harmadik strófában: „csak a nyomát hagyta minden füves földön, fájó szívben”. A negyedik strófa pedig komplett lélektani traktátus: „Az az előd nem volt boldog. / Nem boldogok az utódok. / Az ősz haza odaveszett, / de a vágy nem emlékezet.” S e négy sor a vers logikai centruma. Az „ős” és a mai „utódok” boldogtalanságának kimondása illúzióromboló, megvilágosító azonosítás, a realitásvérvényesítése. S bár a kimondás modalitása nem leleplező szándékú, hanem magyarázó, fölvilágosító szándékra vall, a szöveg erős tézise. S egyszerre történeti és lélektani magyarázat is szükséges hozzá. E strófa harmadik sora kíméletlenül kimondja a történeti eredményt: „Az ősz haza odaveszett”, s ez akárhogy nézzük, a szarvas üldözéséből fakadó nagy veszteség. Az „őshaza” elvesztése. De a negyedik sor egy nagyon fontos lélektani distinkcióval él – amely az alaphelyzet antinómiájára mutat rá: „de a vágy nem emlékezet”. Vagyis az emlékezet, amely a történeti tapasztalat kifejezője és megrögzülése, s mint ilyen, figyelmeztető szerepű, más, mint a „vágy”, amely a tapasztalat ellen dolgozik. A vágy egy egészen más természetű, külön erő, olyan motiváció, amely erősebb (vagy legalábbis erősebb lehet), mint a tapasztalat.

Itt mindjárt jegyezzük meg: a vágy és az emlékezet szembeállítás, és a vágyalapú mitológiaértelmezés jellegzetesen mélylélektani, pszichoanalitikus inspirációra utaló megfontolás. S mint ilyen, semmiképpen nem a húszas évek végi, hanem évekkel későbbi, mindenképpen 1931 utáni attitűd József Attilánál. A harmincas évekre azonban éppen ez az inspiráció lett egyre inkább jellemző.

A lélektani szempont azonban nem egyedüli versszervező megfontolás *A csodaszarvasban*. Nagyon erős a történeti-szociológiai szempont is. Ez már a második strófa egyik sorában megjelenik, amikor az mondódik ki, hogy a csodavad üldözői „fegyveres népű határon” át üldözik a szarvast, azaz, fegyveres konfliktusba keverednek vágyuk miatt. Utóbb „Az ős haza odaveszett” sor is a történeti kontextus erejére utal. Ez az érvelés az ötödik és hatodik strófa intésébe torkollik: „Hejh magyarok, hajh szegények, / hova űzni azt a gímet? / aki hajtja, belepusztul / asszonyostul, csapatostul. // Az is, aki látta, végre, / hagyja immár békességbe. / Tisza mellett, Duna mellett, / az a szarvas itt legelget.” E két szakasz a vers üzenetének történeti, szociológiai – s politikai lényege. Két sort idézzünk ismételtlen föl. Az egyik a pusztulás veszélyére való figyelmeztetés: „aki hajtja, belepusztul / asszonyostul, csapatostul.” A másik a vágy ürességének kimondása: „Tisza mellett, Duna mellett / az a szarvas itt legelget.” Azaz a cél, amire a vágy irányul, a csodavad, itt van közöttünk, életünk része. Immár nem kell a vágnak rá irányulnia. A vers ezzel mintegy varázstalanítja a vágy titokzatos és elérhetetlennek vélt tárgyát, az aranyszőrű csodavadat. S ez a varázstalanítás nagyon erős történeti-szociológiai indexet kap. A szarvas, amikor a hetedik strófában ismét megjelenik, bár hozza magával „ázsiaiságát”, immár összekapcsolódik a modern viszonyokkal: „s aranyszőre mikor illan, / gyári füstön átalszillan.” A szarvas attribútuma, az aranyszőr itt nem csak összekapcsolódik az ipari kapitalizmus attribútumával, a gyári füsttel, hanem át is csillan azon. Ez alighanem a mitológia értékképző szerepét is jelzi. Azaz a varázstalanítás nem maradéktalan. Az aranyszőrű csodavad lényegéből valami fontos a varázstalanítás ellenére is megmarad: „a gyári füstön átalszillan.”

Ez teszi érthetővé a zárlatot, a nyolcadik strófát. A retorika erre a megnevezett „varázsról” épül, ezt nagytítja ki.

A szövegértelmezés eddigi menete egyvalamit mindenképpen felszínre hoz. A vers egyes megoldásai – a megjelenéshez viszonyítva – a verset két alkotói periódussal is rokonítják. A csodaszarvas címben is megjelölt története, mint kiindulási alap, a megjelenéshez viszonyítva egy jóval korábbi alkotói periódushoz kapcsolja a verset. *A csodaszarvas* szövegének nagy része viszont a megjelenés idejéhez kapcsolja a keletkezéstörténetet. Ez a kettősség, tisztán logikai spekulációval kétféle magyarázatot is kaphat. (1) A korábbi alkotói periódussal való rokonság csupán atavisztikus visszaesés, a költő valamilyen, számunkra egyelőre ismeretlen okból visszatért egy már túlhaladott tematikához és megoldáshoz. Azaz: a vers 1933-as, „csak” – valamilyen megfontolásból – visszaautal egy már meghaladott poétikához. A (2) variáció ennek a logikai ellentéte. A vers megjelenésénél jóval korábbi, de a vers kidolgozása során a költő már anticipált bizonyos megfontolásokat és megoldásokat, amelyek majd később lettek rá jellemzőek. – Elvileg egyik magyarázat sem zárható ki, de a választáshoz ez a spekuláció önmagában nem ad elég alapot.

Mindenképpen szükséges tehát a további szövegértelmezés, a részletekhez való figyelmesebb odafordulás.

Mi az, ami egy korábbi alkotói periódussal rokonítja a verset? Az eredetmondára való hangsúlyozott intertextuális visszaautalás. Maga a csodaszarvas motívum és a hozzá kapcsolódó archaizáló-„népi” frazémák alapozó jellegű használata. Utóbbiak: „ükös ükünk”, „ősök őse”, „űzten űzte”, „reges reggel” – olyan formai megoldások, amelyek illenek a hagyományhoz, a csodaszarvas történetének atmoszférájához, de önmagukban nem merítik ki a költő egyik korábbi alkotói periódusának jellemzőit sem. Leginkább még a *Regös ének*kel rokoníthatók, de a *Regös ének* játékos, ironikus, az akkori aktualitásnak alárendelt modalitása is teljesen más. Igazában a két vers más és más kategóriába tartozik, a távolság nagyobb közöttük, mint a rokonság. Az, ami rokon bennük, csak annyi: mindkettő él néhány önállóan is felhasználható archaikus-népi formai elemmel. A csodaszarvas motívum eredete, keletkezéstörténeti szempontból, jobban leírható. A minta ugyanis, aligha

kétséges, Arany János *Rege a csodaszarvasról* című költeménye. József Attila versének már a címe is erre alludál, a vers egésze is voltaképpen Arany eredetmondájának (aktualizált) parafrázisa. Ez a forrásfelismerés azonban önmagában nem datálja versünket. Az Arany-szöveg keletkezési és megjelenési időpontja számunkra nem ad, nem adhat fogódzót: a 19. századi Arany-életművet a 20. századi költő bármikor fölhasználhatta. A 20-as évek végén éppúgy, mint mondjuk 1933-ban. Ám van egy életrajzi és több poétikai fogódzónk a keletkeztörténet – a „hatás” – megközelítéséhez. Tudjuk, Arany János életműve többször, ismétlődően foglalkoztatta József Attilát. De tudjuk azt is, Nagy Lajos expressis verbis kimondja egyik emlékezésében, hogy 1933 nyarán is, Lillafüredre utazva, József Attila intenzív Arany-olvasásban volt. A Budapesttől Lillafüredig tartó hosszú útra Arany-kötetet vitt magával, figyelmét végig lekötötte az olvasás. A táj, amelytől pedig útitársa, Nagy Lajos el volt varázsolva, nem érdekelte, belemerült Arany verseinek élvezetébe. Azt is tudjuk, Lillafüreden több verset is írt (nem csak az *Ódát*), s ezek közül több is Arany inspiráló hatását mutatja. Így például a Babitsot megkövető *Magad emészto* kezdetű nevezetes töredéket és a szintén töredékben maradt, de éppen torzóként zseniális *Ha lelked, logikád* kezdetűt. (Ez utóbbiról és az összefüggésekről lásd korábbi cikkemet.) S ha elfogadjuk (márpedig el kell fogadnunk), hogy *A csodaszarvas* 1933 augusztusában jelent meg, akkor a benne tetten érhető Arany-inspiráció időrendileg is beleillik Arany János 1933. nyári hatástörténetébe. A nagy költőelőd gazdag életművéből – valamilyen okból – József Attila akkor a csodaszarvas motívumot is aktualizálta.

Ezt az összefüggést egy sajátos, önmagára visszautaló intertextus jelenléte is erősíti. A Lillafüreden írt töredék egyik nevezetes passzusa így hangzik: „Ha lelked, logikád, mint patak köveken, csevegve folyik át dolgokon, egeken, ver az ér, visz az ár, eszmélhetsz nagyot, nem kell más verse már, költő én vagyok.” Az itt fontos szerepű ér/ár kettős mint panel fölbukkan *A csodaszarvasban* is: „át az éren, át az áron”. (Itt és most mellékes, hogy az ér/ár kettős szerepe itt jelentéktelenebb, s csak másodlagos hasznosításra vall. De az önidézet időben is megint összekapcsolja a két verset. Méghozzá 1933 nyarán.)

Érdemes kicsit közelebb lépni a nyolcadik strófához is, az itt, zárlatban megjelenő képhez. Ez ugyanis voltaképpen egy kozmológiai kép, amely az eredetmonda szarvasának agancsát és a „csillagvilágot” sűríti össze egyetlen metaforába:

*Kortyolgat [mármint a szarvas] az ég tavából,
villó agancsa világol –
ága-boga tükörképe
csillagvilág mindensége.*

Az azonosítás alapja itt nyilvánvalóan az agancsnak, mint a szarvas egyik, nagyon jellegzetes attribútumának és az égi csillagtérképnek a vizuális hasonlósága. Ezzel az azonosítással a vers az eredetmagyarázó mitológia csodavadját beemeli a kozmoszba, óriásivá növeli, s mintegy a csillagvilág párhuzamát, a kozmoszsal egyenlővé teszi. Metaforizálja. Keletkeztörténetileg mindez azért beszédes, mert a „csillagvilág” szerepeltetése is belehelyezi a verset a József Attila-i költészet időrendjébe.

Az égnek mint viszonyítási és szemléleti alapnak a szerepe, jól érzékelhetően, 1932/33-ban nő meg József Attila költészetében. Ennek a szemléletátalakulásnak az egyik tézisszerű megfogalmazása 1932-ben így szól: „Egész világ ege alatt / Emeld fel művedet, szavad –” (Invokáció. 1932. dec.) A képzelet ilyen mozgása az 1933 júniusában írott *Ódában* is tetten érhető: „Milyen magas e hajnali ég! / Seregek csillognak érceiben.” Az 1932-ben született *Háló* egyik (mellesleg szintén zárlatként szereplő) képe vizuálisan egész közel helyezkedik el *A csodaszarvas* záróképehez: „Kiterített fagyos hálóm / az ég, ragyog – / jeges bogain szikrázón / a csillagok.” Ennek a képnek egyik változata egy 1932-ből való töredékben is

megjelenik: „Ragyog az ég. Terülő fagyos háló, / a jeges bogok rajta csillagok.” (327.) Az 1933. augusztus elején közzétett *A csodaszarvas* zárлата e sorba töretlenül illeszkedik bele.

Mellesleg: ha lenne József Attila-szótár, könnyen érzékelhető lenne, hogy költészetében bizonyos szókapcsolatoknak megvan a keletkezési és sűrűsödési ideje. Így például az ágak-bogak frazéma is jól érzékelhetően nem húszas évek végi, hanem 30-as évekbeli fejlemény. Egy példa erre: „Tar ágak-bogak rácsai között / kaparásznak az ősi ködök.” (Ősz. 1935. márc.)

Summa summarum, azt hiszem kimondható: szemléletileg és poétikailag bármennyire is visszaesésszerű a csodaszarvas megverselése, a vers utalásrendszere nem évekkel a megjelenés előttre, hanem a megjelenés körüli idők alkotói periódusába helyezi el a verset. A szöveg nyelvi, retotikai és poétikai jellemzőinek belső feszültségeit ugyanis csak úgy lehet föloldani, ha (1) a verset 1933-ban születettnek tekintjük, s (2) föltételezzük, hogy a költőt akkoriban valami ideiglenesen átfogó orientációváltásra készítette, aminek következtében (3) kénytelen volt korábbi motívumaiból, fordulataiból ezt-azt elővenni. Hogy ezt az önkorrekcíót egy régebbi – ismeretlen, elveszett vagy lappangó – verse radikális átírásával érte-e el (az *Ákácokhoz* „narodnyik” és „szocialista” verziójának léte jelzi, hogy az ilyesmi nem volt tőle idegen), vagy egy teljesen „új” verset írt e célra régebbi megoldásai némelyikének aktiválásával, egyelőre nem tudjuk megmondani. De hogy az ismert versszöveg 1933-as, az bizonyos.

Visszalépeásszerű kisiklás ez, de a szöveg utalásrendszere 1933. nyári versként állítja elének *A csodaszarvast*.

*

Mi válthatta ki a visszaesést? Sok mindent tisztábban látnánk, ha pontosan meg tudnánk ezt a kérdést válaszolni. Annyi biztos, ha rövid idejű volt is ez az epizód, kilendítette pályájáról a költőt. Ha összevetjük *A csodaszarvast* az 1933. nyári versekkel, az *Ódával* vagy a Babits-töredékkel, a törés mértéke aligha túlozható el. *A csodaszarvas* megszületése mögött a költői feladatvállalás szemléletváltása érhető tetten. Valamilyen megfontolásból a meggyőzendő célközönség megváltozása, perspektívaváltás következett be. A vers címzettjei nem a szocialista munkások voltak, még csak nem is a magaskultúra ideális (ideáltipikus) fogyasztói, hanem a múlt illúzióiba belemerevedett, „nemzeti” preferenciájú, politikailag saját korát nem értő, bizonytalan identitású olvasók. Ez, amennyire „külső”, köztörténeti adatokból kikövetkeztethető, nem kis létszámú olvasóközönség volt. A „zavaros”, jobbra tolódó társadalom nem kis részét fedte le – ez a populáció adta meg a 30-as évek második felének, a 40-es évek első felének a politikai klímáját, a politikai tömeghangulatot. Ezt a réteget baloldarról megszólítani és (jó irányba) befolyásolni, valódi progresszív feladatvállalás lehetett volna – ha lehetséges lett volna. De az általános „jobbratolódás” körülményei között (s az állami közületi propagandagépezet ellenében!) ez az irodalom eszközeivel már eleve lehetetlen volt. Már maga a feladatvállalás is illuzórikusnak tekinthető, s kifizetése reménytelen. Az irodalmi kód finomsága önmagát, önmaga hatástörténetét blokkolta. Ezt ebben a pillanatban József Attila vagy nem érzékelte meg, vagy e téren egy pillanatra önmagát is becsapta.

A mitológiai csodavad megverselése persze nemcsak politikailag tekinthető kudarcnak, esztétikai ballépésnek is bizonyult. Méghozzá azért, amit pár évvel később maga a költő tematizált a „nép” fogalom használatával kapcsolatban. 1933-ban ugyanis már sokkal pontosabb fogalmi apparátus állt az értelmezés rendelkezésére annál, mint amire az eredetmonda csodaszarvasa lehetőséget adott. Érdemes is idéznünk a *Van-e szociológiai indokoltsága az új népies irányynak* című nyilatkozatának ide is vágó szavait. Petőfiék népfogalmáról mondja: „Ők a nemesi társadalommal álltak szemben, és azért fordították ellene

a nép fogalmát, mert jobb kifejezésük nem volt a rendi megkötöttségtől feloldott emberiség eszményének jelzésére. Ebben semmi romanticizmust nem láthatunk [...]. A nemesi társadalom helyére azóta a polgári társadalom lépett. Ebben a rendszerben a nép fogalma teljesen romantikussá vált, azt mondhatjuk róla, hogy érzelmi hagyomány. Társadalmi viszonylatban tiszta, vagy ha úgy tetszik, tisztább fogalmak birtokába jutottunk, szabatosan szólva: határozott képzetünk van a tőkés termelésmodon alapuló, polgári társadalmi rend szerkezetéről, az osztályokról. Már most, ha pontos fogalmakkal fel van fedve a mai társadalom logikája, semmiképpen nem nevezhető forradalminak vagyis korszerűnek, de úgy is mondhatnám: korszerűnek, vagyis forradalminak, egy olyan fogalomhoz (a néphez) való visszatérés a szellem terén, amelyben csupán a múltba menekülő regényes ízlés érez forradalmi zamatot, hiszen csak a múltba menekülő érezheti mainak azt, ami akkor volt korszerű.” (JAÖTC II. 1189–1190.) A nép fogalmának és a fogalomkörébe tartozó, irodalmi motívummá is vált ideológémának (csodaszarvas) ez a korszerűtlenné válása magát a verset, illetve az alkotói magatartást is minősíti.

Sajnos a József Attila-életrajz filológiai rekonstrukciója egyelőre tele van lyukakkal, nem tisztázott részletekkel. (Ez a forrásokhoz való esetleges és szelektív hozzáféréseken túl a mainstream irodalomtudomány bizonyos megalapozatlan, s megalapozhatatlan előfeltevéseivel és posztulátumaival is összefügg.) Így az 1933-as év története is homályos. Jelenlegi tudásunk szerint *A csodaszarvas* keletkezéstörténetének hátterében két, egymással is érintkező fejlemény állhat. A Bartha Miklós Társaságban zajló ideológiai erjedés és az úgynevezett Rátz Kálmán-epizód. Ezek valamelyike vagy – s ez a valószínű – ezek egybekapcsolása motiválhatta a költőt *A csodaszarvas* megírására. A döntő, hadd ismételjem meg korábbi állításomat (József Attila, Rátz Kálmán és „A nemzeti szocializmus”. Forrás, 2002. 12. sz.), sejtésem szerint Rátz Kálmán szerepe volt.

De ez már egy más jellegű elemzés tárgya kell hogy legyen.

II. Történeti kontextus

Hogy *A csodaszarvas* nemcsak „új”, 1933-as vers volt, de tévesztett opció, orientációs hiba eredménye is, arra elég világosan utal a megjelenéséhez időközben (1933. okt. 19.) írott *Vigas*. Ez a vers a megcsalatkozott bizalom verse. Már második sora arra szólít fel, „bőröd ne bízd kereskedőre”, zárata pedig nem kevesebbet mond ki: „ne tékozzold bizalmadat”. A vers alanya tehát valakire vagy valamire „eltékozolta” bizalmát. De kire vagy mire? A vers erre is tesz utalásokat. Az egyik utalás, amely erősen önkritikus karakterű megállapítás, valamilyen politikai természetű ügyre vall. „S ha most a tyúkszemünkre lépnek, / hogy lábunk a cipőnkbe dagad, / rajtad is múlt. Lásd, harc az élet” – mondja a költő, s ezért ne tékozzold bizalmadat, ezért ne hagyd magad „megvezetni”. A tyúkszemre lépés frazémája persze metaforikus meghatározás. Kellemtelen, és figyelmeztető momentum, ám – legalábbis egyelőre – nem végzetes. De már így is kiváltotta a keserűség érzését, a hiba beismerésének reakcióját. Hogy az ügy másik pólusa mi volt, ki volt a megvezető, arra is kapunk jelzéseket. A földéztett személy karakterisztikája vázlatos, csak néhány vonásból áll, de attribútumai kijelölik szociális karakterét. (1) Jómódú (legalábbis a vers beszélőjéhez képest): „fűtve lakik öt szobát”. (2) Joviális, a pincébe szeten szállító munkásokat cigarettával kínálja („egy pakli »balkánt« is kibont”). (3) Nem áll tőle messze a szociális demagógia – „szívére veszi gondunk, vállára venni nem bolond”. S (4) ez a jellegzetessége törvényszerű, hisz „sorsunktól idegen”. E négy momentum annyit kétségtelenné tesz, hogy az, akire a vers alanya a bizalmát tékozzolta, nem az illegális kommunista párthoz tartozott. A legbornírtabb, legmerevebb „moszkvai vonalas” párttag sem volt besorolható e karakterisztika alá. Ez a „sorsunktól idegen”, jómódú, joviális szereplő,

akinek szociális érzékenysége képmutatás, valójában (5) politikai üzletember, a politikai élet ügyes haszonélvezője: „kereskedő”, aki „elád felhőt az egen / s a földön telket vesz belőle”. Magyarán: ideológus, aki eszmékkal üzletel, érveivel megteveszti azokat, akiken segítenie illene. Ám: „Inkább segít a kutya szőre / a teríthető betegen / semhogy magát miértünk törje, / aki sorsunktól idegen.”

Ez a politikai aktor, aki a szociális problémák „megoldásának” ideológusaként ekkor József Attila környezetében fölbukkant, jelen tudásunk szerint nem lehet más, mint az „örnaggy úr”, Rátz Kálmán (vö. Lengyel 2002, lásd még: uó: Ki volt Rátz Kálmán? Népszava, 1998. nov. 14.).

Egy újabban előkerült dedikáció igazolja, hogy legkésőbb 1933 februárjában József Attila és Rátz már ismerték egymást. A költő február 11-én már „barátsággal és szeretettel” ajánlotta *Külvárosi éj* című kötetét Rátz-nak. (A példány történetét és részletes leírását fölfedezője, Bíró-Balogh fogja adni. Számunkra jelen összefüggésben elegendő a tény – az ismeretség – rögzítése.) Valószínűleg ekkoriban ismerkedtek, illetve melegedtek össze, mert a *Külvárosi éj* 1932. október közepén jelent meg (vö. ÖV 2005. III. 187.), ám az ajánlásra csak most, több mint negyed évvel került sor.

Rátz, a régi intranzingens ellenforradalmár, Gömbös Gyula és cimborái elv-társa, orosz-szakértő, nagy politikai karriert befutó régi tisztvárosa, Gömbös miniszterelnök farvizén a szociális problémák „ügyes fölhasználásával” szolgálta a jobboldal érdekeit. A hagyományos, bethlenista jobboldalhoz képest látványosan nyitott a szociális kérdések felé, azaz a bukott Bethlenhez képest új, hatékonyabb demagógiával élt, olyan rétegek problémáira is reflektált, amelyeket a jobboldal addig teljesen ignorált, s olyan világpolitikai trendekkel is számolt, amelyekkel a hagyományos kormánypárt addig nem akart foglalkozni.

Rátz Kálmán ideológusi és politikusi irányultságát több forrásból lehet összerakni. A *Nemzeti Ujság* 1933. április 30-i száma egy róla szóló kis jegyzetben egyértelműen a jobboldali hagyomány körébe sorolta. Két elemét hangsúlyozta: „nemzeti” jellegét és a jobboldaliság újabb vonulatához, a homo novusok közé tartozását: „Rátz Kálmán neve nem ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt: a napi- és a szaksajtóban sűrűn jelennek meg katonai, politikai természetű, illetve tartalmú cikkei, amelyekkel ismertté tette magát. Szereplésével és egyéniségével oda tartozik ahhoz a nemzedékhez, amely a háború után fejlődött a közéleti és a szellemi hadállásokba: egyike volt azoknak, akik a magyar irredentizmus szolgálatába önzetlenül és férfiasan állottak, abban az időben, amikor ez még csak kockázatot jelentett. Rátz Kálmán egyik legalaposabb ismerője az északi szláv és orosz problémának is, s ebben a kérdésben kétségtelenül legkiválóbb szakértőink közé tartozik.”

Irányultságát, értelemszerűen, nevével jegyzett „saját” cikkei is tükrözik. Publikációit egyelőre – sajnos – csak részlegesen ismerjük (vö. Lengyel 2002), 1933-ban azonban érdekes mód Rátz két nagyon különböző lapban is publikált. A „zsidó liberális” lapkorszern, az Est-lapok mélyebb járatú, patinás lapjában, a *Pesti Napló*-ban, és az 1919 utáni jobboldal egyik jellegzetes, kereszténységet, nacionalizmust és rasszizmust is szintetizáló emblematikus „konzervatív” lapjában, a *Nemzeti Ujság*-ban. S hogy még furcsább legyen a kép, 1933-ban Rátz előadást tartott a kulturális ellenzék egyik, progresszívnek tudott egyesületében, a Vajda János Társaságban is.

Ebben a kombinációban figyelemre méltó az ellenzéki olvasók felé való nyitás, a „polgári”, vagyis nem „nemzeti” közönség megcélzása. (Egyben ezeknek – *Pesti Napló*, Vajda János Társaság – a fogadókészsége is legalább ennyire figyelemre méltó.) Hogy Rátz szerepeltetésében mennyi része volt a polgári szerveződések megalkuvásának, s mennyi a kínálatbővítési szándéknak, nehéz eldönteni. Valószínűleg mindkét szempont szerepet játszott az örnaggy szerepvállalásában.

A *Pesti Napló*ban Rátz 1933-ban, időrendben a következő cikkeket közölte:

Január 8. Ázsia erjedése. (37.)

Február 5. Ázsia erjedése. (39.)

Március 11. Távol-Kelet lángjai. (1.)

Március 15. Japán és a szovjet. (9.)

Április 23. Európa hatalmi erővonalai. (36.)

Május 7. A „beteg ember”. (37.)

Május 21. Nem lesz háború! (37.)

Július 2. A parasztság a Tanácsköztársaságok Uniójában. (39.)

Július 23. Mi történik a paraszttal a Tanácsköztársaságok Uniójában? (39.) (Nota bene: ekkoriban, augusztus 4-én jelent meg A csodaszarvas.)

Augusztus 27. A Tanácsköztársaságok Uniójának katonai ereje. (36.)

November 5. Japán a katonai diktatúra útján. (37.)

November 19. Forrong Afganisztán a királygyilkosság után. (36.)

December 31. Tibet. (40.)

Ezek mellett 1933-ban a *Nemzeti Ujság*ban is publikált:

Április 30. Mi történik a Csendes-óceánon? (10.)

Május 14. Mi történik Ázsiában és körülötte? (8.)

Július 16. Mi történik Macedóniában és körülötte? (5.)

Augusztus 27. Mi készül a rejtelmes Középázsiaián? (9.)

Szeptember 10. Az új világháború előjátékának ázsiai színtere Mongólia. (9.)

Ha áttekintjük a *Pesti Napló*ban és a *Nemzeti Ujság*ban megjelent, Rátz jegyezte cikkeket, akkor nem lehet nem észrevenni egy érdekes kognitív disszonanciát. Az „őrnagy úr”, rációfolyva katonai múltjára, nem annyira katonai szemmel, hadászatiilag mérlegelte a világban zajló folyamatokat – elsődleges szempontja a globális térben zajló tőkemozgások szemlézése, és az azokból fakadó, birodalmi érdekek és feszültségek fölmérésére törekedett. Két, nem lényegtelen megszorítással. A Szovjetunió ugyan egyike volt a jelentős katonai potenciállal rendelkező „birodalmaknak”, azaz világpolitikai tényező volt, jelentős saját geopolitikai különérdekekkel (és persze sok belső problémával) – de a cikkek leírása szerint nem rosszabb és nem veszélyesebb, mint a többi. Semmiképpen nem a „gonosz birodalma”. A másik: Németország szerepe nem emelkedik ki a mezőnyből, a cikkekben semmi nem utal arra a szerepre, amelyet a náci Németország hamarosan, tizenkét évig betöltött, s amely jelentéktelennek semmiképpen nem volt nevezhető. A cikkekben Anglia, az USA vagy az „ázsiaiak”, például Japán negatívabb szerepben tűntek föl, mint akár a németek, akár az oroszok. Hogy Németország „kímélete” a jobboldal érdekében állt, s mint ilyen, a magyar külpolitika egyik preferenciája volt, nem meglepő. A Szovjetunió „objektívvisztikus” tolerálása már bonyolultabb kérdés, mögötte valamiféle rejtett számítás sejthető. Mindezeknél azonban fontosabbnak látszik a cikkeknek az a sajátossága, hogy a globális térben megjelenő birodalmi érdekellentéteket és feszültségeket a globális tőkemozgásokra vezette vissza, s a konfliktuslehetőségeket ezekből képezte le.

Mindez nem az „ideologikus”, hanem a „geopolitikus” jobboldal orientációjára, pontosabban orientációkeresésére vall. Ebben a Szovjetunióval szembeni ideológiai averziókat – valamilyen megfontolásból – felülírta a geopolitikai számítás. S ez – ösztönösen vagy tudatosan – a potenciális antikapitalizmus felé való nyitásként is értelmezhető.

A cikkek tájékozottsága jelentékeny, az érvelés maga mégis, azt kell mondanunk, „egyoldalú”. Vagy fogalmazhatunk úgy is: lényeges pontokon „tartózkodó”. Ez retrospektíve is óvatosságra inti az értelmezést.

Amennyire Rátz írásaiból megállapítható, az őrnagy úr gondolkodásában egymásba csúsztak a megújulásra törekvő jobboldal önáltató illúziói és előfeltevései, valamint állagvédő demagógiája, s ezt az egészét a helyzetérzékelés új módja fogta össze, szervezte egyébe. Azaz a nagyon sokszínű, felemás, „korszerű” szélsőjobb egy provinciális változata formálódott a Gömböst követő Rátz ideológusi műhelyében.

S ehhez, értelemszerűen, hozzátartozott a munkások és a munkáskérdés felé való nyitás is. A „megoldás” ígérete vagy legalább „kommunikációs” kezelése.

*

Hogy Rátz érintkezett József Attila köreivel (vö. Lengyel 2002), több forrás egybehangozóan tanúsítja. Beszél róla a költő élettársa, Szántó Judit is, de más, nem közvetlenül a költőre vonatkozó érvelés közben, független szereplők is. Lázár Vilmos (a „nagyorrú Lázár”), Danzinger Ferencre emlékezve, például megírta barátjáról, hogy „Danci” (József Attila és Nagy Lajos közeli barátja ez időben) nemcsak ismerte Rátz Kálmánt, de „négere” is volt az őrnagynak. A Rátz Kálmán névvel publikált cikkek egy számottevő részét Danzinger írta. (Vö. Lázár Vilmos: Emlékek a hőskorból. Agárdi Ferenc. Népszabadság, 1972. jan. 9. Mell. 5., Lengyel András: József Attila és a „drága Danczi” = Uó: Ellenkultúra, peremhelyzetben. Szeged, 2016. 215–242.) Ez persze nem egyszerű és nem is veszélytelen képletre vall, hisz Danzinger régi, meggyőződéses marxista volt, kommunista, távol mindenféle konjunkturális igazodástól. Az őrnaggyal való együttműködése azonban alighanem mindkettőjük számára járt előnyökkel. A szabadúszó Danzinger pénzt kapott munkájáért, s ami ennél is fontosabb lehetett számára, bizonyos világpolitikai trendekről és adatokról így, Rátz neve alatt, biztonságosan adhatott hírt. Rátz pedig, mint ma a vezető politikusok a beszédírókat, úgy használhatta fel a neki dolgozó marxista orvost: ha szükségesnek látszott, kedve szerint belenyúlhatott a szövegébe. A cikkek így kettős kódolással öltöttek alakot: Danzinger nyelvi frazeológiai öncenzúrájával és Rátz ideológiai stilizációival. (Ennek jellegzetes esete például, amikor a Szovjetuniót a Tanácsköztársaságok Uniójaként nevezték meg. Ez a meghatározás nem rugaszkodott el a valóságtól, de mégis elrejtette a birodalom szitokszónak számító nevét.) E megoldásnak bizonyos előnyei kétségtelenek, például lényeges és a nagyközönség számára ismeretlen vagy kevésbé ismert adatok és összefüggések így nyilvánosságra kerültek.

*

Hogy az 1933-as cikkekben (vagy ezek egy részében) négerként Danzinger is közreműködött, nemcsak Lázár állítja, de szövegszerűen is bizonyítható. Danzinger, a 100% és a *Társadalmi Szemle* volt munkatársa ugyanis Agárdi Ferenc névvel az *Ujságban* is publikált. (Az Agárdi név később hivatalos, polgári neve is lett – ekkor még csak rejtőzködését szolgálta.) Előbb, 1933. április 9-én *Amerika Európa ellen* címmel jelent meg cikke az *Ujságban*, majd december 22-én *Mi rejlik a Dalai Láma halála mögött?* címmel, Agárdi néven. Mindkét szereplés fontos, s bevilágít abba a komplikált, sokféle taktikai megfontolást sejtető folyamatba, amely ekkor a baloldal bizonyos köreire is jellemző volt.

S itt érhető tetten a „néger” közreműködése. Az *Ujságban* közölt Agárdi-cikk Tibetről és a *Pesti Napló* Rátz Kálmán jegyezte Tibet-cikke föltűnő tematikai és adatbeli egyezést mutat. S míg a legendásan széles körű tájékozottsággal bíró Agárdi-Danzingerről okkal hihető, hogy egyebek mellett a világpolitika tibeti eseményeiről is tájékozott volt, a nyugalmazott őrnagy katonaiskolai képzettségébe nemigen illik bele egy ilyen speciális tájékozottság. A nagy lapokat folyamatosan szemlélő, a tájékozódásból szinte sportot űző Danzinger (akinek a 100%-ban *Naptár* címmel rendszeres, ilyen tartalmú rovata volt) aligha plagizált egy nem túl virtuóz agyú volt katonaisztától, aki katonai képzettségét is csak

egy vidéki tisztképzőben szerezte meg, és a katonai elitet képző Ludovikának soha nem volt növendéke. Az épületet, mondhatnánk, csak kívülről ismerte.

*

Az olyasféle „unortodox” kapcsolatoknak, mint a Danzinger–Rátz, illetve a József Attila–Rátz kapcsolat is volt, a mindenféle eszmecserére alkalmas, kávéház mellett, a Bartha Miklós Társaság volt a „természetes”, éltető közege. A Bartha Miklós Társaság ugyanis a legkülönbözőbb társadalmi elégedetlenségek integrálóműhelye, fóruma volt, itt a szélsőjobb és a szélsőbal máshol elképzelhetetlen koegzisztenciában létezett együtt, és az egész társaság az ideológiai politikai erjedés szolgálatában állott.

A költő Juhász Gyula kedvenc idézete, hogy tudniillik „bármily bolondul forr a must, bor lesz belőle”, itt e közegben csak félig igazolódott: forr a must. Az orientációs krízis bonyolultságát mi sem mutatja jobban, mint Agárdi egyik 1933. áprilisi cikkének problémamafelvetése. Ekkor az Ujság egyik vezető munkatársának, Kóbor Tamásnak egy aktuális megjegyzését tette meg mottónak (ez számára afféle ugródeszka volt, az aktualitáshoz való kapcsolódás), majd már a cikke első mondatában a következő, ma sokakat meglepő alternatívát rögzítette: „»Sztálin, Hitler és Rooseveltt fogják megölni a kapitalista termelési rendet« – kiáltott fel egy francia lap cikkírója a napokban.” Majd így folytatta: „Hogy Sztálinnal hányadán vagyunk, azt tudjuk, és rövidesen el fog dőlni az is, hogy mennyiben kész Hitler antikapitalista agitációs jelszavait tetteké változtatni, de Rooseveltet igazán igazságtalanság volna a mai gazdasági rend tudatos aláaknázójának nyilvánítani.” (Ujság, 1933. április 9.) Ebben az érvelésben számunkra nem az az érdekes, hogy megvédi az amerikai elnököt, bár akkoriban az elnök antikapitalizmusa az ideológiai közhelyek egyike volt, még csak nem is az, hogy Sztálin szerepét elmaszatozza, hanem az, hogy mint a fölsorolásból kitetszik, ebben az antikapitalista frontban a már hatalomra jutott Hitler, illetve pártját is benne látta. A Hitlerre vonatkozó megjegyzés ugyan jelzi, hogy ez az antikapitalizmus nem bizonyos, lehet, hogy pusztán kommunikációs, propagandisztikus argumentum, de mint a gondolkodástörténeti térben megjelenő antikapitalizmus egyik változata, valódi realitása volt ennek a „kommunikációnak” is. Ma már tudjuk, Hitler nagyon tudatosan játszott ezeken a húrokon is, és híveinek egy része, kivált a kezdeti időkben, rezonált ezekre a szólamokra. Hogy ki és hogyan értelmezte ezt a gondolkodástörténeti helyzetet, az nagyon sok mindentől függött. A válasz mind a hagyományos jobboldal, mind a hagyományos baloldal mozgásterét jelentősen befolyásolta. S itt érhető tetten az az illúziórendszer is, amely a Rátz Kálmán-féle homo novusok fejében is megképződött, s amellyel politikai befolyást is igyekeztek szerezni. Hogy lehetőség volt-e ez az ellenoldal az igazi baloldal számára, kérdéses. Mindenesetre ilyen illúziók is léteztek. Az, ami 1933-ban Németországban bekövetkezett, ma már nyilvánvalóvá teszi, hogy ez nem volt valódi lehetőség, hanem legföljebb egy ügyesen alkalmazott demagógiai eszköz keltette illúzió. Abban persze, hogy a Bartha Miklós Társaság körében „erjedő” elégedetlenkedők reagáltak erre a helyzetre, különösebb meglepetés nincs, ám e ponton megnyílt egy végzetes zsákutca lehetősége. Egy olyan zsákutcaé, amelyből jó volt azonnal visszalépni. A *csodaszarvas*, majd a *Végasz*, megítélésem szerint, József Attilának e helyzetre való reagálását tükrözi. A megtévedést és a gyors csalatkozást.

E körben (a Japán kávéházban vagy a Bartha Miklós Társaságban) állhatott elő Rátz valami új, „nemzeti” munkásorientáció tervével. A túlzottan opportunus szociáldemokrácia és az egyetlen központból vezényelt, túlzottan merev „moszkvai” kommunizmus egyoldalúságai miatt ugyanis nagy szabad sáv maradt a sem ide, sem oda beilleszkedni nem tudó, vagy nem akaró antikapitalizmus képviselői számára. Az egyik opció, amelynek esélye volt, hogy betörjön ebbe a vákuumba, az „internacionális” (a kor hori-

zontján: „nemzetiellen”) szocializmust fölváltó „nemzeti” kommunizmus eszméje volt. Ennek az irányultságnak a problematikusága nem csak mai távlatból nyilvánvaló, de már a harmincas években is érzékelhető volt – ha másból nem, a „nemzetiszocializmus” (nácizmus) fogalmi közelsége miatt. A két nagy trend elhatárolása egymástól persze elvileg sem egyszerű, gyakorlatilag pedig csaknem lehetetlen. De a „nemzeti” a modernitás körülményei között mint szempont nagyon erős vonzású. A tőke globális érvényesülése, paradox, de érthető módon az elkülönülés zsigeri reakcióit váltotta ki, s váltja ki a mai napig. S ezzel az érzületben egy nagyon problematikus, de nagyon széles körű potenciális kapitalizmus-ellenes egységfrontot hoz létre. Ezt a nagyon mélyről fakadó érzületet lovagolta meg, jó érzékkel, de teljes rosszhiszeműséggel a nácizmus is, s az antikapitalista érzület jobb- és baloldali változatai közül is több efelé tapogatózott. Ezek a konfigurációk antiszemitizmus nélkül is jelentkezhettek, a „nemzeti” antikapitalizmusnak nem mindegyik formája volt automatikusan zsidóellenes is. De akármelyik változatról volt is szó, a szétválasztó mozzanatot az állagvédő, pusztán csak kommunikációs érvként szolgáló retorikai „antikapitalizmus” és a tőkepozíciókat valóban főszámolni igyekvő, „szociális” antikapitalizmus közt húzódozott. Ez a választás azonban természetéből adódóan, gondolkodástörténetileg és politikailag megint csak az átmeneti, felemás, lényeges pontokon teljesen zavaros gondolati konstrukcióknak kedvezett. S nem is véletlen, hogy mindez Magyarországon végső soron a nyilas mozgalomba futott ki; az egész erjedés haszonélvezője a nyílászág mint csatornaideológia és -mozgalom lett.

Ennek a meglehetősen zavaros, s önmagában belsőleg is kibékíthetetlen ellentéteket hordozó áramlatnak Rátz Kálmán szinte ideáltipikus megtestesítője volt. Útja Gömböstől a csalódott és marginalizálódott kommunistákon át a nyilasokig, majd visszafelé is, az oroszbarát ellennyilas szerveződésig vezetett. Opciója a hagyományos ideológiatörténeti fogalmakkal szinte leírhatatlan. Nagy valószínűséggel ő sem tudta pontosan meghatározni saját politikai pozícióját. (Ismerünk olyan későbbi önminősítést, amelyben önmagát „kommunistának” minősítette.)

Rátz Kálmán mindenestre – intellektuális gyöngeségeivel együtt is – bonyolult képzet volt. Spontán zavarosságai és a munkásmozgalmat „nemzetivé” átszervezni akaró manipulatív késztetései nem igazán választhatók szét, s nézetei ugyanakkor egyszerre voltak nyilvánosak és titkosak; nehéz elkülöníteni, hogy publikált szövegeiben mit lehet névértéken venni, s mi az, ami csak egy háttérben tartott, titkos elképzelés láthatóvá tett nyoma. Az, hogy a munkásmozgalmi figurákkal való érintkezése ellenére útja nem írható le egy „jobbról balra” tartó egyenes vonalú „fejlődéssel”, mindvégig megmaradó radikális jobboldali (pl. nyilas) preferenciái kétségbevonhatatlanul jelzik. Ugyanakkor, s ez eszme- és politikatörténetileg is figyelemre méltó új vonása az „ellenforradalmi” genezisű jobboldalnak, opciója már a munkásság megnyerésének igényét is tartalmazta.

Szerepének az a magyarázata, amelyet Szabó Miklós repülőegyetemi előadása (1983) nyomán Szerdahelyi István (József Attiláról. Bp. 2020: 76–77.) ad elő, hogy tudniillik a kommunisták, pl. Madzsar József is manipulálni, fölhasználni igyekeztek a jobboldal bizonyos erőit, nem alaptalan, de nem több féligazságnál. Az igazság másik fele az, hogy a gömbösi jobboldal is igyekezett felhasználni a munkások politikai aktivitását a saját érdekében. A NEP, nagyon tudatosan, munkásokat tömörítő, szatellit szervezeteket (pl. Nemzeti Munkásosztág, 1932/33) igyekezett létrehozni (József Attila, Rátz ígérete szerint, alighanem egy ilyen szervezetnek lehetett volna a „titkára”), és a munkások a pártjelvény szimbolikájában is megjelentek. (A jelvényen a búzakalász a fogaskerek középebe van befűzve.) S bár ma már tudjuk, a budapesti munkások szervezett „nemzetivé” tétele nem sikerült, maga a törekvés, a politikai számítás tetten érhető a sajtó híradásaiban. A jobb- és baloldal között az érintkezési felületet az olyan kalandortermészetű borderline figurák

képezték, mint Rátz Kálmán is volt. S hogy e figurák igazából mindig is intranzigens jobboldaliak maradtak, Rátz esete is jól mutatja, akinek mozgása az ellenforradalmi tisztek csoportjától a nyilasokig ívelt, s a pálya – látszólagos – cikcakkjai csupán annak kifejeződései, hogy a számára adott mozgástér menet közben változott, és a mozgástér módosulásából adódó „új” érveket és kommunikációs paneleket valamiképpen föl kellett vennie magába, érvkészletébe az ilyen „meggyőződéses” szereplőknek is. Nem véletlen, hogy miközben Rátz a kommunistákkal, tehát egy törvényen kívüli irány képviselőivel koketált, töretlen maradt kapcsolata hajdani tisztársával, az immár miniszterelnök Gömbös Gyulával, s amikor Gömbösnek alkalmá nyílt rá, hogy a politika elitpozícióiba, pl. a képviselői székekbe saját embereit ültesse, az egyik gömbösi „homo novus” a parlamentben Rátz lett. Talán mondani sem kell, hogy nem kiváló képességei, hanem „megbízhatósága” miatt – miközben egy másik, Rátznál sokkal tehetségesebb és nagyobb formátumú hajdani tisztársuknak, Bajcsy-Zsilinszky Endrének Gömbös megüzente: „Bandi parírozzál, vagy ki fogsz irtatni a parlamentből.” Zsilinszky ugyanis, a maga nem ellentmondások nélküli módján, de komolyan vette a kor kihívásait, és lényeges pontokon korrigálta önmagát. Ezzel viszont szembekerült Gömbössel.

A manipulációs igyekezet tehát itt is, ott is megvolt. Ám József Attila, alkatilag, nem a manipulálók közé tartozott. Ebben a komplikált erőterben csak vesztes lehetett, bárhogy próbált is esetleg „okos” lenni. Tehetsége természete nem a goebbelsek és a finkelsteinek körébe utalta. A „nemzetiszocialista” epizód tehát eleve kudarcra ítélt, megszületése pillanatában már el is vetélt „alkalmazkodási” kísérlete volt.

Hogy József Attila, ha csak rövid időre is, Rátz zavaros víziójával is érintkezésbe került, s megpróbálta ezt a víziót versben és programnyilatkozatban is megfogalmazni, racionalizálni, csak súlyos magánéleti és mozgalmi válságával, illetve e válság gyors és elkapkodott elaborációjával magyarázható. Az *Ódában* artikulálódó fiktív, egy véletlenszerűen fölbukkanó nőre irányuló „szerelem” és az élettársa erre adott, zsarolásszerű válaszreakciója, öngyilkossági kísérlete, majd fontos mozgalmi törekvésének, az *Egységfront körül* című cikkének merev, „moszkovita” elutasítása kétségbe ejtette és megfontolatlan ellenreakciókat váltott ki belőle. Előbb, *A csodaszarvasban* költőként reagált a helyzetre, majd *A nemzeti szocializmus* című és kezdetű rövid programcikkben politikusként. A vers, pechjére, megjelent egy obskúrus bulvárlapban, a programhirdető cikkecske, szerencséjére, kéziratban maradt. S hamarosan, már 1933 októberében, versben, érzelmileg korrigálta a hibáját. Majd az ideológiatörténeti konzekvenciákat is egyre tudatosabb lépésekben, egyre pontosabban levonta. 1933/37 közötti értekező prózája, s az ezen írásaitól nem független nagy gondolati költeményei ennek a folyamatnak részét alkotják. Az ezekben testet öltő radikális önkorekció átfogó módon alapozta meg nagy költővé és jelentős gondolkodóvá válását.

Egyebek közt szocializmusfelfogásának újragondolását, a népiekhez („Új Szellemi Front”) való összetett viszonyát és a „liberálisokkal” való pragmatikus, a *Szép Szó* megteremtéséhez vezető részleges kiegyezését, amelynek lépései költészete kiteljesedését és a politika aktuális frontvonalai fölé emelkedését is lehetővé tették.

De poétikai fordulata már *A csodaszarvas* megírása előtt megtörtént, s a *Ha lelked, logikád* kezdetű töredékében már joggal jelenthette ki: „nem kell más verse már, költő én vagyok”.

Mindez azonban nem rejtheti el előlünk, hogy az előrelépés válságokon keresztül, a válságok legyőzésével történt meg.

Fried István

„...az »igazi« Európa küszöbén botorkáltunk”

(Az ismerős és az ismeretlen az *Egy polgár vallomásaiban*)¹

„1946-os naplót olvasom. Ez volt a »számvetés« éve. Egy életforma lezárult, véget ért. Át kellett menni egy térfogatba, ahol nem volt számomra életforma.”

Most már, hogy az *Egy polgár vallomásai* ama kiadását olvashatjuk, amely nyomdatechnikailag szemlélteti, mit kellett az író ellen indított per után kihúzni a szövegből, mivel ez az 1940-re sugalmazottan véglegesített változat forgott közkézen 2013-ig, nem csekély meglepetéssel állapíthatjuk meg: nem csupán a személyes érzékenysége(ke)t érintő részek szorultak ki, nem pusztán neveket írt át az író. A várható újabb, ezúttal világnézeti-politikai támadásokat igyekezett megelőzni azzal, hogy a második kötet, melynek csak a befejezése játszódik Magyarországon, szintén megcsonkítva jelent meg.² Általában elmondható, hogy, kissé felületes megközelítésben, az első kötetnek a családot, a szűkebb és tágabb rokonságot bemutató fejezeteire vonatkozatható közvetlenül a mű címe, már az elbeszélte intézeti események is inkább egy önleírás történetévé válnak, mely önleírás önértelmezés, egy kamasz külső-belső konfliktusainak elbeszélése.³ A második kötet számottevő része akár – nem kis túlzással – a *Napnyugati őrző*át előzeteseként szolgálhat, az „Európába” belépő ifjú, (újság)írói, ekkor talán még inkább költői ambíciókkal rendelkező személyiség olyan „fejlődéstörténete”, mely a német, a francia és angol és az olasz földön töltött időszakból von le messzemenő következtetéseket. Méghozzá a perifériáról, e periféria otthonosságából indulva látogat el a távolinak gondolt, felemás érzésekkel megközelített Nyugatra. Kibővített, önértelmezéssel feldúsított „tanulóévek”-et említhetnénk – Goethe *Wilhelm Meister*ének szellemében végigjárni kívánt megismerési útról töprenghetnénk, egy ifjú „európai”-ságának alakulástörténetéről, melynek során lassan-lassan tartalommal telítődik az Európa-fogalom, az „európaiság”. És mint a mű végére kitetszik: megtörténhet a visszacsatolás a címhez; az immár jönevű újságíró-író hitet tehet „osztálya”, a polgárság,

1 Márai Sándor, *Egy polgár vallomásai*. A csonkítatlan és cenzúrázatlan kiadás (1934–1935, 1940). S. a. r. Kovács Attila Zoltán, utószó Fried István, Helikon, Budapest, 2013. Az innen származó idézeteket-hivatkozásokat csak kivételes alkalommal jelzem lábjegyzetben.

2 Erről részletesebben az előző jegyzetben i. m. utószavában. Itt jelzem, hogy a németeket jellemző részekből maradtak ki passzusok. A „zsidótörvény”-t követő helyzet szintén húzásokra, átirásokra kényszerítette Márait.

3 Kulcsár Szabó Ernő, *Az értekező beszéd „irodalma”*. Az irodalmi jelenség mint a tudományos értelmezés performatívuma. *Irodalomtörténet* 78, 2007, 2, 147–148.

a polgár szereptudata, valamint a polgári világban lét adekvát magatartás-formája mellett. Az 1934/35-re keltezett *Egy polgár vallomásai* egy (szellemi és politikai) válságperiódusban foglal állást az értelem és a vak ösztön címszóval ellátott, egymást kizáró erők harcában.

Az 1940-es esztendőben ugyan még nem működött a háborús cenzúra,⁴ de Magyarország ún. szövetségi rendszere, külpolitikai elkötelezettsége félreérthetlenné tette, az európaiság meghatározó kérdéseiben meddig mehet el egy újságíró, az 1934/35-ben kiadott műnek melyek azok a passzusai, melyek megjelentetése esetleg sajtópörrel, netán betiltással járhatna.

Márai Sándor 1919 és 1928 közé tehető nyugati tanulmányain (a weimari Németországban, majd „napnyugaton”) tapasztaltak rekonstruálását valósítja meg az *Egy polgár vallomásai*; a személyes hitelességet az ifjú – főleg a lipcsei, frankfurti, berlini – kalandok kíméletlen feltárása biztosítja.⁵ Annak ellenére, hogy egyhelyütt maga a szerző figyelmeztet, miszerint rossz emlékező. Hogy ez az önkritikus elbeszélői magatartás nem akadály a(z irodalmi) visszapillantásnak, arra az önértelmező mondatot idézem: „Időszakok, emberek külseje, találkozások nyom nélkül szítálnak át emlékezetemen, melyek nagy laza tömbökben kapcsolódnak össze. E tömbökben, mint az őskori gyantában a belekocsonyásodott rovar, egy-egy elmúlt ember élte jelképes életét.” Ez a fajta látás-visszapillantás azonban nem akadály a kötet plasztikus portréinak, viszont sugallja a kihagyások „természetét.” Míg a mű első kötetében többé-kevésbé (inkább többé) a kronológia szerint rendeződnek el az események, a második kötetben a két főszereplő előbb lépi át a német-belga határt, és csak ezután kerül sor a német városokban történtek elbeszélésére; az első kötetben a családtagok, felmenők, oldalági rokonok alapos rajzával szolgál az elbeszélő, a második kötetben a mára nevéssé vált alkotók egy-egy jelenet, mozzanat szereplői, és olyanok is kimaradnak a viszonylag népes közeli vagy távolabbi ismeretségi körből, akikről újságcikk vagy esszé szól: Stefan Zweiget ötvenedik születésnapján újságba írt esszével köszöntötte Márait, itt egy jelenetben éppen csak hogy felbukkan – ám az, hogy az 1940-es megjelenésű kötetben ennyi helyet is kapott, együtt Thomas Mannal, akiről rendkívül méltató hangon nyilatkozott, elkötelezettségét jelzi a könyvben emlegetett „másik” Németország iránt. 1940-ben még ez megjelenhetett, jóllehet a (szélső)jobboldali sajtó leste az alkalmat, hogy Márait támadhassa. Mindenesetre az 1934/35-ben kiadott *Egy polgár vallomásai* úgy idézi meg az 1920-as éveknek a körülményekkel, önmagával, az írással vívott küzdelmet, hogy azokba belejátszatja az 1929–1934 közötti fél évtized tapasztalatait, melyek részint (újságírói) tájékozódásából, részint sűrűn ismétlődő utazási élményeiből fakadtak, és amelyeket a *Napnyugati őrjártásban* újragondolt és jórészt megerősített. Az írói lét folyamatának rekonstrukciója egyben egy olyan világszemlélet kiépülésének krónikája, amelynek során szembesülnie kellett a saját versus idegen, periféria versus centrum,⁶ a kétféle németiség (az írói pályán) alapvetőnek tűnő dichonómiájával.

4 Hadd emlékeztessenek arra, hogy 1919 és 1944 között hány per, rendőrségi eljárás indult különböző okok miatt írók-költők ellen. 1941-et követően viszont Márainak is volt olyan írása, amely cenzurális okokból nem jeleníthetett meg. Egyébként a *Pesti Hírlapban* megjelentetett publicisztika jóval visszafogottabb hangvételű, mint a korábbi, meglehetősen társadalomkritikus és antináci újságcikkek egész sorozata.

5 Nem említettem Márai weimari tartózkodását, amely a német klasszika, jórészt Goethe szellemisége jegyében áll. Egyetlen, nagyon jellemző idézet: „Goethe úgy kísér végig az életen, mint a testi fejlődés materiális fokozatai, nem lehet kihagyni szakaszokat, nem lehet ellenkezni, végig kell járni az utat, amelynek végén a misztikus kórus felel Faust kérdésére – s ezt a választ szeretném, ha itt lesz az ideje, hallani és megérteni.”

6 Vö. erről vázlatosan: Fried István, Centrum és periféria – egy viszonyrendszer újragondolása. *Bárka* 27, 2020, 1, 73–79.

Ezt majdnem budai letelepedését követőleg a váratlan gyorsasággal formálódó *gut gehende Schriftsteller*, a jól menő íróság karriertörténetének epizódjai, eleinte inkább az újságcikkek poentírozó előadásmódjával szatirizáló, a pervertálódó pszéudopolgárisággal jellemzett életforma bírálata és az önnön társasági-társadalmi szokásrendjének megfélemléseire érzett írói döbbenet párhuzamai fokozzák. Mindezek majd olyan regények születéséhez járulnak hozzá, melyek az egyetemesnek érzékelt válságot a személyiség drámájaként viszik színre. Innen nehézség nélkül kapcsolhatunk vissza a kortársi német és francia irodalomhoz, foghatjuk föl, miért lehetett Franz Kafka prózája (hangsúllyal az általa fordított *Átváltozás* [nála: *Változás*]) a húszas évek megrázó élménye, miért éppen a *Zendülőkről* gondolta Gara László, hogy a francia közönséget érdekelheti, és miért éppen Gabriel Marcel ismertette a fordítást – igen méltányosan; de azt is, merrefelé irányíthat az *Idegen emberek* nem pusztán imagológiai-néppszichológiai/karakterológiai elemzése.

Amikor az ifjú Márai a bizonyára nem könnyen kierőszakolt szülői jóváhagyással⁷ a német egyetemjárásról célozta meg, elsőnek az újságírás-stúdiumokat választva, akarva-akaratlanul szembeül egy, a hazaitól eltérő hagyománnyal. Hiszen itthon legfeljebb a gyakorlatban tanulhatta ki a publicisztikát, míg német nyelvetterületen már a XVIII. században, Göttingában Ludwig August Schlözer tartott újságírói kollégiumokat, melyeknek magyar földről származó résztvevői (is) voltak. S ha a szépirodalmat illetőleg Márai némi felkészültségéről is megemlékezhetnénk, az újságírói stúdiumok szokatlansága és német alaposágú-iskolás szervezettsége taszította. Az előbbihez: úgy ült Else Lasker-Schüler mellé a berlini kávéházban, úgy vette kézbe Kurt Pinthus antológiáját, a *Menscheitsdämmerung*ot, hogy tizenhét-tizenkilenc évesen már tanulmányoz(hat)ta Kassák Lajos műveit, mint ahogy irodalomfelfogását árnyalatokkal gazdagította: hallgatója volt Babits Mihály 1919-es egyetemi előadásainak.

A német földön megélt rokonság- és idegenségérzésről beszámolva, az *Egy polgár vallomása*i élénk színekkel festett fejezetei korántsem kínálnak oly egyértelmű választ, ahogy néhány sokat mondó kijelentése ígéri. Ami az ismerősségre utalást, és ami a német városokban folytatott élet egyéniségépítő/romboló hatását illeti, mindenekelőtt a franciaországi létformákkal, magatartás-alakzatokkal történő szembesülés fényében értékelődik. A németországi négyestendős élet természetesen nem a valamiképpen ismerősnek tűnő, helyenként rokoninak (el)gondolt viszonylatok jegyében formálódik, még akkor sem, ha – mintegy – történeti dimenziók (az ősök földje) körvonalazódnak, valamint az, hogy viszonylag megbízható nyelvtudással érkezik: jóllehet ennek a kassai kétnyelvűség mellett csupán némi bécsi előzményeit hozhatja Márai föl. Az 1920-as esztendő elejének berlini művészeti sokszínűsége lipcsei, frankfurti újságíró körök nyitottsága (illetőleg többek közt magyarok, oroszok jelenléte) jóval inkább tette lehetővé a törekvő magyar költő bekapcsolódását a művészeti életbe, eredményezte német nyelvű újságírói-írói kísérleteit, mint majd a még többszínű párizsi művészeti élet. Márai olyan neves német szerzőkkel találkozott, mint Ringelnatz, Kaiser, Párizsban azonban legfeljebb az asszimilációra érezhetett (ha egyáltalában érzett) készletet, arra a legkevésbé, hogy írói körökben forgolódjék, vendégként szerepeljen a francia publicisztikában. Beszédes, hogy magyar és emigráns személyiségek bukkanak föl, mint Unamuno az *Egy polgár vallomása*iban, majd egy Barbusse-szel készített interjú jelez közvetlen francia kapcsolatot.

⁷ Márait azzal a feltétellel engedte apja külföldre, hogy beiratkozik egy egyetemre, és lehetőleg diplomával tér haza. Márai valóban beiratkozott, kiváltotta az indexet, a félév végén aláírta, s bár meglátogatott városaiban papíron egyetemi hallgató volt, végbizonyítványt sosem szerzett. Apja megnyugtatóra az aláíratott indexekről beszámolt.

Ugyanakkor – éppen a német és a francia viszonyokhoz fűződő, egymással ellentétes érzetek és képzetek rekonstrukciója nyomán – merülhet föl ama ellentmondásnak tűnő, hatástörténeti esemény, amely Márainak a kortárs francia versus német irodalommal való közvetett/közvetlen kapcsolataiban érhető tetten;⁸ és amely föltárható egyfelől Márainak német, illetőleg francia irodalmi érdeklődésének „természetében”, másfelől a Márai-befogadás francia, illetőleg német irodalomtörténetében.⁹ Az elsősorban a XX. századi francia és német könyvekre, irodalmi eseményekre reagáló újságíró/író tevékenységét jórészt meghatározta működésének helyszíne; ha csak a *Kassai Napló* és 1924-től az *Újság* tudósításaiba lapozunk, érzékelhető a különbség, a német földön a városokat, lakásait sűrűn váltogató, újságírói hangját kereső Máraival szemben a „párizsi tudósító” pozíciója jobban írható le: e megjelölésben van valami az idegenségből, a „vendég-lét”-ből, a kiküldött tudósítónk ideigenességéből. Mint aki – talán huzamosabb ideig – a küldetés helyén tartózkodik, de (elvileg) bármikor megszűnhet feladata, visszahívhatják, és mással tölthetik be ezt (az amúgy szerződéses) állást. S ha Németországban megtanult differenciálni a „Németországok” között (legalábbis így rekonstruálódik a német négy év végkövetkeztése), a francia tartózkodás során kevésbé hasznosulhatnak a német tapasztalatok; az újságírói rutin, a felfedezői elszántság részben megérlelődött, de egy új, eddig nem ismert szokásrendet kell elsajátítania, hogy ne csak a könnyen érzékelhető felszín láthassa, hanem mélyebbre ásson, egy életrend epizódjait fürkészhesse, ezáltal föltárujon előtte az a francia „szellemiség”, melynek a maga nyelvére „lefordítása” sokáig reménytelen vállalkozásnak tűnt. „Lelkesedésünkben, mellyel a várost [Párizst] napról napra igazoltuk egymás előtt [ti. Lola és Márai], volt valami közép-európai, valami kötelességszerű és sznob.” Utóbb: „Nem lehetett »megtanulni a titkot« a vér titka volt ez, a hagyományok titka, ... Szinte azt hittem: a civilizáció titka...” S ez a három ponttal abbahagyott mondat mintha a reménytelenség bevallása volna, életmódok/felfogások összeegyeztetlensége; a „sznob” igyekezet közeledne a(z irigyelt? csodált?) máshoz, de a másik féltől a legapróbb jele sem érkezik a megértés-elfogadás akarásának. A közelítési szándék egyoldalúsága nyilvánvaló lesz. Kérdéses: a közép-európaiságnak ez a „sznob” formája alkalmas-e kiegyenlítést célzó dialógus kezdeményezésére; a sajátnak ez a fajta abszolutizálása (melybe a műben másutt jelzett kisebbségi komplexus is belejátszik) vajon célszerű megértési stratégiával ajánlja-e a másik félnek a párbeszéd megkezdését. A másik oldalról szólva: a hagyományok alkotta életrend meg/kiismerhetetlenségére derül fény, a „franciaság” lényege marad rejtve a bármily kitartóan figyelő előtt, aki pusztán a másság konstatálásáig, körülírásáig juthat el.

„—franciák voltak. Jakobinisták voltak és szabadkőművesek, katolikusok és hugenották, kispolgárok és kommunisták; nem voltak »fajta« sem, a szó vérségi értelemben, de másíthatatlanul franciák voltak életmódban, magatartásban és szemléletben. Ahogy a piacon veszekedtek, ahogy Istenre gondoltak, ahogy a valóságot érzékelték, ahogy »rendetlenek« voltak magánéletükben, s ahogy rendbe szedték kritikus pillanatokban gondolataikat, mindebben megközelíthetetlenül franciák voltak. Nyelvüket, modorukat eltanulta az idegen; magatartásuk titkát nem tanulta el soha.”

8 La fortune littéraire de Sándor Márai, sous la direction de András Kányádi. Édition des Syrtes, Paris, 2012. 33–44., 128–144.

9 Így az expresszionizmus német változata fordításra készítette Márait, a francia irodalom neves és kevésbé neves alkotói nem. Emlegeti Tristan Tzarát, Anatole France-ot, Duhamelt; a francia szürrealistákról hallgat, felfigyel Cocteau-ra, későbbi olvasmányai közül Montherlant, André Gide és Julien Green műveiről szól gyakrabban. Picasso és Derain nevébe ütközünk, de kevésbé értelmezve alkotásaikat.

Az 1935-ből visszatekintő Márai újságcikkeiből azonban kitetszhet; ha a „titkot” nem fejtette is meg (az idézet szerint azért meglehetősen alaposággal leírta!), ekkor, majd rövidebb látogatásai során jócskán csökkentette a saját meg az idegen közötti távolságot, vendég lehetett abban az előkelő francia házban, melyben a *Sértődöttek* első kötetének nevezetes jelenete játszódik, szert tehetett jóval később Gabriel Marcellel, Julien Bendával való ismeretségre, neve nem csengett teljesen idegenül André Gide előtt. Mégsem ezek az egyébként az írói életrajzban nem jelentéktelen mozzanatok (mert csupán mozzanatok!) érdemelnek említést, hanem az idézett bekezdésből előtűnő megfigyeléssor árulkodó, hitelességet (megértést?) sugalló biztonsága. Mert igaz ugyan, hogy e „titkot” fürkésző eleve nem számít párbeszédre, csupán arra törekszik, hogy a maga szokásrendjéhez illessze a megfejtendő „titkot”, törekvésének egyoldalúsága nem kevésbé tűnhet szembe, mégis, a másságnak – ha megértése kevésbé is – ily alapos felmérése annak tudatosulása, valójában miben áll ez a másság: a rendtelenség és összeszedettség, a világszemléleti-pártállású megosztottság és a szintetizálva emlegetett „franciaság” olyan elválasztó tényezőnek bizonyulnak, melyek elválasztottsága egy másik, szintén szintetizálva „közép-európai”-sággal szemben ismerhető föl. Mintegy két, a maga pozíciójához rögzített tényező reprodukálja a saját és az idegen¹⁰ szembenállását. A „közép-európai”, a „sznob” a felületi síkon érzékelt jelleg (nyelv, modor) elsajátításával elégszik meg, pontosabban szólva: úgy véli, ennél tovább nem érhet el. Ezért marad minden más „titok”. Persze kérdés: ez a „megrögzített” közép-európaiság mennyire mutatkozik dialógusképesnek.

A kérdésre adandó válasz érdekében vissza kell lapoznunk újra a korábbi fejezetekhez.

Az első kötet végpontja: megérkezett a kassai nyaralókba a végzetesnek bizonyuló hír, megölték a trónörökösöt. A kötetzárás sugalmazása szerint az eseménnyel lezárul egy korszak, de legalábbis korszakhatárhoz érnek a kötet szereplői: „mozdulatlanul ültek a résztvevők, valamilyen holtponton megmerevedett mozdulattal, mint egy némajátékban”. Ez a színpadi mozgalmasságot tagadó tabló nem pusztán a döbbenetet jelzi, amiként a „Majális-vidámsággal” telített levegőbe betör a történelem, hanem a több ízben emlegetett „ünnepélyes”-ség, „ünnepély”, „ünnepnap”-ság végét, egy kiszámíthatatlan-tervezhetetlen jövő sejtését: „Apám tekintetét követtem; tájékozatlan pillantással nézett az égre.” A kötet elbeszélője ekkor 14 éves, nemrég érkezett haza „száműzetés”-éből, a budapesti intézetből, ahová talán többet nem kell visszamennie. A (kis)városi békét látszik élvezni, e társaságnak abban a szórakozási rendjében vesz részt, mely tűzijátékos-cigányzenés (ismétlődő) eseményében életrendjének bizonyosságát, állandóságát láttatta, a (kis)városi életnek millenniumi Magyarország-fényéből idevetődő sugarát, 1934-ből visszatekintve: magyar specifikumot, mely az „ünnep” meghatározott idejére felfüggesztett országos és helyi problémákat, s a gondtalan életélvezés rituáléjában valóban formát és alakot kapott. Egy jól körülírható társadalmi réteg hétköznapjaiba iktatta be az *ünnepet*: „Olyan bőséges, ünnepélyes, e nyár érett békéjével készült ez az eljegyzési délután...” (Ismét ott láthatjuk a jelzésértékű három pontot: valami megszakad, ha egy pillanatra is, valami nem mondódik egészen végig, a nézőpont változik, eddig a 14 éves figyelme állt a középpontban, ezt váltja föl apjáé, aki az alispánnal beszélget.)

A második kötet ridegebb-idegenebb környezetbe vezet, egy Nyugatra induló „rozoga” vonat törött ablakú kupéjába, ahol az ifjúvá idősödött elbeszélő szintén ifjú feleségével foglal helyet, hogy határon keljen át, ezúttal nem idői, hanem földrajzi-politikai-állami határon. A Márai-életrajz nem csekély számú ismerői könnyen kiszámíthatják, kilenc esztendő telt el e följebb leírt esemény óta, alig akad olyasmi, ami át nem rendeződött volna,

10 Az idegen(ség)-kutatás tapasztalatairól: Michael Hoffmann, *Interkulturelle Literaturwissenschaft. Eine Einführung*. Wilhelm Fink Verlag, Paderhorn, 2006, 14–20.

politikai berendezésektől kezdve országhatárokon át a Márai család közeli és távolabbi tagjainak sorstörténetéig. A bécsi rokonok immár egy másik országban élnek, az apa, a kassai polgár Grosschmid Géza is egy „másik” országban él anélkül, hogy Kassát elhagyta volna, Kassa már nem Északkelet-Magyarország kulcsvárosa, hanem Csehszlovákiának a központhoz (Prága–Pozsony) képest távoli, noha továbbra sem jelentéktelen perifériája.

E fönti bekezdésből kitetszik, hogy az 1914 nyarának idilljébe betörő (távoli) esemény fölgyorsította e történelmet, Európáét, Közép-Európáét, Kassáét, a Grosschmid családot, az írói névvel már lapokban szereplő, majd vékony verseskötettel jelentkező Márai Sándorét egyaránt. Valamennyi történet egymásba gabalyodott, bonyolult, előre nem sejtető változatokat hozott létre, ellenkező jelentéssel látva el az egynemű tényezőket. Az első világháború végnapjait követő, különféle képpen értelmezett, vágyott, gyűlöl, fogadott radikális átrendeződések lendítették ki az ifjú újságíró-egyetemista Márai Sándor pályáját, különféle határhelyzetekre navigálta sorsa. A tizenhárom esztendő kassai létezését eperjesi–kassai–budapesti–kassai–németországi évek, hónapok, napok követték, egy nemcsak szellemi kalandsorozat megannyi állomása, tele mozgalmassággal, (újság)írói tanulóévvél, ismerkedés költőkkel, írókkal, napi-országos politikával, impériumváltással – majd németországi esztendőkkel, amelyek egy kevésbé szokványos nevelődési regény fejezeteként volnának felfoghatók. Az első kötet befejezését mégsem az időrendben következő eseménysorról szőtt beszámoló viszi tovább, hanem a majd egy évtizedet kihagyó jelenet, amelyben annyi a közös az előző kötettel, hogy nemcsak nyomdatechnikailag nyit új fejezetet, hanem egy merészen tűnő vállalkozás nyitányát indítja el. Méghozzá egy elejtett, mégis perdöntőnek tetsző mondattal:

„Figyelj – mondtam feleségemnek. – Ezek már európai katonák”. A „már” itt nem közönséges-közömbös időhatározó. A belga–német határon posztoló két katona és „a Nyugatra [a nagy kezdőbetű sem kevésbé beszédes! F. I.] induló rozoga vegyesvonat” íjlesztőnek és jelzésértékűnek vélhető, előre vetíti a Nyugatra készülő két kassai illetőségű fiatalra várható élményeiket. A rozoga kupéban „hiányzott az egyik ablak, a szíjak tépetten szakadtan fityegtek, a poggyászháló rongyosan lógott, az ülésekből kiállt a rugó”. Ezzel szemben: a hídon álló két katona „térdig érő, pompás, fűzős bakancsokat viseltek, szürkészöld egyenruhát, de ezt is inkább csak sportszerűen, mint valamilyen vadászöltönyt”.

Akár el is játszhatnók a híd szimbolikájával, miként a határéval is (Jurij Lotmant idézve: „A határ fogalma a szemiotikai individualitás egyik alapmechanizmusát jelöli. Határvonal ott húzódik, ahol a periodikus forma végződik. A határon inneni tér »a miénk«, úgy tartjuk számon mint a sajátunkat (...) Szemben áll vele az »ő terük«, amely »idegen«),¹¹ a híd itt feltétlenül összeköt, hiszen át lehet rajta menni, a miénkből az övékébe, de természetesen elválaszt, katonáknak kell felügyelniük. Az utazók Nyugatra tartanak, ezáltal Németországból, e történetek legelejét idegondolva, még messzebből, Kassáról. Persze, mint az elbeszélésből megismerhető: ennek az útnak több, kanyargókkal tarkított állomása volt. Ami bizonyos: Nyugatra utaznak, ami többféleképpen jelölhető. Honnan is indulnak? Ha a Nyugat perspektívájából Kassa Keletnek számít, a német városok kevésbé, ám az *Egy polgár vallomásaiban* markáns vonásokkal meghúzható/meghúzott határ, mely több vonatkozásban tolódott el, figyelmeztet: az e könyvben említett határ Nyugatot választja el attól, ami nem sorolható a Nyugatba.

A második kötet ezzel a jelenettel indul, ez adja meg a későbbiek alaphangját, innen mozdulnak el a történések, anélkül, hogy a rácsodálkozásban kimondott szavak: „Ezek

¹¹ Kultúra és intellektus. Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem köréből, ford., szerk., elő- és utószó Szitár Katalin. Argumentum. Budapest, 2002, 97.

már európai katonák” érvényüket vesztenék. A *már* ugyanis a valahová megérkezés első jeleként funkcionál, sejtteni enged, hogy valami (Európa) idehelyezte/küldte létének első felismerési jelét, méghozzá egy jól látható, szinte drasztikus ellentét figyelemfelhívó látványát produkálva.

A trónörökös halálának híre az értetlenséget, a tanácstalanságot (vö. az apa égre nézése) hívja elő, a két katona „eleganciája”, „közönyös”, „tartózkodó” viselkedésük egy (távoli, de érzékelhető) hatalom magabiztosságát képviseli. Az idillt széttörő üzenet (az események ismeretében) a vég kezdete, a német–belga határ pedig a belépés esélye a másba, az idegenbe, a háború alatt ellenségesbe, a határon túl lelhető övek terére. Feltételezésem szerint az *Egy polgár vallomásai* kötethatáraitra helyezett két jelenet nem pusztán a majd évtizednyi idő téri távolságait hangsúlyozza, jóllehet azt is (az első világháború előtt útlevel nélkül közlekedhettek Európa utazói-turistái, noha az országhatárok, nyelvhatárok, a szokásrendek határai nem voltak jelentéktelenek, de a határok nehézség nélkül voltak átjárhatók); ugyanakkor játékba hozza (erről majd alább) a centrum és a periféria, a Nyugat és Közép-Európa a létezés számos területén antagonizmusként felfogott problémakörét. Mint ahogy a saját versus idegen eleinte félelmetesnek tűnő dimenziói feszülnek egymásnak. Továbbá: szinte az északi német délre vágyódásának (vö. Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen)¹² analógiájára – igaz, a háttérben, az értelmezői tudatban – a magyar művelődés költőinek, intézményének (Batsányitól Ady Endréig, a XIX. század végén alapított Eötvös Collégiumig) a francia művelődéshez, Párizshoz, a modernséghez fűződő remények, rokonulási törekvések realizálására történik sokat ígérő kísérlet.¹³ Az *Egy polgár vallomásai* elbeszélője más szellemi és földrajzi tájakról kívánja a fény városának megismerését, mégis: Párizs-járása egy tágabb körű, a följebb említett történet része.¹⁴ A második kötet indítása elbeszéléstechnikailag az „in medias res” mintát követi, a kötetzárás versus kötetkezdés azonban exponálja az egymással ellentétes entitások tudatosulását az önéletrajzként elkönyvelt, nevelődési regénynek is olvasható műben. S mert az első kötet szűkebb teréből a második kötet európai viszonyrendszerének megtapasztalására kerül sor, nem pusztán „nagyságrendileg” lesznek mások a tapasztalások feltételei, hanem az otthoni, saját, meghitt, mindenesetre átláthatónak gondolt (esetleg csupán másképpen átláthatatlan) környezet helyett az idegen, a különösnek vélt, néhol az ellenségesnek sejtett, mindenképpen az eltérő nyelvi (fordításra szoruló) vonatkozások igénylik a nézőpontváltást, mely egyfelől természetes, hiszen a gyermeki tekintet rekonstruálja az első kötet végét, másfelől a második kötet végére tetszik ki, hogy a felnőtté válás, a tudatosulás, a tágabb – szellemi – körökbe beavatódás teremti meg az (újság)íróvá válás lehetőségét.

A második kötetben a határ-„élmény” olyan lényeginek bizonyul, hogy az első fejezet nem túlságosan terjedelmes első alfejezete mellett a második fejezet tizenkettedik alfejezetében még mindig az „átkelés” nyomán támadt, több forrásból táplálkozó vált(oz)ás-tudat formálódásáról van szó, mely azonban már a kezdeti szorongástól való elmozdulás mozzanatait is – megfelelő óvatossággal – konstatálja. Mindenekelőtt az tetszik ki, hogy a békéssé lett Európában a földrajzi határok ugyan átjárhatók lettek, de a szellemiek-nyelvi-

12 Az idézet ugyan Goethe *Wilhelm Meister*ének egyik „betét”-dalára, a szinte legtöbbit travesztált német versre hivatkozik, de a délre, délszaki szigetekre vágyódás a magyar irodalomban már Csokonainál is megjelenik, s hogy nagyon távoli példát mondjak, Eugene O’Neill *Amerikai Elektrájában* is.

13 A Monarchia-irodalmak egy részében a túlzott osztrák–német kapcsolatok ellensúlyozására, a francia irodalom/művészetekhez való odafordulás válik jellemzővé az 1910-es évektől, például a cseh irodalomban, az 1920-as években a szlovákoknál.

14 Márai párizsi jelenléte jórészt egybeesik Illyés Gyuláéval, Déry Tiboréval, André Kertészével. Tihanyi Lajoséval. A nem magyarok közül ismeretség fűzi a tragikus sorsú Pascinhoz.

ek mégsem egészen; s ami még fontosabbnak tűnik, a határátlépéssel ugyan a személyiség egy másik világban találja magát, nem olyan magától értetődő az oda történő átlépés; amit előző „állomáshelyén”, a négy német esztendő alatt önmagának gyűjtött, ami ott valóban sajátként artikulálódhatott, ami önmagasága átalakulástörténetének „bensővé” tett része lett, nem hagyható maga mögött. Kiváltképpen, hogy ama hozadékot, mely a „másik” Németországból származott, világszemléletébe integrálta. Hogy ez 1923-ban is ily egyértelműséggel fogalmazódott volna meg az utazó előtt, ezt az értelmezés ugyan joggal kérdőjelezi meg (a hivatkozott Thomas Mann műveivel való behatóbb ismerkedés semmiképpen nem keltezhető 1923-ra, némi előzményt feltételezve, inkább a Nobel-díj megítélésétől lehet számítani), ezért újból arra céloznék, hogy a lényegében 1934-gyel, az apa halálával befejeződő elbeszélésbe nem kronológiailag iktatódnak be az 1929–1934 között történtek.

Am újra: a határ megélése nyomán támadt élmények, ez élmények fakasztotta ráismerések néhány elemére nem célszerűtlen utalni. Az európai utazás első benyomásai azt az addig fel nem ismert (és ki tudja, mennyire feltételezett) sejtést erősítik: két világ határán válnak el egymástól, lesznek nyilvánvalók olyan tényezők, mint a centrumé és a perifériáé. A helyszín: „a kimustrált vasúti kocsí”. Az alább következők ugyan feltételezés formájában mondanak ki valamit, de amit kimondanak, alátámasztja a „közép-európai utas”-ban a rajta úrrá lévő alacsonyabbrendűségi komplexust. Hiszen a tárgyi környezet félreérthetetlenül adja tudtára: utazása, kényelme, a szolgáltatás minősége ki van szolgáltatva egy/a központ jó- vagy kevésbé jóindulatának. A vasúti társaság elfogadja utasként, de a vasúti kocsí „állag”-ával legott érzékelteti, mennyire tartja.

„Lola az ablak mellett ült, abban a kimustrált vasúti kocsiban, mely valahol a Párizs környéki vonalakon, a helyi forgalomban szolgálhatott addig, s a franciák most számúzték a kocsit ide Aachenbe, a német-belga határszélre, mint valamilyen pestises vidékre. (...) »Jó lesz nekik« – gondolhatták a párizsi irodában, mikor leküldték a kocsit Aachenbe. S csakugyan jó volt ez így nekünk.”

A hatalmi átrendeződés győzteseit a legkevésbé sem érdekli Aachen európai történelmi múltja, az onnan, a „túl”-ról ide utazók „kiszolgálása”; értésükre adják, hogy a központból a határnak ama oldala „pestises vidék”, a saját és az idegen között létesülő kapcsolat jellegét a „büdös-avas, toprongyos vasúti kocsí” érzékelteti az utazóknak. Az alfejezet egy további passzusában a személyre, személynek szóló helyzetleírás erősíti, miszerint egyrészt a „szemioszférának aszimmetrikus struktúrája van,” részint: „Az aszimmetria a kölcsönviszonyok között válik láthatóvá: a szemioszférának van centruma és van perifériája.”¹⁵

Az *Egy polgár vallomásaiban* az önleírásból kibukó (ön)íronia a védekezés szolgálatára van szegődtetve. Az elfogódott utasok kényelmetlenséget európaiként fogadják el; európaiak, mert elfogadják, amit európainak tartanak: „Dideregve ültünk e törött ablak mellett, bámultuk az »európai« katonákat.” „Minden »európai« volt szemünkben, a бүдös-avas, toprongyos vasúti kocsí, a nagy hatású, ezüstmonogramos, pecsétfoltos kabátban szuszogó belga jegyszedő, a vaksi szortyogó gázlámpa a kupé mennyezetén.” „Nyilván »európai« volt számunkra a lószőr is, mely kilógott a kupé rongyos üléséből.” A visszaemlékező a kellő távolságból nézve teszi az európaiat az idézőjelek közé, a felkészületlen vagy az áhíttattal felkészülő utasok nem a „vidékiség”-re ismernek a vasúti kocsiban, hanem a maguk vidékiségétől vezetve érzik, amit „aszimmetriá”-nak könyvelnek el. Igeválasztásomat talán elfogadhatóvá teszi, hogy utóbb az elbeszélő fölkészültségéről számol be.

„Mi olvastuk már akkor az »egész francia irodalmat«, – s csakugyan olvastam Zola, Anatole France és Maupassant néhány regényét, lehetőleg német vagy magyar fordítás-

15 Lotman, i. m. 94.

ban, hallottam valamit fél füllel Bergsonról, s »ismertem« a francia történelmet, de inkább csak úgy a »nagy forradalomtól s a napóleoni háborúktól napjainkig«. A következő lapokon aztán az idézőjelbe tett „ismertem”-et szállítja lejjebb, és ebben az alapozónak olvasott fejezetben tisztázza, a saját pozícionáltsága és a csodált „idegen” zárkózottsága szorosabban feltételezi egymást, mint azt a kortársi vélekedés a magyar és a közép-európai panaszok alapján gondolná. Az utazók ironizált Európa-hite a „tett” színhelyén hamar szétfoszlik, az utazás kellemetlenséggel átitatott jelene és a párizsi tapasztalat összefüggései derülnek ki: „Fogvacogva és már jó előre elhatároztuk, hogy nekünk majd nem »imponál« Párizs... (Ezt a didergő fölnyit később minden Párizsba tévedt közép-európai látogatón megérezttem.)”¹⁶ Még önkritikusabban: „A »nyugati kultúra« kissé lógott rajtunk, mint a négeren a frakk.” Ez a fajta mimikri¹⁷ (melyre alább több példát hoz az elbeszélő), az öltözködéstől kezdve az olvasmányokig, a „perifériából” elképzelt¹⁸ „Nyugat” utánzásáig, feltehetőleg szintén a későbbi tapasztalatot vetíti vissza a kezdetre, az alfejezetben mégis ama „kölcsonviszony” aszimmetriáját jelzi.¹⁹ A következtetés drámái, mivel a polgári létezés minéműségét célozza meg, hogy az otthoni s a meglátogatandó távoli közt meredő távolságot sejt(es)se. S ha egy (ön)ironikus passzusban az vetődik föl, mennyire „más”, „európai” a vasúti jegy, ahhoz képest, amellyel „Kassától Poprádfelkára lehetett utazni”, a felületesnek bizonyuló felkészülést árnyalja a gyanú, „– inkább csak légköri benyomás volt ez, ott a belga–német határon –, hogy polgárnak lenni a szó nyugati értelmében más, mint polgárnak lenni odahaza.” Ez a „légköri benyomás”²⁰ realizálódik 1934/35-re, formálódik (kevésbé osztálytudattá, bár némileg azzá is) életfelfogássá, létértelmezéssé, kultúrává (és nem civilizációvá), elemzés-értelmezés tárgyává, önleírásá és önvizsgálattá. Egyelőre – folytatva az idézetet – a hiányérzet kap hangot, a messze nem lényegtelen különbségek regisztrálódnak. S bár – ismét – feltehetőleg visszavetítve és a *Napnyugati őrjárat* felé mutatva, kissé *A kassai polgárok* Nyugatra, tanulmányútra induló ifja szellemébe lépi át az elbeszélő a vasúti kocsiiban a határt. A belga–németen, miközben „Lola okosan ült az ablak mellett, figyelmesen nézett ki Európába és hallgatott”.

A Márai-szöveget olvasva éppen az elbizonytalanított határ (mint illúzióinak bizonyuló előfeltételezés) megnevezése készlet író, olvasót egyaránt a merev binaritásokkal összefüggő kételyek tudatosítására. Az Európából fölkészülők a hazai, a saját pozíció megengására döbbennek rá, amikor már nem környezeti védettségéből szemlélik a mást (amelyről hiszik vagy remélik, hogy *elsajátították*, hanem szembekerülnek azzal, ami elképzeltből köznapi realitássá változott, átkelve a földrajzi határon, útban a szellemi határ másik oldala felé. Az út, amire az ifjú pár vállalkozott, kettős: az egyik jelentés alapján szó szerint érthető, átkelés az egyik országból a másikba, és ehhez kapcsolódik az egyik

16 A didergő-didereggel való játék leleplező értékű, az utazó „európai” képzetét trivialisálja: a frakot viselő néger a „nyugati” beszéd egy jellegzetes fordulatainak átvételével jelzi a hasonlulni vágyás talmiságát.

17 Előbb ez olvasható: „Az idegenek, akik Párizsban telepedtek meg, az ellenséges légkörben mimikri-módszerrel hasonultak a franciákhoz.” Utóbb az étrendet illetőleg: „Lassan elfranciásodtunk...”

18 Nem árt felhívni a figyelmet, hogy a franciák és az „idegenek” között kölcsönös az előítélet, a várakozás és a tapasztalat egymás cáfolataként jelentkezik. Márai párizsi „nevelődése” éppen az egymás felé tett lépések révén jut el elérhető helyzetének felismeréséig, ezáltal ahhoz, hogy nem a hasonulás teremti meg a közeledés, a megértés lehetőségét.

19 Lotman, i. m. 94. Az „önleírás szakaszáról”: uo. 94–95.

20 Egy talán túl merész asszociációval Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című regényének bevezető oldalaira is lehetne utalni, amelynek hosszadalmasnak tetsző meteorológiai leírása a „légkör” többértelműségét (is) sugallja, valamint a „közép-európaiság” időjárási meghatározottságát.

nyelvből a másikba, az egyik kultúrából a másikba.²¹ Ugyanakkor nem tekinthetünk el ennek időiségétől sem, a kassai (legalább négy esztendővel azelőtti) szokásrendből egy ismerősnek feltételezett, valójában ismeretlenbe, egy utánzóttól a valódiba, egy műviből az eredetibe átlépés kísérlete 1934-re távlatot kapott; ami 1923-ban a felkészülés/felkészültség homályában rejtett: önnön polgáriságának szembesülésére, ellenőrzésére, megmérésére kell sort keríteni; nem a rokonítható vonásokra emlékeztető német városi közegben, melyben a sajátját birtokolható expresszionista revoltálás is megszólaltatható (versekkel fordításokkal), hanem a létezés más szférájában, mely minden részleges és pontatlan tudás(feltételezés) ellenében az eredet másféleségére, nem változat voltára, de meglepetésekkel kecsegtető hitelességére figyelmeztet. Arra, hogy a tetszetős felszín, a pusztán tünetértékű körvonalazottság-reflektálatlanság önelégültséggel tölthet el, a hazai – elfogadott konfrontálódása az idegen mással a sejtett nyugati életforma olyan alakzatokra rálátással válhat ismerőssé, mely eltérít a merő utánzástól, a hasonlóság akarásától. A társadalom folyamatos szerveződése egyben e polgárvá emelt létezésen való szüntelen munkálkodás: „Kezdtük sejtteni (...), hogy polgárnak lenni a szó nyugati értelmében más, mint polgárnak lenni odahaza: nemcsak a négy szoba teszi meg a gőzfűtés, a cselédek, Goethe összes művei a könyvszekrényben meg a finom úri társalgás, s Ovidius és Tacitus műveinek ismerete, mindez egy kultúra érintkezési felületeinek horzsolópontjain függött csak össze lazán a másik, valódi polgáriasságával, amelynek látogatására indultunk most.”

Ez ugyan némileg ellentmond az *Egy polgár vallomásai* más helyén tett megjegyzésnek, miszerint a tervezett háromhetes párizsi útból lett 1923-tól 1928-ig tartó ott-tartózkodás, ám talán felfogható úgy is, mint annak belátása, hogy a (polgári) önértelmezés igénye felülírta (volna) a tervet, és mintegy kikényszerítette az alámerülést a párizsi életbe, a tanulást, a „titok” birtokba vételét, az otthonihoz képest alternatív életrend részleteinek és egészének megismerését. S ha valóban 1923-as ez az életterv (együtt a több ízben aposztrofált sejtéssel); ennek valószínűsítésére mozgog energiákat az elbeszélő, akkor tetten érhető az írói-történetírói stratégia: valahonnan valahová akar eljutni (ismétlem, földrajzilag és szellemileg), a sejtéseket váltaná át bizonyosságra, a reflektálatlanságból elgondolt életrendet az összetettebb, a várostörténettel összehangzó, reflexiókat sem nélkülöző lét-értelmezéssé.

„mi odafent, a mi »nagy urbanitású« felvidéki városainkban, valahogy kínos-lelkiismeretesen voltunk polgárok, úgy iparkodtunk, mint az eminens diákok, valósággal szorgalmi feladatokat végeztünk polgáriasságból, ernyedetlenül civilizálódtunk.”

A „vallomás”-ba rejtett kérdésre a mű zárófejezete kísérel meg válaszolni, miközben a Kassáról közzétett hírlapi írások, a *Cassovia*-vers, majd a *Kassai őrvjárat*, a *Kassai polgárok*, utóbb naplóbejegyzések a nyugati városokkal, e városok polgárságával egyenértékű, egybevethető, és ebből az egybevetésből nem vesztesként kikerülő kassaiságot, kassai (felvidéki) polgáriasságot körvonalazzák. Összeolvasva a műveket két megállapításra juthatunk:

1) A hajdani szorgalmi feladatként gyakorolt polgári létezés elfedte a kassaiság lényegét, így adódhatott, hogy ki-ki mimikrivel pótolta félreértelmzését.

2) Nemcsak a német városok érlelték meg az újságírói lehetőségekre ébredőt, hanem a párizsi esztendők szembesítették a félreértésekkel, a Nyugat városainak polgáriságára vetett mélyebb pillantások nyomán tárult föl előtte, hogy ifjúi revoltálása, budapesti

21 Dolgozatomban törekszem a Márainak tulajdonítható, noha a hosszú alkotói pályán korántsem teljesen változatlan kultúrafogalom körülírására, mely fogalmat szoros kapcsolat fűzi az életrendhez/felfogáshoz, a hétköznapokban is megnyilatkozó szellemiséghez, melybe a műveltség is belefoglalódik.

kalandja 1918/19-ben, a kassai lét félreismerése tartotta távol attól, amit aztán egy életen keresztül vállalt, és amiből kiindulva, ahová visszatérve, amiről kérdéseket feltéve, amit értelmezve létezése-életműve alap gondolataként hangoztatott: a polgáriság, a polgári szereptudat sors története, európaisága a „világtörténeti naplemente” korszakában.

S hogy Márai a följebb idézett passzusban civilizálódást emleget, nem pedig kultúrát, az 1923-nál későbbi Spengler-olvasáshoz irányít, jóllehet *A Nyugat alkonyáról* már 1923-ban jelent meg magyar folyóiratban ismertetés. Persze túl merész föltételezés volna, hogy ennek nyomán nyúlt Márai a terjedelmes mű után. Kordivat volt Spengler olvasása, a magyar irodalom nem egy jelesének került a kezébe – az 1930-as években, ami nem jelenti, hogy mindenki egyetértéssel olvasta volna. Spengler magyar fordítójának-értelmezőjének, Csejtei Dezsőnek összefoglalásában idézem Spengler tézisét, mely Márainál sokszor bukkan föl a civilizációba dermedő kultúra alakjában:

„Ismeretes, hogy a kultúra késői, hanyatló korszakát Spengler *civilizációnak* nevezi: kultúra és civilizáció kettősségét az apollóni kultúrában, a görögök, ill. a rómaiak jelentik meg. Bár a civilizáció stádiumainak számára megkülönböztető jegye van, a döntő momentumot talán az jelenti, hogy ez a szakasz művi állapotot testesít meg, ennek pontos körülírása nehéz, abból lehetne kiindulni, hogy a civilizációra – lenyűgöző gazdasági-technikai és katonai teljesítőképessége ellenére – valamilyen eredendő kiszolgáltatottság jellemző.”²²

A Máraitól idézettek abba a körbe vágunk, mely a civilizálódásnak főleg az életet könnyebbé és gyorsabbá tévő technicizálódásra vonatkozatható, ami könnyen elsajátítható, és amely az olvasmányokat tekintve a kulturálódás látszatát keltheti (ahogy írja: például a német-magyar fordításokban olvasott Anatole France-művekkel; az 1910/20-as években kortárs francia író, ha nem is a legmodernebb). A határ megélésében összevegyül a jelenlét meg a diákevek emléke, a fölkészültség ingatagsága és igyekezete, az akartság önmagát meggyőzni kívánó elszántsága: „Nyugtalanul néztem körül. Féltem és feszengtem, mint diákkoromban, amikor, valamilyen nehéz tantárgyból, magánszorgalomból és a többiek bosszantására jelesen akartam felelni.... Szentül eltökéltem, hogy jelesre felelek Európából.”

A szellemes jelenetező kedv aztán azt beszéli el, hogy az első, jelentéktelen „vizsgán” mint nem sikerül a „jeles felelet”! Amikor a katonák a „közös poggyászkocsiba” dobálták fel a csomagokat, a messziről érkezett fiatalok elismervényre vártak, az otthon (vagy a német földön) megszokott rend szerint. A kérdésre, „hogyan kapom meg Párizsban bőröndjeimet,” „Majd rámutat” – hangzik a válasz. „– S elhiszik? – kérdeztem. /Kivette a szájából a cigarettát./ – No hallja! mondta az európai katona, őszinte elképedéssel és rossz németességgel – Csak nem fog hazudni.”

A „hazai” (német?) reflexek – az „európai” katona rossz németége, a kétféle szokásrend – a határon – egy tanulási folyamat kezdete. Jellemző módon: az „európai” katona döbben meg a számára érthetetlen bizalmatlanságon(?), egy megszokott-rutinszerű aktusra értetlen reagáláson. A történet elbeszélője viszont tanúsítja: hiába készül föl – civilizálódása eredményeképpen – Európából, szinte „előlről” kell kezdenie (a tanulást), nem látványos gesztusok, nyelvi fordulatok „fogalmazzák meg” az első leckét, hanem magától értetődő, a kölcsönös bizalomra építő érintkezési formák, alapfokú ismeretek, melyek elsajátítása a belépő a határ túlsó oldalán elterülő területhez, szellemiséghez. Az *Egy polgár vallomásai* éppen az ilyen és ehhez hasonló események beépítésével lesz a személyiség alakulástörténetével együtt híradás egy kor magatartásformáiról; egy, a személyiség számára váratlan helyzetre adott spontán reakció és

²² Csejtei Dezső, *Az utolsó jogán. Filozófiatörténeti tanulmányok. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2012, 83.*

fogadtatása a határon egyben két felfogás, „világ” különbözőségeit segít feltárni. Az állandóan ismételt, díszítő jelzőként funkcionáló „európai” a közkatonát, a határórt szemlélő, távolabbról érkezők szemében szinte mitológiai figuraként képzelteni el: olyanként, aki akár az Ígéret földjének határán posztol, és aki beengedhet, kizárhat, ezúttal azonban csupán meglepődik: „Szólt valamit társának angolul, fejcsóválva ment odébb, s néha gyanakodva visszanézett.”

Beszédes, hogy a minden bizonnyal bevezetőnek szánt alfejezet utolsó szava: „viszszanézt”, mely a német esztendőket felidéző emlékezésekre is vonatkoztatható, a vonat indulásával érzékelhetővé válnak a határok, az utazás jelene és a német városokban eltöltött évek között, a valaminek kezdete egyben egy más valaminek a vége. Az idői és téri történések szétválnak, majd egymásra másolódnak az elmélkedő-emlékező lejegyzésében. A német évek szellemi hozadéka – ami a megnevezett kulturális-irodalmi élményeket illeti – jelentékenyebbnek tetszik, az „európai”-ság nézőpontjából különösen érdekessé minősül a bekapcsolódás a *Frankfurter Zeitung* munkájába, mivel a lap munkatársainak tekintélye révén messze túlnőtt a városi-országos jelentőségen; s bár az emlegetett és német vidéki színházban előadott egyfelvonásos (a publikált magyar részlet alapján állítható) egy összkiadásban a „zsengék” közé volna sorolható, egy Márai-monográfiában mégis (legalább egy rövid) külön fejezetet érdemelne, mivel egy európai jelenségnek, az expresszionizmusnak sodró áramában keletkezett, melynek kezdeményei, hatástörténettel bíró folyóirat vállalkozásai, képzőművészeti-zenei törekvései kiáradtak Németországból, szorosabb értelemben lettek (kelet-)közép-európaiak, Miroslav Krležától Bartók Béláig, Schönberg és Kandinszkij együttműködéséig. A visszanézés első mozzanataként a külsőlegességnek tűnő különösség fölemlítésén túl egy közössé tett kulturális nyelvben létet tart érdemesnek kiemelni a határt átlépő emlékező, mint amelyből kiindulva egyrészt az ifjú házások együttes élményei tűnnek ki, másrészt az a szintén közösnek elismert (kulturális) magatartásforma, amely megelőzte az „Európá”-ba lépést, de amely „Európá”-ban sem vesztette el maradandó érvényességét.

„most oda kell hagyni azt a félismerőset, ahol olyan beavatottan mozogtunk, a német városokat, a német nyelvet s életszokásokat, a nagy, s mégis oly ismerős Birodalmat, ahol margarint kennek a kenyérre, s a nők nevetséges glaszé bőrkalapokat viselnek, de ahol együtt láttuk Reinhardt színházában Strindberg *Alomjátékát* és a *Graf von Charolais*-t, s utána úgy éreztük, hogy különbül már nem lehet színházat játszani a világon.”

Mélyebben tekintve az idézetbe, hangsúlyoznám, hogy az ifjú Márai avantgárd tájékozódása és lírai gyakorlata mellett tartósabb és hatástörténetileg erőteljesebb forrását fedezhetjük föl a sorokban. A Strindberg-hivatkozás az európai modernség „nordikus” ihletésére vonatkoztatható (a másutt emlegetett Ibsennel és Jacobsennel, majd Hamsunnal együtt), a *Graf von Charolais*, Richard Beer-Hoffmann színműve a bécsi modernség jellegadó képviselője (egyébként a *Nyugat* folyóirat első évtizedeinek olvasói előtt sem ismeretlen a szerző); ama modernségé, amely Márai irodalmi tájékozódásában igen fontos szerephez jutott. A tárgyi világ némely extremitása belesimul a kulturális fordítás révén a felismertségből beavatottsággá alakuló történetbe, mely egyszerre élettörténet és művelődés-történet. S amelyből kilépés merész vállalkozásnak tetszik, hiszen ugrás az ismeretlenbe. Még az út során tudatossággá fokozódik a nyugtalanító gondolatok sora. A terv szerint háromhetes kirándulás következne, az 1935-ből *visszanéző*, immár neves publicista és figyelemben részesülő író akképpen vonja meg a mérleget, hogy önnön határátlépését ellenőrzendő a személyiség életkorszakának, egy elhagyandónak, múlttá nyilvánítottnak és egy alig sejtettnek, mindenképpen másnak elválasztódását konstatálja.

„Izgatottan és nyugtalanul figyeltünk ki a sötétbe. Valamit elhagytunk és valami felé mentünk: e pillanatokban igazán úton voltam; s nem csak a szó mechanikus értelmében

keltem útra... Országhatáron haladtunk át, s ugyanakkor az élet egyik kitapintható határvonalán léptünk át, valami megszűnt számomra, az ifjúság egy szakasza lezárult.”

Az évtizednél régebbi nyugtalanság irányíthatja az elbeszélő tollát (írógépét), amint az egyes és többes számot váltogatja. Ez hatalmazhatja föl az értelmezőt, hogy a gondolatsort indító sötétet ne csak a napszak jelölésének fogja föl, minthogy a passzusban figyelmeztetést olvasunk, kerülnének el a merő szó szerintiséget; ugyanakkor az érzéki megismerés jelzője (kitapintható) mintha visszabillentene oda, ahonnan a „realitás” sincs teljesen kizárva, inkább megemelve, az átvitt értelműhöz, a kevésbé megfoghatóhoz közelítve. A következőkben ismét visszatér az elbeszélő félelmére, a beavatott-ismerős elhagyása egyáltalában nem oszlatja el a jogos gyanút, hogy újólag meg kell tanulnia valamit, amire felkészült ugyan, de a vizsga színhelyén nem bizonyosan elegendő a tudása. Nyersebben fogalmazva: Márai Sándor kassai, bécsi vagy németországi mércével mérve jól beszélt franciául, de a nyelvterületen először próbálhatta ki, mit ért a még sosem hallott akcentusú beszédből, illetőleg: mennyire könyv/papír-franciasággal szólal meg. S ha a német „életszokás”-okba több okból kifolyólag viszonylag hamar sikerült beilleszkedni, mi vár rá Franciaországban:

„Eltűnt Németország, idegen nyelven beszéltek körülöttünk az éjszakában, s az »igazi« Európa küszöbén botorkáltunk, ahol Isten tudja, miféle nagyszerű testi és lelki élmények várokoztak reánk. – De, egészen titokban, félttem ettől a másik Európától. Jól készültem-e? Helyesen tartom-e a kést és a villát? Jó helyen, a megfelelő fordulatnál nevetek majd, ha odakünn elmesélnék valamit?...”

Egy rövid bekezdésben két ízben a három pont akasztja meg, ha csak rövid időre is, az előadást. Többnyire akkor bukkanunk rá erre az írásjelre, ha a gondolatáram tagolódik kisebb egységekre. A hirtelen támadó ötletek, megfontolások, felvillanások elválasztottsága teszi lehetővé, hogy kevésbé a szabad asszociációk uralkodjanak a gondolatokkal lépést tartani akaró lejegyzéseken, hanem lehetővé tegyék az egymástól nemegyszer alaposan eltérő (gondolat)töredékek nyugodtabb megfontolását. Az idézetben egymás közvetlen közelébe kerül az étkezési rend és a társasági megnyilatkozás, mint ugyanannak az otthonosságnak (beavatottságnak) igencsak látványos jelződése. A félelem kapja ugyan a »titkolt« jelzőt, valójában ez „idegen” életrendnek vannak írásban megfogalmazatlan szabályai, melyek a cinkosságról, az értésről, valami közösről árulkodnak, amelyből nem lehet felkészülni, s amennyiben egyáltalában valami lehetséges, csak a helyszínen lehet elsajátítani. Az *Egy polgár vallomásai* francia (al)fejezeteiben tanúi lehetünk a küzdelemnek, amelyek a valódi értésért folynak, s ha 1934/35-ből visszanezve az egyik tanulság az imagológiai (nép- és nemzetképzeti) előfeltételezések meddősége, a francia „titok”, a hozzáférés a francia életrend belső természetéhez, megfejtésre vár. Mindez nem jelenti, hogy a német évek során az elbeszélő ne ütközött volna idegenségbe, ne borzasztotta volna el a megannyi szokatlanság, ne szembesült volna a korszakváltás ambiguitásával, lett légyen szó közérkölcökről, társasági szokásokról, étkezési módokról – és nem utolsósorban a művészetre vonatkozó előfeltételezésekről. Az elfogadást, legalábbis az értést azonban lényegesen megkönnyítette a nyelvi honosság megtapasztalása, mely természetesen nem azonos az otthonossággal, de lehetővé teszi a termékeny gondolatcserét, a nyelv- és műfajkereső fiatal számára az átalakításra szoruló mintára rátalálást. Az 1930-as esztendőök közepén nemigen okozhatott meglepetést az, amit Márai Kafka prózájának reveláló hatásáról közölt, hiszen az általa kezdeményezett Kafka-befogadás²³ lényegében visszazárult önmagába, olyan lapokban jelentek meg Kafka-fordításai, amelyek nemigen számíthattak szélesebb (irodalmi körökben) ismertségre, ugyanakkor Márai számára hite-

23 István Fried, Sándor Márai und Franz Kafka. Kafka Katern 14, 2006, 4, 76–81.

lesítették egy prózai rövidformát; utóbb a regényközpontú magyar (és talán nem kizárólag a magyar) prózaértelmezés kevesebb teret szentelt az elbeszélésnek, mint a regénynek; és maga Márai életében sem igen gondolta szükségesnek novellisztikája túlnyomó részének kötetbe gyűjtését. A *Mágia* persze nem jelentéktelen könyve Márainak, de visszhangja és utóélete mégsem mérhető a regényekéihez. A német esztendők „negatívumai”-ból dús csokor volna összegyűjthető, kezdve a lipcsei újságíróiskolától egészen odáig, „hogy röpké néhány órára” megjárja a német börtönt; vagy onnan, „»hogy Ernő Bachot« zongorázott a lebuiban a részeg wesfáliai anyacsavarüagnőköknek, kik könnyes szemmel és áhítatosan hallgatták: valamilyen fülhasogatóan hamis érzelmességgel, ahogy rossz leányok viselkednek, mikor éjjél után a lokálban anyjukról adnak elő”, egészen odáig, hogy számára „reménytelenül idegen” maradt Lola kuzinjainak megannyi kalandja s azok megannyi következménye.

Mindezek és a még szaporítható példák ellenére szinte minden esetben fölmerül a megértés lehetősége. Ha Ernő meg a rosszlánnyok epizódjához lapozok vissza, a csúfolódás feloldásába transzponálja megértő módját: „s mégis úgy éreztem, hogy megértettem ezen az éjszakán valamit, ami a németek legtitkosabb magánügye, amitől ők legalább annyira németek, mint a rendszert, a fegyelmet, az alárendeltség lelkes vállalásától...”. Igaz, ezt követi letartóztatása; az idegenség és az érzés kettőssége vezet el oda, ahová törekszik: a „titokfejtés”-hez. Pedig gyanúval figyelt, mint állítja, és majd csak az angoloktól fogja megtanulni, „hogy az önként vállalt fegyelmet egyértelmű bizonyos visszafogott szabadsággal”.

S ha Kafka maradandó (irodalmi) emlékként rögződött az 1920-as évekből, a lelkesen fölfedezett René Schickele műveit teljesen elfeledni látszott. Noha az Európa-keresés állomásaként olvasta a német-francia irodalmi határok szerzőjét. „Csak arra emlékszem, hogy amolyan »európai hazafiságot« éreztem rajta, s ez vonzott.” A frankfurti évekhez köti az elbeszélő, hogy a tanulmányút szándékával szerveződő külföldi évek során újra/újragondolja önmagát, Európa (maga) jegyzi meg, hogy a páneurópai mozgalom még nem született meg), az első világháborút kirobbantó szenvedélyek (legalább látszólagos) elcsöndesedését követőleg felbukkan-e egy európai gondolkodás- és magatartásforma. „Minden új embert ebből a szemszögből vizsgáltam, szerettem volna megtudni, él-e már azon európai ember valahol egy lengyel szalonban, vagy dán egyetemen, aki elsősorban az, s csak azután dán vagy lengyel.” Hozzáteszem: ha az egyelőre nehezen körülírható „európai hazafiság” idézőjelek közé kerül is, az európai ember nem (mint majd utóbb a franciákkal összefüggésben). A másik megjegyzés: nyilván odavetve szerepel a lengyel szalon meg a dán egyetem, ennek ellenére elgondolkodtató, hogy nem a háború utáni európai sorsot intéző hatalmak szalonjai említettek, hanem a centrumtól távolabbra található nemzetek fiai. A harmadik megjegyzés odacéloz, hogy miközben az elbeszélő valahová tartozásának esélyeit latolgatja, frankfurti évében válik élményévé: „Egy reggel fölbredtem, s észrevettem, hogy befogadtak.” Aztán majd Berlinben kezdődik meg számára „az ifjúság kalandja...” „mindennap arra ébredtem, hogy kezdődik számomra valami. Nem volt éppen ünnepély, ami így kezdődött és tartott egy ideig Berlinben, de nem volt hétköznapi sem. Átmeneti állapot volt, rendkívüli szertartásokkal, különös jelmezekkel, ünnepélyes fordulatokkal.” A határ felé vonatozva, majd áthaladva rajta, az ismerősségből kiragyognak a kulturális emlékek – és az, ami a kétféle Németországra rádöbbenésben kap nyelvi alakot. A nyelvi feltétel biztosította megismerési lehetőség eredményezi azt, hogy a német idegenséget úgy vonja be az elbeszélő a saját tartományába, hogy fenntartja ugyan az idegenség miatt érzett távolságot, de a jóindulat igényével végzett értelmezés során fölvázolódik az idegenség és a saját között létesülő, közösnek mondató sáv.

„És óriási városokat láttam itt, csodálatos tájakat, áttekinthető és gazdag könyvtárakat és műzeumokat, felfoghatatlan méretű gyárakat, padlásszobákat, ahol kitűnő művészeteket álmodtak és módszereztek össze fiatal és öreg németek, s megismertem őket ott, ahol szomorúak, érzékenyek és bizonytalanok, megismertem őket kételyeikben és »Európa-ellenesség«-ben, mert sokan gyűlölték közöttük Európát, s aztán másokat, akik készek voltak meghalni Európáért.”

„A Birodalom elmaradt mögöttünk a sötétségben villódzó városaival, ahol évezredes kultúrában és városiasságban élt hatvanmillió ember, különös berlini »vidékiességével«, amelyet lassan kezdtem megszokni és becsülni, s vidéki városainak mély és valóságos kultúrájával, Weimarjával és Frankfurtjával és Münchenjével, a württembergi erdőkkel és a tübingi hegyekkel, a brandenburgi grófság tavaival, a sziléziai mocsarakkal, azzal az ismerős vadregényességgel, azzal a felszínen agyonrendezett, s a jelenségek mögött nyugtalanítóan »rendetlen« szorongással és zavarral, amelyet definiálni, közös képletbe kifejezni »általában« mégiscsak veszedelmes és felületes vállalkozás lett volna.”

Aligha kell a jelzőkre külön felhívnom a figyelmet, a bensőségessé tett idegenség, a láthatóvá húzott határvonal a *sajátságosan* szemlélt más és az elfogadni mégsem teljességében kívánó között sem képes arra, hogy ne emlékezzék a *kultúrára*, amely a rokonná tett érzés hangjait szólaltatja meg. Az sem maradhat rejtve, hogy az együttélés sem könnyíti meg annak elbeszélését, mi történt négy esztendő alatt, a tanulmányúton *elsajátított* (világ)tapasztalat csak részleges lehet, semmiképpen nem tarthat igényt a kétségeket kizáró bizonyosságra. A másik tényező: a városiasság, amelynek kultúra- és társadalom-építő/szervező pozitivitása majd a kassaiság körüljárásakor köszön vissza, sokatmondóan Lübeck példájára (is) hivatkozva, illetőleg az *Egy polgár vallomásai* egy nagyon fontos helyén a *Buddenbrook-ház* egymillió német vásárlóját érvként emlegetve. Ez természetesen visszavonatkozatható a Márai-műre, amely belép a Mann-regény kezdeményezte irodalom történetébe és polgáriság-képzetébe.²⁴ 1935-ben ide gondol vissza Márai a „másik” Németországot szembeállítva az egyikkel, és ez a mű 1940-es kiadásakor még hangosabban szólhatott, mint 1935-ben, író és kiadója tisztességére vall, hogy ez a passzus megúsza az öncenzurális törlést.

A francia évek a tanulni, olykor idomulni vágyás kudarcának epizódjaival beszédesek. A hétköznapi élet jelentéktelennek tetsző mozzanatai során válik teljesen nyilvánvalóvá, hogy szokásrendek alig-alig feleltethetők meg egymásnak. De az is, hogy mennyire eltérnek egymástól felfogások, ami az életszervezést, a közönséges reakciókat illeti:

„Közel hajoltam és jól belenéztem az »európai« életbe, s elvörösödvé, zavartan és szegyenkezve észleltem, hogy fogalmam sincsen az élet felelősségéről, csak úgy élek a világban, életmódom, igényeim meghaladják egy francia milliomos igényeit. Az autóbuzson évekig a belső padokra telepedtem, a franciák néha félórát vártak, amíg üres társaskocsi érkezett, melynek második osztályán, a fapadokon kaptak helyet... Két-három souért türelmesen vártak az esőben, sárban és ernyővel a kezükben; ó, nemcsak a szegények, a környék ismert milliomosai is.”

Egyfelől ott a csillapíthatatlan vágy az igazi franciaság megismerésére, a francia életbe való beilleszkedésre, másrésről ugyancsak ott annak reménytelensége, hogy a magáévá tegye ennek „titkát”. Nem lelkesíti az említett, másoktól tapasztalt „mimikri-módszer”, amely a hasonulást teszi lehetővé; sokatmondóan franciául hivatkozva IV. Henrik cinikus bon mot-jára: „Paris vaut bien une messe (Párizs megér egy misét)”. Természetesen megér, mégsem tud, akar átkeresztelkedni franciának. A párizsi évek éppen úgy nevelődésiek, mint a német évek voltak. A saját és az idegen között élő elbeszélő fokozatosan illeszke-

24 Fried István, *Két polgár vallomásai* (Thomas Mann és Márai Sándor). Tiszatáj 73, 2019, 67–87.

dik, nem a szokásrendbe, hanem az „európai” kultúra hétköznapijaiba. A nyelvi idegenség oldódása mélyebb bepillantást enged, mindenekelőtt magába a nyelvbe, így a bármily felületes társalgásba, még akkor is, ha semmiféle utalásra nem lelhetünk arra vonatkozólag, Márai Sándor kísérletezett-e francia írással (ezzel szembesítve német újságírói próbálkozásait).²⁵ Lehet, hogy a maximumot tárja elénk egy mondatával: „évek múltak el, s még mindig nem csomagoltunk ki egészen, de néha már jó helyen nevettem”. Ami éppen az értésnek, az emancipálódásának kétségtelenül nem legalacsonyabb foka.

A párizsi („európai”) esztendők mérlegét megvonva sem adja át magát az elbeszélő nosztalgizáló emlékezésnek. Józanul állítja: „A párizsi évek egyenletes napsütésben derengenek ifjúságom láthatárán: katasztrófa és pusztulás után voltunk, talán katasztrófa és pusztulás elé nézünk” – töpreng el 1935-ben, majd így folytatja: „de ezek a francia esztendők szigetszerűen emelkednek ki az ifjúság párás-ködös tájképei közül. Igényeket tanul-tam ott és szerénységet, készséget a valóság érzékelésére s egyszerű, alázatmentes, inkább csak beleegyező magatartást az étellel szemben.”²⁶ A végső tanulság, amely az idegenség és a saját „világ” közelségében fogalmazódhat meg, mégsem teljesen ez. Az életvitelt illetően a külsőségek átvétele (annyira-amennyire) a személyes elkötelezettségnek csak felszínét érinti. Ez sem kevés, kiváltképpen, ha az otthoni életfelfogással, a cigányzenés névnap estiékkel, a pesti-budai társasági szokásokkal szembesítjük, mindegyik még az emigrációs naplókban is föl-fölemlítődik a múlt idők nem feltétlenül derűs emlékezeteként. A két katasztrófa és pusztulás közé helyezett élet berendezésének otthoni és párizsi („európai”) különbözőségei különféle formában alkotják nem egy Márai-regény téridejét, *A gyertyák csonkig égnek* furcsa összeszővődöttségben és belső feszültségek megjelenítésében igyekszik átvilágítani a hazai és külföldi, a közeli és a távoli, a saját meg az idegen sosem teljesen megszüntethető, vibráló feszültségét, mely kultúrák kevéssé összeegyeztethetőségével, magatartások egymásnak feszülésével szemben csak ideig-óráig működő illínek mutatják az életet,²⁷ amelyet állandó robbanás, hasadás fenyeget. A katasztrófák és pusztulások között szerveződött szünet azonban annyit mégis megenged, hogy a „Kelet”-ről a „Nyugatra” érkező önmagasságát az idegenséggel konfrontálja, és az érteni akart, elsajátítandó mással szemben törekszik megfogalmazni azokat a lehetőségeket, amelyek kedvéért vállalta az utazást.

„Örökké idegen maradtam Párizsban, s talán éppen ezt az idegenséget szerettem ott. Közöttük voltam, de nem velük; különös személytelenségben éltem meg közöttük az éveket. Szerettem az utcákat, az időjárást, a francia nyelvet, költőiket és filozófusaikat, boraikat és ételeiket, a nők csodálatos, sötét tűzű szemét, szerettem tájajaikat, s a hatodik esztendő vége felé meglepetéssel vettem észre, hogy még a fűrészpont is megszerettem, mellyel felhíntették a vendéglő padlóját. Idegen maradtam közöttük, az ő szavukkal »vacak idegen«: azt, amitől ők franciák, természetesen nem tanultam meg soha, de azt, amitől én idegen vagyok és »én« vagyok, tájékozottabban ismertem meg közöttük.”

A titok feltárulása helyett az idegenség segítségével történő önmegismerés tehát a (vég)eredmény, és ez nem is oly kevés. Az igazi írói pálya kezdete, a civilizáltság helyett

25 Egy ízben odavetve közli az elbeszélő: „három nyelven” küldözgette a lapoknak tudósításait „a szélrózsa minden irányába”. Magyar és német közlésekről tudunk. A harmadik nyelv a francia lenne? Márai sosem említi francia nyelvű próbálkozásait, a kutatás sem találta ennek nyomát. Angoltudása akkor még gyenge volt. „Vidéki” francia lapokban esetleg rá lehetne bukanni(?) Márai-írásra, de ezt csak ilyen tétován írom le.

26 A párizsi évek elbeszélésében ellentmondásokra bukkanhatunk. Egyhelyütt arról ír, hogy eleinte unatkozott. Később meg arról, hogy nem emlékszik olyan estére, amikor unatkozott volna. Bizonyára egy későbbi periódusról van szó.

27 Fried István, Márai Sándor – 2019-ben. Irodalomtörténet 101, 2020, 3–19.

(vagy mellett) a kultúrára ráismerés, netán egy kultúraváltozathoz eljutás, melynek össze-
teví köze a városiasság is besorolódik.

Talán nem elhamarkodott annak kimondása, hogy egy világszemlélet szerveződik meg. Olyan, amely aztán egy életmű alakulástörténetében – természetesen a Márai-élet folya-
mán a sűrűn változó irodalmi, életrajzi, földrajzi helyzetekre reagálva – inkább kisebb,
mint nagyobb módosításokkal meghatározó szerephez jut: a „nyugati” életrend, egy a
hazainál jobban megalapozott polgári-városi tudat, kiváltképpen az angol viszonyokkal
történő alaposabb megismerkedés nyomán, mércéje lesz a hazai világ megítélésének,
a kassai életformát magába foglalva, a citoyen-tudatban kap alakot. Jóllehet az „én” a
legkevésbé sem azonosul a modellként felvázolódó „európai” létezésváltozattal, a meg-
ismerkedés jókora haszonnal jár: a saját meg a más konfrontációjának megélése vezeti el
az elbeszélőt önmagaságához, nem lesz (nemcsak azért nem, mert igazában csak önfel-
adással lehetne) „idegenné”, lényegében úgy marad meg a saját pozicionáltságában, hogy
beépíti mindazt, amivel gazdagítja, kiteljesíti, markánsabbá teheti az „én”-t anélkül, hogy
abszolutizálná. Azaz nem önmagába zártságában, kikülönültségében, mintegy „véde-
tség”-ében lesz – immár az idegen által is talán láthatóan – „én”-né, hanem vállalt kontex-
tusában, egy viszonyrendszerben, amelynek alakulása nem kényszeríti ki a hasonlást,
hanem ellenállóvá teszi. Az „én” képes elfogadtatni magát a körülményekkel, illetőleg
alkalmassá válik a körülményekre adandó/adható feleletekre. Már az öntudatosulásnak
ezen a fokán leíratik ama axióma, amely majd felerősödik hangzásában és jelentésében,
de amely a saját meg az idegen vonzáskörében is eligazítól szolgál: „A betűhöz kötött
embernek nincs is más hazája, csak az anyanyelv.” Írja ezt Márai Sándor közel-keleti
utazásának egy napját rekonstruálva, a hűség-hűtlenség problémakörén töprengve. Az
alaptétel: „Az a bonyolult hűtlenség, amely, mint egy betegség, determinálta »egyéni-
ségemet«, mint a hibákat és készségeket, amelyektől szenvedek s melyeknek összegétől
mindenestől mégis »én« vagyok, áthatotta utazásaimat is, s megszbata menetrendjeimet.”
Az egyéniség idézőjelbe téve célzás, miszerint nem megközelíthetetlen, abszolút módon
stabil személyiségfelfogás az elbeszélőé, hanem hűtlenségeiből fakad, pusztán a valódi
haza az a tényező, mely nem mutat kilendüléseket.²⁸ A megfogalmazás ismét rendkívül
körültekintő: „Haza csak egy volt, az a nyelvterület, ahol magyarul beszélnek.” Nem árt
hivatkozni arra, hogy a haza van a főmondatban, vele mellérendelői viszonyban a nyelv-
terület, míg a magyarul beszélnek a mellékmondatban található. Az író nem vonja össze,
nem egyszerűen magyar nyelvterületről szól, félreértéseket kívánva elkerülni, az 1920-
as esztendőben még szlovenszko magyar szerzőként számontartott (kassai és prágai
magyar és német; valamint erdélyi lapokban publikáló Márai) jelzi, hogy nem országgha-
tárokhoz köti a nyelvterületet, nem politikai-állami terminológiával él, hanem kifejezetten
a nyelvre vonatkoztatott, a nyelv által meghatározott területet lát maga előtt. Talán innen
érkezhet az a megfontolást érdemlő szerzői elhatározás, hogy az írói tevékenység nyelve
már kizárólagosan az anyanyelvhez kapcsolódik; és ha akár az 1930-as esztendő Márai-
műveibe lapozunk, a német, angol vagy francia közlések, beleértve a budapesti idegen
nyelvű sajtót, Márai-elbeszélések, -publicisztika *fordításaiként* tartandók számon, még
német tudását sem kamatoztatta e téren.

Az „öntudat”-ra ébredés a közel évtizedes „távol”-lét záróakkordja, mintha ennek
okából kellett vállalnia a nyugati utat. A visszatérés („haza kellett mennem”) indoklása
egybevág a nyelvi hazára rátalálás „élmény”-ével, és összefügg az idegenségtapaszta-

28 Az anyanyelvi honosság mint a létezés meghatározó élmény márais változata Kosztolányi idevo-
natkoztható írásaira emlékeztet. S bár Márai kissé távolabbról szemlélte a szorosabb értelemben vett
nyelvművelő törekvéseket, néhány újságcikkével beáll a „nyelvápolók” közé.

lat önfelismerést sürgető mozzanataival. „Tíz éve »éltem Európában«, mint valamilyen haladó, szorgalmas növendék; s egyszerre groteszknak, hazugnak éreztem helyzetemet. Valahogy nem volt valóságos az életem: mindenből hiányzott az a közvetlen, tapintható valóság, ami nélkül az élet idegenben idővel feladattá, szereppé változik át.” Nemcsak az *én* körvonalazódik határozottan, hanem az idegen sem elvont képzet, az *én*hez képest konkretizálódik. Ezt példázza, hogy Proust iránti érdeklődése (élete végéig számára kedves-fontos író maradt, anélkül, hogy bármily vonatkozásban követője lett volna) más jellegű, nem „végzetes”, hogy Márai jelzőjét idézzem, mint egy hazai költő „emelkedésé vagy bukásá”. Ugyanakkor az sem felejthető, hogy mindez a szellemi létezés szintjéről való körbetekintés, nem az extra Hungariam... autarkiássá szűkített nézete szerint artikulálódik. A franciák „titka” részint az „anyagi kultúra”-ban kézzelfogható életrend megismerésére vonatkozatható; az *Egy polgár vallomásai* „mögöttes”-ében jelenik meg, ekkor még meglehetősen halványan, a politika, a demokrácia eszménye, amely a *Napnyugati őrvár*ban vezérmotívum szerephez jut. Ennek kinyilvánítása sem marad azonban el. A művet záró fejezet utóhangként, olyan összegzésként hangzik, amely a válságfilozófiák (mindenekelőtt Spengler) baljós következtetéseinek főbb szólamát veszi át – elhatárolás és feladatvállalás konfrontációját végzi el, nem téve különbséget „Európa” és a magyar viszonyok között. „A társadalom, amelyben élek, nemcsak a szellem csúcsteljesítményei iránt közömbös már, hanem a mindennapok átlagának emberi és szellemi stílusával szemben is.” „A szellemi ember magányos jelenség, s mindenfelé katakombákba kényszerül, mint a középkorban a vandál hódító elől a Betű titkával rejtőző szerzetesek.” (Márai Európa-eszménye több tekintetben kapcsolható Ortegaéhoz.)²⁹ Ami feladatnak jelölhető meg: a tanúságtétel a század mellett, „amely az értelem diadalát hirdette az ösztönök ellen, s hitt a szellem ellenálló erejében, amely fékezni tudta a csorda halálvágtyát.” Nem lehet nem tekintetbe venni az 1934/35-ös évszámokat, mind a „nyugati”, mind a magyar szellemi élet előzményeit (a magyar irodalomból súllyal Babits Mihály!); de azt sem volna tanácsos mellőzni, hogy az *Egy polgár vallomásai* elbeszélőjét határhelyzetben látatja, „az »osztály« utolsó diadalmas pillanatában” született, e pillanatokból válik szét múlt és jelen, az értelem hagyománya iránt érzett elkötelezettség és a tömegtársadalom szellemellenessége (középpontjában a világméretű háborúval, majd a háborút követő békék elvesztésével). A végső tanulság újraemlegetése annak az európaiságnak, amely a napnyugati szellemiség formáit igyekszik továbbörökíteni. „Igaz, láttam és hallottam Európát, megéltem egy kultúrát...” Európa ezúttal nem foglalódik idézőjelek közé, a civilizáltság helyett a kultúra megélése mutat az értéktelítettség irányába, s nem a passzivitással azonosítható *emlékezés* keretei közé foglalódik, ami egyszerre írói program és életrend.

Az *Egy polgár vallomásait* érdemes összeolvasni a *Napnyugati őrvárral* és az *Európa elrablásával*; még akkor is, ha az útirajz műfajilag eltérő szerkesztése révén egyszerre több és kevesebb helyet hagy a személyességnek. Többet, mivel az út nemcsak külső esemény, hanem belső is, „megtörténik” az utazóval, viszont kevesebb, mert a vállalt műforma eleve keretet jelöl ki, amelyben az utazó mozog. Nem állítom, hogy Márai mindenáron be akarná tartani a maga megjelölte alakzat „előírásait”, ugyancsak „regényes”-re sikerül mindkét útleírás. Viszonylag kevés tájrajzzal, annál több kereséssel: milyen állapotban van a demokrácia. Európa, az első világháborút követő válságperiódusra miféle feleletet ajánl a Nyugat, illetőleg a második világháborút követő keresés milyen irányú tájékozódást kínál a romok közül. A *Napnyugati őrvár*at reménykedését a történelem szétfoszlatta, az *Európa*

²⁹ Márai és Ortega y Gasset Európa-„tudata”, az európai küldetésről hirdetett felfogása között érdemes volna meghúzni a párhuzamos vonalakat. Ortega Európa-felfogásának értelmezéséről vö. Csejtei, i. m, 208–233. 2007-ben jelent meg Ortega Elmélkedések Európáról című műve.

elrablása kevés bizakodásra okot adó gondolatot, kezdeményt mutat föl. Ami azonban mindhárom művet egy és ugyanazon elgondolás körébe vonja, a ragaszkodás Európához (mint eszméhez és lehetőséghez), valamint a kultúrához, melyet nemcsak őrizni, hanem szüntelen fáradozással továbbgondolni kell. Az *Egy polgár vallomásai* az ifjúság, az ifjúi magára találás, a feladat kijelölés „regénye”, a lassan formálódó polgáriasság-gondolat/eszmény felől tekintve szét az ismerős és az idegen világban. Ennek fényében értelmeződik át a saját meg az idegen, a centrum és a periféria, a rokoninak hitt és a titkokat rejtő más: akképpen, hogy részint a félelmek és szorongások enyhülésének folyamatában rajzolódnak ki azok a körvonalak, melyek átvilágítása az elbeszélő erőfeszítéseinek céljaul jelöltetik meg. Az ellentétek ellentétnek maradnak, ám az értés teszi lehetővé a megnevezést (nem a megrögzítést, éppen ellenkezőleg), a fölismerést, a határok átjárhatók, de nem csak a pozíciók módosulnak, hanem a pozicionáltak ön- és világértelmezése is, amely nem a merő türelmességhez, hanem egymás értéséhez vezethet (nem bizonyosan vezet), nem is feltétlenül a megértéshez. Egy pillanatra gondoljuk ide, mennyire a magáévá teszi Márai Sándor Epiktétosz és Marcus Aurelius gondolkodását. Azt se feledjük, hogy emigrációjában mégsem német vagy francia földön telepedett meg.

S ha a második világháború utáni európai utazás részint az emlék-Európát kereső, ám hamar szétfosló remény jegyében telik, az amerikai emigráció folytonosan rádöbent a hite szerint még európaiat, hogy a két háború közötti világ fölszámolódott, talán csak a kevesek hagyományfelfogásában létezett, talán mindig is olyan szellemi képződményként volt létező, amely a nagyság és hanyatlás útját járta végig, melyet teljesítményei sem voltak képesek megvédeni attól, hogy ne szoruljon vissza (nem annyira a civilizatórikus modernség terjeszkedő fenyegetésének hatására, hanem) azért, mert megelégedett az eszmények őrzésével, nem munkálkodott rajta folyamatosan. A számos ideidézhető naplóberegyszéből csak egyet jegyzek ide zárásul, amely az amerikai kényszerré lett „realitás” és a csupán térképen látható földrész, mely valaha nem elsősorban földrész, hanem életrend volt, hatására, a valami és a nem bizonyosan létező, a tudatosított otthontalanság és a távolban elvesző határhelyzetében mutatja a naplóba író:

„Vissza, vissza, vissza Európába. De hol van Európa? Merre, hol? Sunyi, önző, kapzsi, kis országok és egy térkép... Hol vagy Európa?”³⁰

A kérdésre messziről érkezik reakálás, amely kevesebb, mint válasz, mert monológ, egy helyzet véglegesülése arra a kevés időre, ami még hátravan... 1982-ben, a 82. születésnap után: „Ma harminc éve érkezünk Amerikába. Akkor is húsvétvasárnapot írtak. Most nem vagyok sokkal közelebb Amerikához, mint akkor voltam, de mindenféle értelemben messzebb vagyok Európától.”³¹ Már nincsenek határok, megszűnt a centrum meg a periféria. Nem a semmibe fut az élet, hanem a meghatározatlanba, az érzékelhető jelen és az alig sejtethető múlt közöttiségébe. Nem csak ami a személyes sorsot illeti. 1983-ból egy bejegyzés: „Ha ezt hallom vagy olvasom: »marxista-leninista világnézet«, »keresztény szellemiség«, vagy »európai szereptudat«, körülnézek, hol a kijárat. Ezt már ismerjük.”³² A „keresztény világnézet”-et Márai áthúzta, de leírta, és nem tette olvashatatlanná, a XX. század „uralkodó eszméi”-nek életéből és gondolkodásából kiiktatásával lényegében

30 Márai Sándor, A teljes napló 1959–1960, sorozatszerk. Mészáros Tibor, Helikon, Budapest, 2012, 156. Szkepszise az évek folyamán nő: „Úgy vagyok Európával, mint Tennyson *Enoch Ardenjében* a hős: elment tengerentúlra, hosszú távollét után egy este hazatér, benéz az elhagyott ház ablakán, látja, hogy akiket elhagyott, jól megvannak nélküle, és nem kopogtat be az elhagyott házba, mert minek. Uő, A teljes napló 1970–1973, sorozatszerk. Mészáros Tibor, Helikon, Budapest, 2015, 122.

31 Uő, A teljes napló 1982–1989, sorozatszerk. Mészáros Tibor, Helikon, Budapest, 2018, 36.

32 Uo., 130.

ugyanoda céloz, mint amitől való távolságát nevezte meg. A „történelem” kudarcaként is fölfogható ez a kívüllét... Egy ráismerés diadalának emléke, az anyanyelv és a művészetek körbeölelő, ittlétéhez ragaszkodó hűsége maradt csak meg. Ezzel teremtve meg a sok-sok változásnak kitett folyamatosság érvényességét. A megtervezhetetlen helyzetekben nem adódott lehetőség a helyes választásra, de a sors történetben makacsnak bizonyuló helytállás a túlélés feltételének bizonyult. A XX. századi író- és írástörténetek közül az *Egy polgár vallomásai* szerzőjének a közönytiség megélésének tapasztalata jutott. E tapasztalat a kultúra és történelem teremtette szembesülések során készítette eszményei és hite állandó felülvizsgálatára. Az 1930-as, 1940-es években regényekben, útleírásokban. 1943/44-től kezdve elsősorban naplókban és az emigrációs regényekben. A határok választották el Márai Sándort élete színhelyeitől, kötötték össze az anyanyelven készült alkotásokkal, és tették számára átjárhatóvá az ösvényeket a világirodalom felé haladva. Ennek következtében éppen az emigrációban értékelődött át a centrum meg a periféria, új jelentésekhez jutva, különös tekintettel Salernóra vagy San Diegóra. Nem a földrajzi vonatkozás dominált, hanem az életrend gyakorlásának lehetősége. Túl a hétköznapokon ez a leginkább gyümölcsözteszhetően – ismétlem –, az irodalmi műfajok közül az emigrációs regényeken és az élete végéig vezetett naplókban sikerült.

Ludmán Katalin

Hajnóczy Péter *Play-boy* című szövegéről

A Hajnóczy Péter hagyatékeként ismert, és ekként számontartott irategyüttest 2018 őszén digitalizáltam.¹ Az így keletkezett több mint 8000 fotó első áttekintése után a viszonylag könnyen azonosítható, jól olvasható, és látszólag készre formált szövegeket rendeztem mappákba. A kanonikus életmű² darabjai közül főként az 1981-ben megjelent *Jézus menyasszonya* című szerzői kötet kézírataira ismertem rá, de találtam tucatnyi olyan szépirodalmi szöveget (akár töredékeket is), amelyek saját jogukon, vagy a kiadásban megjelent művekkel való kapcsolatuk révén egyaránt érdekessé válhatnak az olvasók számára, de a műhely tagjai egyelőre nem döntöttek a publikálásuk mellett. Ezek egyike a *Play-boy* című írás.³

A történet egy irodalomkritikus, Szoboszlay Ervin karácsonyát beszéli el, egészen pontosan karácsony másnapját. A főhős, influenzát hazudva ismerőseinek, feleségével bezárkózva tölti az ünnepet. Miközben az asszony a konyhában tevékenykedik, Szoboszlay egy pornómagazint lapozgat, és arról fantáziál, hogyan értékelné az újság tartalmát, ha műbírálattá válna, az erotikus képtörténeteket, amelyek rendre ugyanazon dramaturgia szerint szerveződnek. Ám az elfogyasztott konyakok hatására valóság és részeg képzelgés határa elmosódik, és ő maga is az ismeretlen nők ajtajánál várakozó, tette kész fiatal csábító egyikévé válik. Csakhogy részeg képzelgésében, a magazin egy tetszőleges női szereplője helyett saját anyja nyit ajtót és – az ünnepnek megfelelően – töltött káposztával kínálja Szoboszlayt. A főhős nem kér a vacsorából, egyedül azt követeli, hogy az asszony biztosítsa őt nem múló szeretete felől, majd sietve távozik. Helyesebben: szertefoszlik a látomás, és a szöveg véget ér, mielőtt az eszmélés bekövetkezne.

Az írás több, a szerzőre jellemző témával és narrációs eszközzel is él. Ilyen a főhős alkoholizmusa és a részegséghez, a lerészegedés folyamatához kapcsolt metaleptikus⁴ szerkesztésmód, a kihúlt házastársi kapcsolat, vagy a külső fokalizáció, amelynek ágense rejtve marad, csak a citátum(ok)⁵ tartalmi elemeiből következtethetünk a beszélőre.

1 Az anyagot a Szegedi Tudományegyetemen működő, Cserjés Katalin vezette Hajnóczy Péter Hagyatékgondozó Műhely kezeli.

2 A négy szerzői kötet anyagát értem ezalatt: *A fűtő* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975), *M* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977), *A halál kilovagolt Perzsiából* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979), *Jézus menyasszonya. Novellák, kisregények* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981).

3 A hagyatékek egyébként további közlésre érdemes dokumentumokat, például naplókát, leveleket, témavázlatokat és más jegyzeteket tartalmaz.

4 Narratológiai megállapításaimat Gérard Genette és Mieke Bal narrációelméleti megfigyeléseire alapozva teszem.

5 Ezt a megnevezést formai értelemben is indokoltnak látom, ezek a nyelvi egységek rendre idézőjelben szerepelnek a szövegben. Az életmű más darabjaiban a szerző általában kurzíválja is az idézőjeles

Elsőként ez utóbbi kérdésnek szeretnék némi figyelmet szentelni a *Play-boy* példáján keresztül. Azért is, mert ez a komponens, vagyis a narráció idézetekkel tűzdelt osztoottsága a Hajnóczy-próza egyik legmarkánsabb, vissza-visszatérő sajátossága. Ez a hang helyenként a főhős belső monológjait, kommentárjait tárja az olvasó elé, az idézőjelek révén azonban egyúttal gyanút ébreszt a közlés autenticitásával kapcsolatban. Helyesebben annak az olvasatnak teremti meg a lehetőségét, amelyben mintha maga a beszélő is távol-ságot tartana saját gondolataitól. Például:⁶

„*Kispolgári, sőt: lumpen-életmód*” – állapította meg Szoboszlay Ervin, és szinte perverz örömrzés fogta el, hogy ez az irodalmi alkotásokban negatív példaként ábrázolt és értékelt „mocsári-lét” ilyen maradéktalanul kielégíti.

Kicsivel később, a citátum hangja még távolabb kerül a figurától, a narráció nem azonosítja explicit módon az idézőjeles mondatot a főhős gondolataival. Ezzel egyúttal fokozva a beszélő kiléte felől keltett bizonytalanságot.

Hogy a feladat megoldásához szükséges erőt biztosítsa, fenéig ürítette a poharat.

„*A legcsodálatosabb emberi érzés, a szerelem megcsúfolása.*”

Szoboszlay megdörgölte a homlokát.

Kié ez a hang? Szoboszlay gondolatát olvassuk? Vagy a narrátor értékelő közbevetése ez saját tárgyával kapcsolatban? Megjegyzem, a külső autoritás gondolata a pszichoanalitikus értelmezésnek is teret enged,⁷ különösen olyan esetekben, ahol a beszélő nélküli hang valamiféle morális-társadalmi üzenetet fogalmaz meg. Ahogyan a pszichoanalízis a személyiség szociális komponenseként írja le a szuperegót, úgy ezek a mondatok is, mintha egy felettes én üzeneteit közvetítenék a társadalmi valóság felől. Nem kifejtett gondolategységek, felirat, vagy inkább közhelyszerű útjelzők csak a szövegtestben. Hogy egy nagyon szemléletes példát hozzak a citátumnak arra a típusára, amikor egy általános(nak vélt) társadalmi ideológia szólamat mutatja fel a narráció, íme az alábbi szövegrész:

(...) Szoboszlay Ervin és úgy érezte, magát a lényegét ragadta meg, amit a szerzők, – művészek?⁸ – képtörténetekkel kívántak a nézőbe sulykolni.

„*Mákonny, a szabadság illúziója a prostitúcióban fetregő kispolgár számára.*”⁹

Szoboszlay könnyűnek és tisztának érezte a fejét, üres poharára, majd a konyakosüvegre nézett, végül kemény elhatározással eltépte tekintetét az üvegről.

mondatokat, amelyek helyenként mintha alternatíváit jelentenék a hagyományos értelemben vett, gondolatjeles párbeszédeknek.

6 A például választott mondatokat dőlt betűvel emelem ki, azonban csak a szöveggörnyezettel teljes az, amit igyekszem szemléltetni.

7 Akárcsak az ödipális konfliktus tematizálása. De erről a későbbiekben még szó fog esni.

8 A kurziválás itt nem az én kiemelésem, hanem a szerzőé.

9 A mondat egyébként kísértetiesen emlékeztet Bacsó Péter *A tanú* című filmjének (1969) elhíresült jelenetére, amelyben Virág elvtárs egy bizonyos kurtának nevezett szoknya miatt feddi meg Gogolák elvtársnőt a vacsorajelenetben: „Hagyjuk a szexualitást a hanyatló nyugat ópiumának.” – fogalmaz Virág elvtárs. A szerző akár láthatta is a filmet, annak hivatalos bemutatóján 1979-ben. (Vagy korábban. 1977-től illegális vetítésen is találkozhatott a filmmel.) Ha ez így van, akkor ez a mondat a datálás szempontjából is fontos lehet.

A társadalmi nyelv mintázatszerű, ironikus szerepeltetése már a kortársak számára is az egyik legszembetűnőbb prózapoétikai sajátosság volt Hajnóczy Péter fikciós szövegeiben. Thomka Beáta az elsők között írt erről, két másik elbeszélés apropóján: „*A véradó* orvosai, *A fűtő* főgépésze, főmérnöke, szakszervezeti bizalmija, ügyvéde nyelvi klisék, elhasznált sztereotípiák, hivatali közhelyek által fejezik ki magukat. A beszéd megmerevedése, a szavak kiürülése, az állandósuló szóösszetételek érzékenyen regisztrálják a társadalmi gyakorlat mechanikussá válásának fokozatait.”¹⁰ Akárcsak a két idézett szövegben, a *Play-boy* esetében is megtörténik a szavak kiürülése. Csakhogy amíg *A fűtő* és *A véradó* esetében a társadalmi érintkezés és intézményrendszer keretei között látjuk ezt megvalósulni, addig a *Play-boy*ban két morális-esztétikai regiszter ütköztetését modellálja a narráció. Az egyik, a magazin világa által ábrázolt frivol, fogyasztói tartalom, a másik pedig annak az ideológiának a nyelve, amellyel mindez nehezen lenne leírható. A szöveg feszültsége tehát egyrészt annak a vállalásnak a nyilvánvaló lehetetlenségéből fakad, amelyben Szoboszlai megkísérli az irodalomkritikus szemével olvasni a magazint, a megfelelő nyelv hiányában azonban képtelen leírni a látottakat. A pornográf tartalmat minősítő idézetek a Kádár-kor prudériáján élcelődnek, de egyúttal a főhóst is nevetségessé teszik. Eszmefuttatása természetlen, részeg okoskodás marad, amit még tovább erősít, hogy a megfelelő értelmezési keret megtalálásához vezető bajoskodását szinte kíméletlen részletességgel tárja fel a narráció. A Szoboszlai által megkísérelt „professzionális olvasat” létrejötte kétséges, ehelyett a főhős bevonódik a képtörténetek által megjelenített cselekménybe.

Ugyanakkor érdemes megjegyezni: talán nem deklarált szerzői szándék szerint, de az elbeszélés mégiscsak felveti azt a kérdést, hogy egyáltalán esztétikai értékítélet tárgyává tehető-e bármiféle pornográf tartalom.¹¹ Ez a tény önmagában elegendő ok arra, hogy azt feltételezzük, a *Play-boy* cenzurális okok miatt maradt kéziratban. Jóllehet, a szöveg szemérmessége szembeötlő, különösen az életmű más darabjaihoz képest. Elég, ha csak a két kisregény (*Jézus menyasszonya*, *A halál kilovagolt Perzsiából*) erotikus képleírásaira gondolunk, de például *A véradó* vagy a *Finomfőzelék feltétellel* című írások is nemi aktusok részletes leírását tárják az olvasó elé.¹²

A *Play-boy* a magazin történeteinek tabujellegét hangsúlyozza azzal, hogy semmilyen részletet nem fed fel annak tartalmából.¹³ Szoboszlai nem erotikus pózokat osztályoz,

10 THOMKA Beáta, „Leleplező sztereotípiák. Hajnóczy Péter: M.” In THOMKA Beáta, *Narráció és reflexió*, Gemma könyvek 14. 121–125. (Újvidék: Forum Könyvkiadó, 1980), 124. = *Híd*, 2. sz. (1978): 243–246.

11 Bár különösen a 20. század második felétől ez a kérdés élénken foglalkoztatja akár az irodalom- és kultúratudomány, akár a film- és médiatudomány teoretikusait, a 70-es évek Magyarországon kevés ilyen szöveget lehetett olvasni. A *Play-boy* tárgyául választott pornográf magazinhoz is csak csempészárúként lehetett hozzájutni. A témáról bővebben: MURAI András – TÓTH Eszter Zsófia, *Sex és szocializmus* (Budapest: Libri Könyvkiadó, 2014).

12 Amennyiben elfogadjuk, hogy a *Play-boy* feltehetően nem állta ki a cenzúrárt, akkor a szöveg érdekes kordokumentum is egyben, hiszen nyilvánvalóan rámutat a korszak ellentmondásos ideológiai beállítottságára, hiszen eszerint a nemi aktus vagy a meztelenség megmutatása nem áll tilalom alatt, de a pornográfiaórl elvi kérdéseket felvetni, vagy ábrázolni egy olyan személyt, aki pornomagazint olvas, nyilvánvalóan nem kívánatos a szocialista erkölcs számára.

13 A kifejtetlenség eszközéről a pornográfiaórl ld. például Jean Baudrillard magyarul is olvasható *Pornó-sztereó* című esszéjét. Baudrillard szimulációnak nevezi a pornót, és azt írja: „Az obszcén a visszaszorított ingerekre játszik rá a fantazmagóriák minden erejével.” Ez éppen olyan, mint a kívánt hatás elérése érdekében fokozott késleltetés, ami úgyszintén a műfaj jellemző eljárása. BAUDRILLARD, Jean, „Pornó-sztereó” ford. LADÁNYI István, *Ex Symposium*, 1–2. sz. (1992), hozzáférés: 2021.05.31. https://exsymposium.hu/index.php?tbid=article__surfer&csa=load_article&rw_code=porno-sztereó_1218

vagy a magazinban bizonyára fellelhető női testek látványát minősíti, hanem a történetek dramaturgiájára és a készítőik („művészek?”) szándékaira kíváncsi.

A feltárás-elhallgatás kettős természetéből eredő feszültség azonban mintha minket, olvasókat is kompromittálna. Bár az erotikus részleteket távolról sem látjuk a maguk teljességében, az olvasó mégsem szabadulhat a voyeur szereptől. A történetesíkok egybecsúsztatásával – ha tovább olvasunk – kénytelenek vagyunk végignézni, ahogyan Szoboszlai az általa olvasott magazin szereplőjévé válik.¹⁴ Ez az effektus a *Play-boy* szövegét is a pornó műfaji keretei között teszi olvashatóvá. Mi magunk tehát arról olvasunk pornónovellát, ahogyan valaki pornónovellát olvas.¹⁵ A narratív beágyazás e módja arra ad lehetőséget, hogy az elbeszélés egyúttal saját dramaturgiáját is tematizálja.¹⁶ Az elbeszélte történetbe ágyazott történet kompozíciós potenciálja mellett segít érvelni az is, hogy a főhős figyelme kétirányú. Egyszerre mutat az elbeszélte történet irányába és az elbeszélés önmagát olvasó értelemszintje felé, amikor Szoboszlai nemcsak a magazint vizsgálja a tudományos kíváncsiság ironikusá tett perspektívájából, hanem saját magát is. Aktuális élethelyzetét és magatartását is felcímkézi: „mocsári-lét”, amely „maradéktalanul kielégítő” – állapítja meg a felütésben.

A szöveg címét is három különböző értelemszinten olvashatjuk. A 'play-boy' mint kifejezés tehát egyszerre utal a történet tárgyául választott magazinra, Szoboszlai alakjára és az elbeszélés pszeudo-műfajiságára.

Azonban a kéjlegény-főhős meztelenségéről is csak átvitt értelemben beszélhetünk. Elsőként a lerészegedést, a kontroll, és vele együtt a személyes méltóság elvesztését, feladását jeleníti meg a szöveg, miközben képet kapunk a házasság minden bizonnyal kudarcos alakulásáról is, míg végül az anyával való találkozás kasztrációs gesztusával zárul az történet.¹⁷ A beteljesülés az elbeszélés és az elbeszélte események szintjén is ellehetetlenülni

14 A „kukkolás” a szemlélő szempontjából az egyik legjellemzőbb perspektíva a pornográfia műfajában. Főként Klaniczay Gáborra hivatkozom, aki hármastipológiát állapít meg. Ezek egyike a „voyeur”: „(...) amikor a néző »voyeur« (kukkoló) módjára kilesheti valakinek a lencsevégre kapott meztelenségét úgy, hogy a modellnek (legalábbis a kép tanúsága szerint) erről fogalma sincs.” KLANICZAY GÁBOR, „Nők a falon. Az aktposzter ikonográfiája” in KLANICZAY GÁBOR, *Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években*, 243–269. (Budapest: Noran, 2003), 250.

15 Felmerül a kérdés, hogy vajon egyszerű öntükröző eljárás (mise en abym) vagy belső metalepszis az, amit a szöveg alkalmaz. A két eljárás között Dorrieth Cohn tesz különbséget, egyebek mellett annak függvényében, hogy egyik vagy másik eljárás milyen típusú szorongást vált ki az olvasóból. Cohn szerint a belső metalepszis – a „kép a képben” eljárással szemben – nem egyszerűen a végtelen regresszus alakzata, hanem olyasvalami, ami meglepetést keltve, egyedí módon játszódik le. „Azt hiszem, joggal jegyezhetjük meg azt is, hogy más, a fikció realizmusának illúzióját meghíúsító és valószerűtlenséget keltő modern eljáráshoz nem kapcsolódik semmilyen ehhez hasonló szorongás” – írja. Cohn példája Julio Cortázar *Az összefüggő parkok* c. szövege, amelyben azt tartja igazán zavarba ejtőnek, hogy a szöveg képzeletbeli valóságában megszűnik az olvasás általi világ és a valós világ kettősségének tudata. Azt gondolom, hasonló belső metalepszis szerint szerveződik a *Play-boy* szövege is, hiszen a főhős (és ezzel maga az elbeszélés is) végül „feloldódik” saját látomásában. Erről bővebben: COHN, Dorrieth, „Metalepszis és mise en abyme” ford. Z. VARGA Zoltán in *Narratívák 6. Narratív beágyazás és reflexivitás*, szerk. BENE Adrián és JABLONCZAY Tímea, 113–123. (Budapest: Kijarat Kiadó, 2007), 121.

16 TÓTH Zoltán János, a pornó(film) realista ihletettséget problematizáló tanulmányában érvel amellett, hogy a pornó saját médiumának kérdéseit tematizálja. Film és irodalmi szöveg hasonlóságait és különbségeit a pornó műfajában most nem részletezném, mindössze a műfaj öntükrözésre, önleplezésre alkalmas adó jellegét szeretném hangsúlyozni. Ld. TÓTH Zoltán János, *A pornográfia esztétikai ideológiája*, hozzáférés: 2021.05.31. http://acta.bibl.u-szeged.hu/32083/1/szovegek_012_096-102.pdf

17 Egy referenciális olvasat szempontjából érdekes adalék lehet, hogy a férfi-anya kapcsolatban feltáruló, kielégítetlen szeretethiányra utaló tendenciákat többen is felfedeztek a szerző személyiségében.

látszik. Az elbeszélés valóságában Szoboszlai leszerepel mint férj, részegsége nemkívánatossá, ilyen értelemben impotenssé teszi saját felesége számára, közeledési szándékai legfeljebb a részvét valamilyen formáját idézik elő a nőben. (Igaz, már a pornómagazinja irányuló mimett intellektuális érdeklődés is az aszexualitáshoz közelíti a karaktert.) Érdekes, hogy az elbeszélés a feleség színre lépésekor is megkettőző technikát alkalmaz. A Szoboszlai által exponált megfigyelői magatartás ellentéző-megerősítő kontrája az, ahogyan az asszony szemléli Szoboszlai lerészegedésének folyamatát: „A szakértő szemével mérte végig a férjét, mintegy megállapítandó részegsége pillanatnyi fokozatát (...)” Amíg a narráció szerint az asszony mintegy intuitív módon, de nagyon is pontosan képes felmérni Szoboszlai állapotát, addig a főhős számára a megértés (ami a magazin tartalmára és közvetve saját magára irányul) olyasvalami, amit nélkülözni kénytelen.

A zátonyra futott házasság torz ellenpontja lehet csak az anyával való találkozás (vágott) intimitása. Fontos látni, hogy a képzeletbeli jelenet éppen azon a dramaturgiai ponton áll, ahol – ha pornónovellaként olvassuk a szöveget – a végkifejletet jelentő beteljesülésnek kellene következnie. A jelenet kompozíciós helyiértéke duplán hangsúlyos. Egyrészt ezen a ponton mosódik egybe az elbeszélés cselekménye a magazin történetének cselekményével, másrészt tartalmát tekintve disszonáns, hiszen a műfaj (pornográfia) hagyományosan elvárt tetőpontján, a kielégülés helyett az incesztus tabuját írja bele a szövegbe. A *Play-boy* lépre csalja az olvasót és egy nagyon is atipikus pornónovellát implikál, amiben a szöveg nem éri el azt a hatást, amire saját műfaji keretei predesztinálnák. Épp ellenkezőleg, a végkifejlet a gyönyör helyett a kasztrációs szégyent reprezentálja Szoboszlai történetében, az olvasó számára pedig egyrészt a leselkedésből fakadó szégyent szimulálhatja, másrészt azt a tanácstalanságot (vagy szorongást) hagyhatja maga után, ami abból ered, hogy a történet valódi lezárása, vagy inkább feloldása elmarad.

Kérdés, hogy a provizórikus szégyenérzet mennyire lehet alapja a főhőssel való azonosulásnak, együttérzésnek. Egyáltalán célja-e a szövegnek, hogy részvétet ébresszen Szoboszlai iránt, miközben azt látjuk, hogy a narráció kevés empátiát gyakorol az irodalomkritikus iránt, ez az érzéketlenség pedig kivételesen szokatlannak mondható az életmű más szövegeihez képest.¹⁸ Akármilyen sötét világot is fest a Hajnóczy-szövegek elbeszélője, általában igyekszik ellensúlyozni a hősök nyomorúságát, örületét és kényszereit: a fantasztikumba hajló csodás képességekkel, megfellebbezhetetlen hivatástudattal, példátlan igazságérzettel, vagy éppen azzal a ténnyel, hogy a fennálló renddel szembeni teljes kiszolgáltatottságban élnek.¹⁹

Helle Mária, aki a *Mozgó Világ* tördelőszerkesztőjeként került kapcsolatba Hajnóczyval, egy interjúban óriáscsecsemőnek nevezi az író. Szerinte Hajnóczy nem volt társasági ember, mégis mindig bejárt a szerkesztőségbe nézelődni, vagy beszédbe elegyedni valakivel, aki épp arra járt. A történet zárlatában Szoboszlai is óriáscsecsemővé szelídül az anyával való nem várt találkozáskor. Azért tartom fontosnak, hogy röviden utaljak erre az összefüggésre, mert mindez az életmű más önéletrajzi érintettségű szövegeihez kapcsolja a *Play-boy*-t. Csakúgy, mint a főhős alkohizmusa vagy irodalmi szövegek iránti elkötelezettsége. A hivatkozott interjút ld. SZERDAHELYI Zoltán, *Beszélgetések Hajnóczy Péterről* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995), 65–76.

18 A pornómagazin értelmezésének abszurditását csak egy „professzionális olvasó” figurája tehetné igazán gúnyossá, tehát Szoboszlai foglalkozásának megválasztása nyilvánvalóan tudatos szerzői döntés eredménye. Ugyanakkor talán az sem véletlen, hogy az életmű többi szereplőjéhez képest, egyedül egy irodalomkritikusként ábrázolt főhőssel szemben marad részvétlen a narráció.

19 Felmerülhet az is, hogy a szerző túlságosan is kíméletlennek érezte az irodalomkritikus Szoboszlain való élcélődést, és talán az esetleges sértődéseknek kívánta elejét venni azzal, hogy a szöveget nem adta ki.

A szövegnek van egy másik, a kanonikus életmű ismeretében ugyancsak egyedinek mondható vonása is: az anya figurájának szerepeltetése. Bár a *Temetés* című szövegben például megjelenik az anya karaktere, a nőnemű szülő képéhez általában negatív tulajdonságok tapadnak, helyesebben a hősök ritkán táplálnak bizalmat vagy gyengéd érzéseket anyakarakterek iránt. Az anya általában a vágyott nő vonatkozásában kerül a történetekbe, és mint ilyen, valamiféle tekintélyt személyesít meg (ld. Krisztina anyja *A halál kilovagolt Perzsiából* c. kisregényben). A nőalakok általában házastársat vagy szeretőt, tehát a vágy tárgyát jelentik a Hajnóczy-szövegekben. A *Play-boy*ban ez másként van. Mint láttuk, a házastársi kapcsolatban szinte értelmezhetetlen a vágy, de az érzelmi közelségen, az intimitás lehetőségén is gúnyolódik a szöveg, a magazin apropóján felmerülő, férfi-nő kapcsolatot leíró asszociációk révén. A vágy mechanikus kielégítésére szolgáló pornómagazin „fogyasztása” pedig kettős tilalom alatt áll, sem a narráció idézeteiben visszhangzó társadalmi ideológia, sem az anya figurájának feltűnése nem teszi hozzáférhetővé azt. A fentiekből következik, hogy az anyának nem elsősorban tematikus, sokkal inkább funkcionális szerepe van a cselekmény dramaturgiájában. Arra szolgál, hogy a sokat odázott kielégülést végleg szabotálja. Ironikus, hogy az események láncolatában épp a feleség feltűnése és gondoskodása hátráltatja leginkább a végkifejletet. Hiszen amíg a főhős vele beszélget, kénytelen letenni a magazint.

Azt gondolom, az elbeszélésnek nem pusztán annyi a célja, hogy a pornográf irodalom hagyományait aktualizálja és a szexusról fogalmazzon meg állításokat. Sokkal inkább a házasság intézményének keserű kritikáját és az egyedül az intimitás tereiben átélhető emberi kapcsolódás univerzális lehetetlenségét koncipiálja, miközben egyszerre élcelődik a szabad szerelmen és a prűderián.²⁰ Amit a szövegben megkonstruált élethelyzetről és időpillanatról tudni enged az elbeszélés, azt egyébként több másik, kanonikus rangú szöveg is reprezentálja az életműben. Mindezt így foglalja össze Reményi József Tamás, egy hagyatékban fellelt drámatörredék, a *Last train* értelmezésekor: „(...) már egészen nyersen mondatik ki, hogy az életműködés két szélső pontja, a szellem és a szexus – vagyis a nem megélt, képzelt dolgok absztrakciója és a test tudattalan gyönyöre – közt az úgynevezett normális élet hiánya van.”²¹

A *Play-boy* annyiban különbözik a szerző más, metaleptikus módon szerveződő szövegeitől, hogy az alakzatban a pornográfia önreferenciális, késleltetésre apelláló műfaji sajátosságait hasznosítja. Így, bár érzékenyen tudósít az élet és a társadalom által közvetített elvárásrendszer álszentségéről, a lehetséges élvezet fojtottságáról és a társas kapcsolatok eleve elrendelt kudarcáról, mégis azért igazán érdekes, mert olvashatjuk akár a szöveg öröme, tágabban értve az esztétikai tapasztalat mellett tett állásfoglalásként is.²² Bár

20 Az oeuvre számos szövege fogalmaz meg a *Play-boy* következtetéseivel egybevágó konzekvenciákat a férfi-nő kapcsolat természetéről. A szerző 1980. augusztus 15-én így ír ugyanerről az egyik hagyatéki jegyzetben, a *Kreutzer szonátához* fűzött reflexiójában: „Tolsztojnak igaza van abban, hogy a házasság, a nő-ferfi viszony kényszerhelyzet, de amit ajánl ehelyett embertelen, mint ez a kényszerhelyzet.”

21 REMÉNYI József Tamás, „Egy szerep keres egy szerzőt. Hajnóczy Péter portréjához” in *Hajnóczy Péter összegyűjtött munkái. Kisregények és más írások*, szerk. REMÉNYI József Tamás 333–354. (Budapest: Századvég Kiadó, 1993), 353.

22 Itt szeretném jelezni, hogy Roland Barthes, az örömszövegek nyújtotta élvezetről szóló megállapításai hézag nélkül illeszkednek a *Play-boy*ban azonosítható szövegszervező eljárások mindegyikéhez. A Barthes életművében összekapcsolódó, vágy-test-erotika és írás-olvasás-nyelv fogalmi hálózatok érintkezési pontjairól Z. Varga Zoltán írt összefoglaló tanulmányt. Az ő meghatározásait idézem Barthes-tal összefüggésben. Azt írja: „(...) Barthes az örömszövegek nyújtotta élvezetet az elbeszélés középpontjában elrejtett titkos, végső jelölt egyenes vonalú, előrehaladó feltárásaként, az elbeszélés

Szoboszlay mind szellemi, mind testi értelemben kielégületlen marad, az olvasóban nem feltétlenül marad hiányérzet. Ami a szöveg olvasásakor nagyon is érvényes megtapasztalásokat eredményez, az az elbeszélés következetes szerkesztettsége, a felcserélésekkel üzőtt játék, és tegyük hozzá: a narráció humora is.

Úgy gondolom, a *Play-boy* a Hajnóczy-hagyaték egyik legizgalmasabb darabja. Rövid formában, de kompakt módon illusztrálja az oeuvre fontos témáit, ráadásul a szerző prózapoétikájának egyik csúcsra járatott megoldását, a beágyazás különböző módozatait is részletes kidolgozottságban mutatja fel. A narratív beágyazás tipológiája tehát a *Play-boy*-ban a következő:

- az idézőjelbe tett, „szó szerinti” citátumok a narrációban (egy általános ideológia konkrét megfogalmazásai az ábrázolt helyzetre vonatkoztatva)²³
- az elbeszélés és az elbeszélt történet öntükröző egymásba fonódása
- a cím poliszémikus többszófajúsága.

Ezen eljárás szerint szerveződik – a sokak által az életmű csúcsteljesítményének tartott – *A halál kilovagolt Perzsiából* című kisregény is, azzal a különbséggel, hogy ott terjedelmesebb szövegen, gazdagabb intertextuális értelemhálóval és paratextusokkal, illetve nagyobb időintervallumot átfogó cselekményre alkalmazza ugyanezt. Éppen ezért azt gondolom, a *Play-boy* az első novelláskötetek (*A fűtő*, *M*) után, de még mindenképpen a *Perzsia* előtt, esetleg azzal egy időben, 1977 és 1979 között keletkezhetett.

A szövegátírásról:

A *Play-boy* című hagyatéki szöveg két példánya volt fellelhető 2018 őszén, az iratok tárolására rendszeresített cipősdobozokban, a Szegei Tudományegyetem Magyar Irodalmi Tanszékén.²⁴ Mindkét szövegforrás a *Play-boy* címmel ellátott, feltehetően készre formált kispróza egy-egy változatát rögzíti. (A hagyatéki iratok több szempontú leírására

elodázó stratégiájaként írja le, s a sztriptízhez hasonlítja, s állítja mindkettőt szembe a gyönyörszöveg perem és szakadás tapasztalatával: »Egyik esetben sincs sem szakadás, sem perem: fokozatos feltárulás van: az izgalom abban a reményben sűrűsödik, hogy megpillantjuk a nemi szervet (a kollégista álma) vagy megismerjük a történet végét (regényes kielégülés).«

A barthes-i terminológia alapján az anya-fiú kapcsolat szerepeltetése is új értelmet nyer. Az alábbiak szerint a *Play-boy*-t olvasás-allegóriaként is értelmezhetjük: „Barthes a »Szöveg«-korszak írásaiban Kristeva és Lacan nyomán az olvasó alany és az olvasott szöveg, az Én és a Másik megkülönböztetlenségét, differenciálatlanságát fedezi fel, s mindezt csecsemő és anyja viszonyán keresztül képzeli el: (...)»

Z. VARGA, Zoltán, „A vágy lokalizációja és az olvasás öröme: test és erotika Roland Barthes olvasásméletében”, *Literatura*, 42. évf. 4 sz. (2016): 299–309.

²³ Amennyiben elfogadjuk, hogy az idézés ugyancsak a metaleptikus szerkesztés behelyettesítő logikáját követi.

²⁴ A dokumentumokat Reményi József Tamás adta át az intézményben működő, Cserjés Katalin vezette csoportnak, 2010-ben. A Hajnóczy-életmű újraolvasása iránt elkötelezett hallgatói kör azóta Hajnóczy Péter Hagyatékgondozó Műhely néven őrzi a terjedelmes anyagot. Tevékenységükről több tanulmánykötet és jó néhány szövegközlés tudósít. A teljesség igénye nélkül: „Partizánok (filmvázlat)”, *Tiszatáj*, 12. sz. (2010): 50–55., „Árulás”, *Palócföld*, 57. évf. 1. sz. (2011): 41–45., „Földoldozás”, *Kalligram*, 5. sz. (2011): 72–73., „Jézus”, *Jelenkor*, 11. sz. (2011): 1183–1187. (kiad. HOVÁNYI Márton)

Az iratokat 2019 őszén a hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtár egyik szobájába helyezték át az egyetem épületéből.

és nyilvántartására szolgáló táblázatomban kisprózának nevezem a tíz gépelt oldalnál rövidebb terjedelmű szövegeket.)

A kurzíválást, a 70-es évek gépirataiban megszokott módon, szinte kivétel nélkül minden hagyatéki szövegben aláhúzással jelöli a szerző, így minden vonatkozó szöveghelyen a dőlt betű jelenti az aláhúzások feloldását. Szintén tendenciózusan, az új bekezdés mindig beljebb kezdést is jelent, ezt a formai tulajdonságot ezért megőriztem. Az írógép sajátoságaiból adódóan mindkét forrásban hiányzik az ékezet több magánhangzóról is, ezeket – akárcsak az esetleges betűhiányokat – pótoltam. A nyilvánvaló elütéseket javítottam.

A két szövegforrásra az alábbiakban G1 és G2 néven hivatkozom. G1 szövegforrás 8 lap terjedelmű, oldalszámokkal ellátott gépirat, autográf bejegyzésekkel. A szegedi Hajnóczy Péter Hagyatékgondozó Műhely valamelyik munkatársa az első lapot 1/28-as jelzettel látta el. (Korábban készült részleges vagy teljes katalógus a dokumentumokról, ez a segédanyag azonban erősen vázaltszerű, az iratok közötti tájékozódásomat csak részben tudta segíteni, különös tekintettel arra a tényre, hogy az anyagot többször mozgatták, átrendezték. Eddigi rendszerező célú tevékenységemnek fontos tapasztalata, hogy a hagyaték 2010-es állapota – különösen a 40 évvel ezelőtti – nehezen rekonstruálható.)

A G2 szövegforrás minden bizonnyal G1 tisztázata, így az *ultima manus* elve alapján, közlésemben ez a változat jelenti a főszöveget. A G1 forrásban olvasható szövegállapotot lábjegyzetben közlöm. G2 szövegforrás teljességgel átveszi G1 kéziratos javításait és betoldásait, azzal a különbséggel, hogy a szöveg teljes terjedelme 9 lap, a harmadik lap duplikált, az egyiken a 12–15. bekezdéseket kék bekarikázás emeli ki. A 15. bekezdésben olvasható kéziratos betoldást a főszöveg adott pontján, lábjegyzetben jelzem. Külön lemma bevezetését nem tartom indokoltnak, ugyanis nehéz lenne érveket találni amellett, hogy ez a csekély arányú, a szöveg struktúráját és cselekményét érdemben nem befolyásoló módosítás a *Play-boy* egyik teljes értékű szövegváltozatát jelentené. A százados figurájának szerepeltetése sokkal inkább *A parancs* (1981) című kisregénnyel hozza kapcsolatba a gépiratot. Mint ismert, *A parancs* voltaképpen szövegkollázsok összetett rendszere, a legkülönbözőbb forrásokból. A hagyatékban fellelhető például egy, *A parancs*-ban citált és a szerzőnek címzett levél, *Az én szívem, ha rádió volna* című dal partitúrája, de a „Jézus felébred” sorral kezdődő passzus kézirata²⁵ is. Valószínűsíthető, hogy *A parancs* összeállításakor a *Play-boy* is a szerző kezébe került, tehát a Szoboszlai a századosra cserélő átírás feltehetően a vonatkozó részek esetleges áttemelésére tett kísérletnek a nyomát őrzi. A datálás szempontjából ez fontos, bár kevésbé informatív támpont lehet, hiszen ez alapján bizonyos, hogy *A parancs* előtt keletkezett szövegről beszélünk, csakhogy a szerző 1981-ben bekövetkezett halála miatt ez egyébként is valószínűsíthető adat.

25 Az említett kézirat a *Jelenkor* 2011. novemberi számában jelent meg *Jézus* címen (kiad. Hoványi Márton). A kísérőtanulmány a protonovella műfajának bevezetésére tesz javaslatot a szöveggel kapcsolatban. HOVÁNYI Márton, „Hajnóczy Péter Jézusáról”, *Jelenkor*, 54. évf. 11. sz. (2011): 1178–1182.

Hajnóczy Péter

Play-boy

Szoboszlay Ervin irodalomkritikus, ingujjban üldögélt a túlfűtött szobában, (felesége a konyhában mosogatott) konyakot szürcsölgetett és egy vaskos pornográf magazint lapozott.

Karácsony második ünnepe volt; Szoboszlay kéjes gyönyörűséggel élvezte a semmittevés és az egyedüllét nyújtotta örömeket: rokonokat, ismerősöket elriasztandó, elterjesztette, hogy vírusos influenzában szenved, és kihúzta a konnektorból a telefon csatlakozódugóját.

Tehát: feleségével „ünnepelt”: nagyokat ettek-ittak, nézték a TV-t, és tíz-tizenkét órát aludtak egyhuzamban.

„Kispolgári, sőt: lumpen-életmód” – állapította meg Szoboszlay Ervin, és szinte perverz örömezés fogta el, hogy ez az irodalmi alkotásokban negatív példaként ábrázolt és értékelt „mocsári-lét” ilyen maradéktalanul kielégíti. Aztán továbbfűzve a gondolatsort, mint „szakmabeli” tette fel a kérdést:

„De hát hol a kivezető út?”

Belekortyolt a konyakospohárba, megigazította a szemüvegét és tovább lapozta a vaskos magazint.

„Miért boldog a finom, meleg sárban hentergő disznó?” – töprengett – „Nyilván a jellem tökéletes és örvendetes hiánya miatt; mivel pedig én is hiánytalanul és maradéktalanul boldognak érzem magam ebben az én pocsolóyámban, *disznónak-disznócskának* kell lennem.”

Úgy érezte, jó szimattal a helyes nyomot követi, s elhatározta, hogy megjutalmazza magát egy kevés konyakkal. Térdére fektette a magazint, felemelte az asztalról a háromnegyedig telt konyakosüveget és jó kétujjnyit töltött a poharába. A szobában a tévé mellett álló feldíszített karácsonyfa fenyőillatot árasztott; Szoboszlay az asztalon álló cseréptálra pillantott, melyen narancsok vöröslöttek, kivett a tálból egy narancsot, megszagolta, majd visszatette a tálba a narancsot, megrázta a fejét, és gurgulázó-bugyborékoló csöndes, hisztérikus vihogás tört ki belőle.

„Narancsillat, fenyőillat, Béke és Szeretet lebeg minket körül.” Megtörölgette a szemüvegét, meghúzta a poharát, és térdéről felemelte a magazint.

Be kellett ismernie, hogy a kiadvány készítői – *művészek?* – elvitathatatlan ízléssel és bizonyos pszichológiai eszközök rafinált alkalmazásával közelítettek a témához; a szexuális izgalom gerjesztésén¹ kívül nyilvánvalóan mélyebb, esztétikai jellegű élmény kiváltására is törekedtek, – tehát közölni, *mondani akartak*

1 G1 <kiváltásán> gerjesztésén [gépírásos javítás]

valamit a „téma” ürügyén. Szoboszlajn átvillant a képtelen gondolat: megbízást kap, hogy elemző kritikát írjon erről a magazinról.

„Az efféle termékek méltó helye a szennycsatornában van.”

Ez volt az első, szinte önmagától előbukkanó gondolat Szoboszlajban; de be kellett ismernie: kategorikus megállapításokkal semmire sem megy, érvelni és bizonyítani kell.

Hogy a feladat megoldásához szükséges erőt biztosítsa, fenékiig ürítette a poharat.

„A legcsodálatosabb emberi érzés, a szerelem megcsúfolása.”

Szoboszlaj megdörgölte a homlokát. „Ez így nem megy.” Aztán döntött: „Vegyünk egy konkrét példát.” Lapozgatni kezdte a magazint.²

A magazin fotókat tartalmazott, melyek³ kerek, a választott tárgyból következően egymástól alig különböző és hasonló végkifejletű történetekké álltak össze. Szoboszlaj – az elfogyasztott konyakok hatása alatt – eltökélte, hogy felkutatja a történetek mintegy a képek mögé rejtett „mondanivalóját”; ha az ábrázolásmód, a forma esztétikai értékei elvitathatatlanok, fel kell tárnai a homályban leledző tartalmat is, amelyből virágba szökkenhettek ezek az értékek.

Szoboszlaj megállapította, hogy a magazin képtörténeteinek van egy közös, sajátos és igen figyelemreméltó motívuma: az egymással szeretkező személyek a „tárgyra térés” előtt soha nem látták, nem ismerték egymást. Ezt a körülményt a képeken – csodálkozást, meghökkenést, riadalmat kifejező arcok, megjátszott menekülési kísérletek a „színhelyről” stb. – nyomatékos hangsúlyozással hozták a szemlélő tudomására, és az ábrázoltak ritmikus, sokszori ismétlésével szinte agyba vésni⁴ igyekeztek, mint olyan körülményt, amely a „történet” helyes értelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges.

„Egy sajátos, misztikus vagy manipulatív célzatú »kielégítése«: az Ideál, az Elérhetetlen birtoklásának illúziója.”

Szoboszlaj lapozott a magazinban⁵, megigazgatta a szemüvegét.

Ezek a „véletlen” ismertségek, töprengett, meglehetősen együgyű fantáziával kiagyalt, triviális helyzetekből születnek: pl. egy fiatalember (kezében esetlenül szorongatott selyempapirosba csomagolt virág) „tévedésből” idegen lakás ajtaján csenget; az ajtót fiatal, lenge öltözéket viselő ismeretlen hölgy nyitja ki, arca meglepetést fejez ki az idegen láttán, a fiatalember zavartan elnézést kér; (esetleg a gondosan becsomagolt virágot is a földre ejti), mire a pongyolás hölgy elmosolyodik és ezzel létrejött a kapcsolat, amely aztán a sztereotip végkifejletbe torkollik.

Szoboszlaj úgy következtetett (közben töltött és ivott), hogy az efféle „véletlenszülte” kapcsolatok természetéből szinte magától értetődő szükségsze-

2 A közlés alapján választott szövegforrás a hármassal jelölt oldalból két példányt tartalmaz. Ezek egyike az alábbi autográf bejegyzést tartalmazza, amely ekként módosítja a 15. bekezdést: A százados megdörgölte a homlokát. „Ez így nem megy.” Aztán döntött: „Lapozgatni kezdett agyában egy könyvet.” [bizonytalan olvasat]

3 G1 amelyek

4 Javítva ebből: agybavésni

5 G1 magazinba,

rűséggel következik, hogy *egyetlen* szexuális együttlét időtartamára korlátozódnak, tehát nem „mélyülhetnek el” és semmiképp nem fajulhatnak házassággá. „A Következmények Nélküli Szerelem Ábrándja.” – fogalmazta meg Szoboszlai Ervin és úgy érezte, magát a lényegét ragadta meg, amit a szerzők, – *művészek?* – képtörténetekkel kívántak a nézőbe sulykolni.

„Mákony, a szabadság illúziója a prostitúcióban fetrengő kispolgár számára.”

Szoboszlai könnyűnek és tisztának érezte a fejét, üres poharára, majd a konyakosüvegre nézett, végül kemény elhatározással eltépte tekintetét az üvegről.

„Néha miért ne ringathatná az ember illúziókba magát? – elvégre Karácsony van, a Szeretet ünnepe.” Ismét kitört belőle a csöndes, bugyborékoló vihogás. „Narancsillat, fenyőillat, odakint a hú feleség a konyhával végez, majd megmelegíti a töltött káposztát.”⁶

Szoboszlai fölemelte a karját és széles, lendületes, írást karikírozó mozdulatokkal hadonászni kezdett a levegőben.

„Mi nem szédítjük⁷ magunkat az illúziók ópiumával. Ellenkezőleg: törvényesítve és legalizálva a nemi kapcsolatunkat, házasságot kötünk, és vállaljuk a következményeket.”

Mikor az asszony káposzta- és mosogatólé szagot árasztva a szobába lépett és megkérdezte a férjét, óhajt-e vacsorához ülni, Szoboszlai Ervin lehunyta a szemét, és nem válaszolt. Ott állt egy lépcsőházban az egyenbarnára mázolt ajtó előtt, a hetes számú előtt megállt, bal kezében selyempapirosba burkolt virágot szorongatott. Hangosan zihálva kapkodta a levegőt, – futott a lépcsőn – pihent egy darabig, mielőtt csöngetett volna.

– Be vagy rúgva? – Az asszony az asztalon álló konyakosüvegre, aztán a férjére nézett.

– Iszogattam egy keveset – ismerte el Szoboszlai, hangjában a részegek könnyed, elnéző fölényével. – Ittam, de nem vagyok részeg. – Előrehajolt a széken. – Szeretném narancssal bedörzsölni a melled.

– Aha – mondta az asszony. A szakértő szemével mérte végig a férjét, mintegy megállapítandó részegsége pillanatnyi fokozatát, aztán lemondást, beletörődést és némi megértést kifejező fintort vágva, megkérdezte:

– Nem akarsz enni? Mert még egyszer meg nem melegítem azt a kurva káposztát a kedvedért.

– Nem vagyok éhes – közölte szárazon Szoboszlai.

Az asszony kiment a szobából, hangos dörrenéssel vágva be⁸ az ajtót maga mögött.

Szoboszlai összerezent, felemelte a konyakosüveget, jó félig töltötte a pohárát, és egy hajtásra ürítette ki. Aztán hátradőlt a karosszékekben és behunyta a szemét.

Halkan megköszörülte a torkát. Megigazgatta a nyakkendőjét és becsöngetett a hetes számú lakás ajtaján. Közeledő lépteket, majd halk kattanást hallott; lassan

6 Javítva ebből: töltöttkáposztát.

7 G1 <ámítjuk> szédítjük [gépirásos javítás]

8 G1 <bevágta> vágva be [kézírásos javítás]

kinyílt az ajtó. Fekete kendős,⁹ töpörödött öregasszony állt az ajtóban, Szoboszlai azonnal megismerte hét éve elhalt anyját, zavartan motyogva köszönt, és félszeg mozdulattal nyújtotta át a selyempapírba burkolt vörös szegfűket.

– Sovány vagy kisfiam – mondta az öregasszony –, meglátszik, hogy nem eszel rendes, kiadós ételeket. – Felcsillanó szemmel nézett Szoboszlaira. – A kedves ételeidet, töltött káposztát főztem, ahogy szereted: töltött káposztát dagadóval, házi kolbásszal¹⁰, füstölt csülökkel.¹¹ – Elhallgatott, aztán hozzátette még: – Birsalmát is vágtam a káposzta közé.

– Anyuka kérem – mondta Szoboszlai. – Igazán nem kellett volna anyukának... kiadásokba vernie magát. – Egyik lábáról a másikra nehezedett, beharapta az ajkát, cipője orrával a küszöböt piszkálta.

– Tessék mondani, anyuka... tetszik engem szeretni?

A fejkendő öregasszony lassan megcsóválta a fejét.

– Valami baj van kisfiam? A hivatal... vagy a feleséged?

Szoboszlai kurta nemet intett, aztán kissé emelt hangon megismételte a kérdést:

– Azt tessék megmondani: tetszik-e engem szeretni, igen vagy nem.¹²

– Hogyne szeretnék, kisfiam – bólogatott az öregasszony. – Miféle örömöm lehet öregségemre?

– Köszönöm, anyuka – mondta Szoboszlai. Gyorsan kezét csókolt az öregasszonynak, aztán hátralépett.

– És a töltött káposzta?¹³ Nem eszel a töltött káposztából?¹⁴ – Az öregasszony összekulcsolta a kezét a kötényén, és Szoboszlai arcába nézett.

– Majd máskor, anyuka kérem – mondta Szoboszlai.

Órájára nézett. – Rengeteg futkosnivalóm van.

– Karácsonykor? – nézett rá értetlenül és gyanakvóan az öregasszony – *Karácsonykor is?*

– Igen; karácsonykor is – bólintott a férfi és hirtelen bizonytalanul lebegő, meleg, narancsszínű ködfoltok úsztak felé, aztán beburkolták, és Szoboszlai lassan hátradőlt, belefúrta arcát a puha, dunyhaszagú ködbe.

9 Javítva ebből: feketekendő,

10 Javítva ebből: házikolbásszal,

11 Javítva ebből: füstöltcsülökkel,

12 G1 nem G2 nem.

13 Javítva ebből: töltöttkáposzta.

14 Javítva ebből: töltöttkáposztából?

Simon Márton

Határvidék feltűzi csillagait

Dezsó Tamás fotóihoz

*Állítólag nem is legenda, valóban létezik ez,
van olyan, hogy vereség és győzelem,
csak ezeket nem nekünk találták ki,
ez is tény, mi egyfélén tudjuk csinálni,
az meg pont egyik sem a kettőből.
Maguk a világban élnek, mi meg itt –
itt legföljebb az omlás van, vagy az égés.*

*Meg a nevelőotthon téglakerítésén sorban,
lovaglőülésben cigiző tizenkét évesek,
az órabérbe szedett barack, amit sörben
fizetnek ki. Mesék, amikből mindig pont
semmi nem igaz, hiába látod őket
megtörténni. Mi itt a semmi közszereplői
vagyunk. Szeretjük, persze. Miért?*

*Címerállatunk a Köd, a rozsdás utcaajtó
előtt áll, kiabál, hogy neki kétharmad
tüdejét kivették, de még ma visszamegy érte,
ma visszavesz mindent, csak ezt még megissza.
Ha éltél itt, egy fejtartásból azonnal
megmondod, álmodból ébredve a buszon,
hogy hazaértél. Ez a vidék ilyen. Ilyen retapos.*

*A csöndet befalazták a levegőbe, a szeméttelap
fölött egy éhes naprendszer cserregő bolygói.
Csak nézni őket, mert a puskákat elvitték,
beolvasztották, gerenda lett belőlük a gyárban,
ami csak a távolban létezik, nem lehet
hozzá közel menni, így ránézésre meszes rozsdá.
Olyan, mint egy általános iskolai színjátkozó
előadásban a tél szíve. Gyomra. Feje. Függönye.*

*Egyszer láttam, hogy valaki ellop vagy húsz seprűt.
Biciklin, kora este. Mire kell neki annyi? –
gondolkodtam hazafelé, a szomszédok meggyfáiról
eszegetve, zöld felhők alatt. Ez egy emlék.
Mint a nagy havak. Van ilyen.
Ismeri azt a fajta szégyent, amikor megverik
– ami inkább büszkeség? Abból élni.
Ezt tudjuk. Másra használni a tükröt,
ásónak, eső ellen, jövő helyett. Ami kell.*

Ferencz-Fehér Dorottya

„Hirtelen nem is tudom, mi fontos most számunkra”

Gion Nándor: *Krisztus katonái a Görbe utcából*

Szenttamás legismertebb krónikása, Gion Nándor prózai munkái manapság reneszánszukat élik – jól mutatja ezt a *Virágos katona* 2018-as francia nyelvű megjelenése Gabrielle Watrin tolmácsolásában, a tavalyi évtől pedig Koltay Zsuzsa fordításában angolul is hozzáférhetővé vált a tetralógia első része; a Magvető Zsebkönyvtár 2018 óta évente egyesével adja közre a *Latroknak is játszott* regényeit; a Magyar Napló Kiadó „Rádiusz Könyvek” sorozatában 2019-ben jelent meg az *Ezen az oldalon*, amely novellafüzérek mellett regényeket is közöl; a Napkút Kiadó pedig várhatóan az idei évben dobja piacra Gion négy ifjúsági regényének új kiadását. Mindez annak a folyamatnak a szerves folytatásaként is kezelhető, amelyet 2007-ben a Füzi László szerkesztésében és gondozásában életre hívott, posztumusz Gion Nándor-életműsorozat kezdett meg, és amelynek a Noran Libro Kiadó gondozásában 2012-ben jelent meg az ötödik, deklaráltan utolsó kötete. A sorozat három könyve regényeket közöl újra, a negyedik az összegyűjtött elbeszéléseket, az ötödik „naplórészletekből, interjúkból, cikkekből, esszékből összeállított köte[t], annak ellenére, hogy az ún. járulékos, kiegészítő szövegeket tartalmazza, az írói opus szerves részének”¹ számít, adalékot szolgáltatva a szépirodalmi munkák és az életrajzi vonatkozások révén Gion Nándor emberi és alkotói karakterének megközelítéséhez is. Hogy lappanghat még potenciál a mind ez idáig javarészt publikálatlan szövegek közreadásában is, bizonyítja, hogy 2019-ben a Kalota Művészeti Alapítvány és a Napkút Kiadó által felélesztett életműsorozat hatodik darabja is megjelenhetett, ami – bár a könyvtárgy formai szempontból igyekezett hű maradni elődjéhez – első pillantásra némi hiányérzetet is ébreszthet, ugyanis a sorozat vizuális védjegyének tekinthető Benes József-festményrészletek után ezúttal Maurits Ferenc – stílusban és technikában merőben eltérő irányt képviselő – alkotása köszön vissza a borítóról. Ám amennyiben úgy döntünk, hogy e látszólag jelentéktelen külsőséget figyelmen kívül hagyva közelítünk a *Krisztus katonái a Görbe utcából* textusaihoz, a *Szerkesztői* szó csakhamar értésünkre adja, hogy a hatodik kötet nem kisebb feladatra, mégpedig a sorozatzáró kötet koncepciójának folytatására vállalkozik: origójában ezúttal is a gyerekkor meghatározó élményeit felelevenítő önreflexív szövegek állnak, ahonnet „az életmű legvégéig követhetjük Gion teljes életrajzi és írói pályáját, egyben pedig alkotói és tematikai korszakait” (751.). Mivel a könyv jobbára olyan drámai műveket ad közre, amelyek színpadon és filmen még nem voltak láthatók, valamint ezekhez kapcsolódó, kötetben a

¹ Gion Nándor: *Véres patkányirtás idomított görényekkel. Naplók, interjúk és más írások*. 2012, Budapest, Noran Libro, 333.

2020-ig nem publikált prózai szövegeket, illetve be nem mutatott hangjáték-forgatókönyveket tartalmaz, adja magát a kérdés: a Gion-opus kanonizált rétegének tükrében milyen potenciállal bírnak az eddig kéz- és gépiratos formában létező textusok.

A kötet szerkesztője, s a szövegek gondozója, Kurcz Ádám István elképzelése szerint a *Krisztus katonái...* szövegeinek sorát az életmű tematikus csomópontját már szokatlanul korán, Gion gyermekkorában autentikus módon megképző, eredetileg cím nélkül álló novellával nyitja, amely „az író magyarfüzetében maradt fenn, és arról szól, hogy egy önérzetes magyar paraszt túljár a bevonuló Vörös Hadsereg egyik tisztje eszén” (753.). Ezt szintén egy „zsenge”, majd a már befutott író *Szenttamásom születtem* című visszaemlékezése követi, ami amellet, hogy immár retrospektív távlatból mutatja be a művek ihletadó közegét, azoknak a szerzői közléseknek a sorába illeszkedik, amelyekben az oly gyakran és hatásosan fikcionalizált családi és magánmitológiai közeg idéződik meg, és amit a *Szülőföldem: Szenttamás* című riportfilm forgatókönyv-leirata tematikus ismétlés révén erősíteni kíván. A szerkesztő kötetzáró magyarázatában ugyan megjegyzi, hogy „a film-ben Gion néhol eltér saját betanult szövegétől; ilyen esetben – egy kivétellel – a gépiratot vett[e] alapul” (754.), arra azonban sem a leirat, sem az idézett kommentár nem ad választ, pontosan mely rész képezte a már említett kivételt, s milyen szempontok mérlegelése után született meg a változtatás. A szövegegyüttes első egységét záró, a *Gumicszímák és zongora* című, csekély információértékkel bíró, leginkább karcolatnak nevezhető írás (csupán) kifejezetten azt a célt szolgálja, hogy a kamaszkor felvillantása révén átvezessen a következő életszakasz – *Középiskola, egyetem, pályakezdés* – köré szerveződő szövegek szerkezeti egységéhez.

A *szülőföld és a gyerekkor színhelye: Szenttamás* című első blokk vázlatos ismertetéséből kitűnik, hogy az életmű koordináta-rendszerében műfajuk, célközönségük és keletkezési idejük, nem utolsósorban pedig relevanciájuk szempontjából gyökeresen eltérő pozíciójú textusok a *Krisztus katonái...* további fejezeteiben is hasonlóan eklektikus rendszerezésben, egyrészt a szerzői életút jobbára szépirodalmi szövegek mentén történő rekonstrukciójára, másrészt az életmű főbb csomópontjainak megvilágítására, egyúttal pedig Gion Nándor mindeddig méltatlanul mellőzött drámai teljesítményének bemutatására vállalkoznak. Akár problematikusnak is nevezhető ez a számos, egymásra vetülő célkitűzést ötvöző kötetkoncepció, hiszen az életműkiadás ötödik könyvében, a *Véres patkányirtás idomított görényekkel* címűben megjelent, túlnyomóan önreflexív szövegterek vallomásos jellegükből fakadóan – ha nem is maradéktalan részletességgel, de – heterogén módon egyszer már felvázolták a számtalanszor újra- és átmesélt családtörténet egyes epizódjait, ahogyan Gion pályakezdésének időszakát is hitelesebben illusztrálják a 60-as évekből származó, 2012-ben közölt esszék és cikkek, mint a frissen közreadott, az írói valamikori példaképeit, Thomas Mann-t és Szerb Antalt megidéző, s irodalmi indulását idillire retusáló, érett kori visszaemlékezés- és naplóbejegyzés-töredékek (*T. M., Sz. A. [49–53.]*).

A könyv harmadik fejezete az Újvidéken írott *„felnőtt” művek* címet viseli – ettől a megoldásaiban halványan örkényi abszurdokra emlékeztető egységtől kezdve tevődnek át a hangsúlyok a drámai szövegekre, és inentől rajzolódik ki egyre látványosabban azon szerkesztői szándék, hogy minél konzekvensebbek legyenek az átfedések az életmű ismert és ez idáig lappangó, vagy már feledésbe merült pontjai között, kidomborítva ezzel az oeuvre hálózatosságát. Kurcz Ádám Istvánnak nincs könnyű dolga, hiszen a közreadott negyven, különféle forrásból fellelt² dokumentum egymástól jelentősen különböző szövegállapotot tükröz: a kötetet záró írásában időnként ugyan kritikai jellegű kommentá-

2 „A művek legtöbbször az Újvidéki Rádió, illetve az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában (Fond 583.) lévő kéz- vagy gépiratokat; az 1956–57-re datálható középiskolás kori írásoknál pedig a

rokat fűz az eredetileg nemritkán cím nélküli, máskor korabeli közlés híján bizonytalan keletkezési idejű szövegekhez, ám ezek a tartalmi összefüggéseket fejtegető magyarázatok mellett és egy-egy kontextusidegen, moralizáló megjegyzésen túl, újdonságértékük ellenére zavaróan adatolatlanok maradnak. Értelemszerűen nem a kritikai kiadások sokirányú, precíz adatolásának hiánya kérendő itt számon, kétségtelen azonban, egy ilyen frissen feltárt, műnemi-műfaji és esztétikai minőség szempontjából széttartó korpusz esetében a kuriózumok felmutatásán túl – például, hogy a *Nem akármilyen utazás* című hangjáték-szövegkönyv Gion Eszter kézírásával maradt fenn – célszerű lehet(ett volna), ha nagyobb hangsúlyokkal esik latba a sajtó alá rendezés módszertana, valamint az egyes dokumentumok filológiai igényű leírása. Az az eljárás, hogy egy fellelt szöveg címét pusztán figyelemfelkeltő cíllal változtatják meg, erőteljesen megkérdőjelezhető, a szerkesztői autonómia határait feszegeti:

„Ugyanerre a még ma is fájó korproblémára reflektál a *Főleg a barna hajúak abortálnak* című hangjáték-szövegkönyv is, amelynek első címváltozata – »Az utcán történt valami« – a gépiraton át van húzva, fölötte pedig kézzel a »Fogadjunk a doktorra« címváltozat áll. Mi a mű szövegéből kölcsönöztünk címet a darabnak, mert a korábbi címváltozatok nemcsak nem kifejezőek, így a figyelem megragadására sem alkalmasak, hanem bizonyára az 1970-es évek elejének jugoszláviai (irodalom)politikai viszonyai, illetve az általuk kikényszerített öncenzúra szülte őket.” (756.)

Mivel a gondolatmenet folytatásában fontos információkkal gazdagodunk a 70-es évekbeli abortusz vajdasági irodalmi megközelíthetőségéről, nyilvánvalóvá válik, hogy a kikényszerített öncenzúrára vonatkozó, egyébként releváns állítások az önkényes címcse-re nélkül is hitelt érdemlők lettek volna.

A legnagyobb olvasói érdeklődésre minden bizonnyal a kötet fókuszába állított, közönségkedvenc prózai műveket dramatizáló fejezet számíthat. A *Virágos katoná* nagyívű, mintegy nyolcvan oldal terjedelmű, egyetlen, folyóiratban megjelent részlete alapján az 1980-as évek közepén keletkezett adaptációja az azonos című regény, valamint a *Rózsaméz* gondosan formált, színpadra szánt átdolgozása. Gion ebben, és a *Latroknak is játszott* című, közel másfélszáz oldalas, befejezetlenül maradt filmforgatókönyvben is operál kisebb-nagyobb cselekménybeli változtatásokkal, ám az így keletkezett drámai szövegek részletességük ellenére (vagy éppen ezért) nélkülözik az alapjukul szolgáló, szenttamási és családi hagyományt magukba olvasztó prózák fordulatos, sodró intenzitását. Számottevő feszültség a kötet címadó darabjában, a westernnek kliséit megidéző *Krisztus katonái a Görbe utcából* című filmforgatókönyvben képződik meg, melynek szituációja és karakterei szervesen illeszkednek a II. világháborút tematizáló írások sorába. A kötetbe foglaltak közül említést érdemelnek még a kidolgozottságuk tekintetében egymástól jelentősen különböző, *Búcsú Jugoszláviától* és az *Új otthon: Budapest* fejezetekben olvasható hangjáték-szövegkönyvek és irodalmi forgatókönyvek, melyek főszereplője javarészt M. Holló János, a szerző önérzetes, arrogáns alteregója. A történések háttérében, mintegy mozgatórugóként, Gion fel-felvillantja a kezdetben csupán egymásnak feszülő, majd forrongó etnikai-vallási indulatokat, a balkáni térség fronttá válását, a háborús léthelyzetnek való gyötrő kiszolgáltatottságot, mindezt azonban úgy, hogy a végeredmény nemegyszer sikertelen amerikai akciófilm-utánérzésre emlékeztet, melyben olyannyira relativizálódnak a hangsúlyok, hogy az M. H. J. szerelmi élete, anyagi gyarapodása és írói tevékenysége terén

szenttamási Gion Nándor Emlékházban lévő füzeteket vettük alapul [...] ha pedig nem sikerült viszszaemenni a szöveg e »szerzőibb« stádiumáig, az író életében megjelent változathoz nyúltunk.” (753.)

megtapasztalt bonyodalmak rendre felülírják, máskor szinte kedélyesen elbagatellizálják a Balkán kataklizmájának tényleges tragikumát.

A már említett *Nem akármilyen utazás* című hangjáték név nélküli női szereplőjétől hangzik el a következő mondat, amikor férjével a sorsdöntőnek hitt utazáshoz készülődnek: „Hirtelen nem is tudom, mi fontos most számunkra.” (119.) Nem tudván, vagy nem akarván elvonatkoztatni tervüktől (ti. hogy korábbi életüket mindenestül maguk mögött hagyják), azonban végül csupa olyasmit csomagol a bőröndjükbe, amit az addigi, lezárandó szakasz szempontjából számít elengedhetetlen kelléknek. A *Krisztus katonái a Görbe utcából* bizonyos tekintetben rezonál erre a kijelentésre: olyan szövegek olvasztótégelyeként funkcionál, amely az eddigiekhez képest egyedülálló perspektívából kísérli meg felmutatni Gion Nándor életművének alakulását, teszi mindezt azonban oly módon, hogy szándéka ellenére mintha nem érzékelné a különbséget a fontos és az érdektelen, a jelentős és a jelentéktelen minőségei között.

(Összeállította: Kurcz Ádám István, Kalota Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2019)

Juhász Tibor

Írónak lenni öngyilkosság

Zelei Miklós *Gyilkos idők* című kötetéről

A nem természetes halál folytonos, megnyomorító közelségének tapasztalatát, a hatalmi elnyomástól megkeserített, szorongó ember szocializációjának körülményeit feltáró *Gyilkos időkkel* Zelei Miklós régi témáihoz nyúl vissza. Szerzőtársával, Gászó L. Ferencsel például írt már Molnár Csilla szépségkirálynő öngyilkosságán alapuló riportkötetet, és ketten jegyzik többek között az *Órjító mandragóra* című kiadványt is, amely a politikai pszichiátria világába nyújt betekintést. Prózaí munkáira, kiváltképp az *Ágytörténetek* és a *Hullaciróka* elbeszéléseire, ahogyan verseinek nyelvezetére is az asszociációs képalkotás jellemző, így az életmű ismerőinek nemcsak a téma, hanem a *Gyilkos idők* megszólalásmódja sem hat szokatlanul. Ezért is tűnhet úgy, hogy ebben a hosszabb-rövidebb szövegegységekből fölépülő könyvben Zelei a korábbi munkáihoz készített, de eddig még föl nem használt jegyzeteit szervezte egybe, amelynek ekképpen akár összegző jelleget is tulajdoníthatunk. Annál is inkább, mert a kötetnyitány már az első mondattal az autobiográfia műfaja felőli olvasás lehetőségét ajánlja: „Útban az öngyilkosságba, igyekszem elmondani, amit a kísértésről tapasztaltam.” (5.)

Ugyanakkor a kötet elején olvasható, alcímként és műfaji önmegnevezésként egyaránt funkcionáló „*Epikus improvizáció*” többek között arra is fölhívja a figyelmet, hogy nem az önéletrírások kronológiája a könyv rendszerezője, a 9. oldalon például 1957-ben, a 11.-en 1956-ban, a 13.-on 1975-ben megesett eseményekről olvashatunk, majd a 18.-on 1959-be kerülünk. Csapongó, időben oda-vissza ugráló szöveggel, ironikusnak ható kijelentéseivel az elbeszélő megbízhatatlan tanúságtévőnek látszik, aki ugyan túlélte a leírt borzalmakat, de lázálomszerű emlékei követhetlenné teszik az életútja pontos alakulását: „Már 1982-t daráljuk! Jelenti Halasi bácsi-Földi bácsi. Jelenti Halasi bácsi-Földi bácsi. Már 1983-at! Halasi bácsi-Földi bácsi hajtja a Jövő Daráló Gépet. 1984! 1985! A Jövő Daráló Hivatal ablakain ömlik ki a jóízű, langyos daralék. Finom. Finom. Finom. Fetreng a nép, magára söpri, elalszik benne.” (33–34.) Ahol a hangvétel visszafogottabb, ott is csak benyomás-lejegyzések révén kerülnek színre az írás jelenétől már meglehetősen távoli, de annál meghatározóbb tapasztalatok: „Az élelmiszer jegyre van. Üzemenyag nincs. Felismerhetetlen töményital. Vodka? Cujka? Elmosatlan étolajos üvegben. Az van. Százméteres sorok a buszmegeállókban. A buszmegeálló tábla hamarabb fog elindulni, mint a busz. Az elnyomás nyomorát a szépség áttöri. Egy fiatal lány arca.” (105.) És bár a *Gyilkos idők* felsorakoztatja a Kádár-korszak rekvizitumait, az elbeszélő maga is reflektál arra, hogy az írás nem tud összerendező műveletté válni, többek között azért sem, mert az alkotófolyamat fölött rendre elveszíti a kontrollt: „Zavaromban összevissza beszélek: az életet adjam tovább, ne a halált.” (13.) Ezzel összefüggésben az elbeszélő számára sem minden esetben evidens, hogy mi történt meg és mi nem, így az írás inkább leleplező művelet, hiszen láthatóvá teszi a fikcióképzést: „Lebeg a tartalom. Az álomra rákeres az ébrenlét. Az ébrenlétre az álom.

De már se álom, se ébrenlét. Tér, amelyben nincs jelen a megbocsátás. A pokol. A kizárás tere. Nem én jutottam a lángok közé. Bennem ég a poklok tüze. Nincs út.” (33.)

Mindemellett a pontos tér- és időkoordináták hiánya sem teszi lehetővé, hogy a múlt-hoz való hozzáférés lehetőségfeltétele a tudatos alkotófolyamat legyen, szemben például az ugyancsak tavaly megjelent *Magyar Copperfield* című Bereményi Géza-önéletrírással. Bereményi elbeszélőjét a gyermek- és a fiatalkorában történeteknek az írás általi össze- rendezése során az egészen konkrét dátumok és helyszínek mint tájékozódási pontok segítik, ellentétben a *Gyilkos időkkel*, amelynek alcíme nemcsak a saját múlt-hoz, hanem egy közösséghez való közelítés akadályaira vonatkozó figyelmeztetésként is értelmezhető, kiváltképp, ha azt a hátlapon olvasható tartalomismertetés felől értjük: „Az öngyilkosság és a gyilkosság motívumrendszerének segítségével fejt föl Zelei Miklós egy magyar falu elmúlt hét évtizedének folyamatos pusztulását.” Ez a csak „falu”-nak hívott település a könyvben sem nyer konkrét megnevezést, így az ott lakó közösség pontos körülhatárolha- tósága is kétséges. A földrajzi referenciák hiányát valamelyest ugyan ellensúlyozza, hogy a szövegben néhol – Csalog Zsolt írásművészetére emlékeztető módon – többek között felis- merhetők a dél-alföldi nyelvújítás ö-ző jellegzetességei, továbbá találkozhatunk regionális nyelvváltozathoz eredeztethető kifejezésekkel is (pl. a „hukka” szóval, melynek jelentése a kötetben: ugrálás gyermekjáték), de e megoldásoktól dominánsabbak azok az eljárások, amelyekkel a könyv prózanyelve a spontaneitás hatását kelti föl, például a halmozott jelzős szerkezetek („Az utcák szegélyén hasítvány hegyébe tűzött, kibelezett villanykör- ték pirosra festve, kékre pingálva, kályhaezüstben ragyogva.” [34.]), felsorolások („Az összes disznóvágási nyesedék, hulladék, bélszír, fodorzsír. Megavasodott zsír, töpörtyű, szalonna.” [45.]) és verssorokra tördelt szövegegységek beékeléseinek („törvény / végzet / verés / vergődés / világ / vonakodás” [33.]) sűrű egymasmellettiségével. E megszólalás- mód hatásmechanizmusa, a könyv rizomatikus szerkezete, a sűrűn beiktatott cezúrák, történetforgácsok, emlékfoszlányok és a fentebb is idézett, a szuicid hajlamú elbeszélő zavarodottságát színre vivő szöveghelyek nemcsak az ő épelméjűségét teszik kétségessé, hanem magát a kort mutatják zavartnak, illetve ezzel összefüggésben az örületet kortü- netnek (ebben a tekintetben talán Solymosi Bálint *Vakrepülés* című „gerillaregény”-e áll hozzá legközelebb a 2020-as könyvtermésből): „A tanácsháza tetején áramtalanítani kell a váratlanul kikapcsolhatatlanná vált pléhkurvát, mert a Közkívánatra című helyi indu- lókinálat helyett parázna hörgés, jajgatás, cuppogás száll belőle. Folyamatosan szólnak a telefonok, de ha fölveszik őket, azokból is ugyanezek hallatszanak. De még az íróasztalok lapjaiból is.” (28.)

A kommunista diktatúrában kialakult általános megzavarodottsággal magyarázható az is, hogy az elbeszélő számára már gyermekkorában magától értetődő alternatívának tűnt a saját élet önkéntes kioltása („Az első öngyilkossági kísérletem alsó tagozatban tör- ténik, harmadikban, 1957-ben.” [9.]), valamint a másokon gyakorolt agresszió („Addigra már túlvagyok az első gyilkossági kísérletemen.” [11.]). Az elnyomó államhatalom olyan társadalmi berendezkedés kialakulásához vezetett, amely az osztálytársadalom felszámolásához szükségesnek gondolt elvárásokkal lehetetlenítette el az identifikációt: „Egy nép, amelyiket bármikor föl lehet pofozni. Arra megtanítani az embereket, hogy önmagukat pofozzák föl. Parancs nélkül. (...) Így kényszeríteni rá egyént és közösséget az öngyilkosságra. Arra, hogy már ne is kelljen kényszeríteni. Mindenki saját akaratából irtsa a kultúrájába, hagyományaiiba, történetébe, helytörténetébe való begyökerezettségét. Legyen bizonytalan.” (81.) Így lett „[f]ölzabadítás a gyilkosság és az öngyilkosság a tele- pülés életében. Fénnel tölti be a napokat, rejtelmekkel ajándékozta meg az embereket, sejtelmek szállják meg a lelküket, új valóságokra irányítják a tekintetüket.” (21.) Ezért is kaja az államhatalom intézményrendszere összefoglalóan a „Jövő Daráló Hivatal” elne-

vezést, amely meglehetősen ironikus gesztus egy retrospektív távlatból szóló elbeszélőtől, és egy újabb jele az elfogultságának. Annál is inkább, mert kiszolgáltatottsága abban is megfigyelhető, hogy praxisként szeretné folytatni az írás művészetét, de ebbéli törekvései korlátok közé szorúlnak: „[ö]ncenzúrából élek. Magyar író akarok lenni.” (87.)

Az iménti idézet Esterházy Péter-intertextusként is felfejthető, hiszen az egyik legjelentősebb magyar író az életművének több szövegében is igyekezett láthatóvá tenni az öncenzúra műveleteinek szövegalakító processzusát. Zelei kötetét kiemelten érdekes együtt olvasni például Esterházy *A szavak csodálatos életéből* című előadásának következő mondatával: „A diktatúrában csupán egy történet van, a diktatúráé, és az elmesélhetetlen.” Az elbeszélhetőséget kétségbe vonó posztmodern prózapoétikák felőli megközelítésben mind az alcím, mind a kötet szerkezeti és nyelvi eljárásai olyan hozzáférési kísérleteknek tűnnek, amelyek elkerülhetetlenül kudarcra vannak ítélve. Ennek belátásaként is érthető azok a memoárok műfaji kódjai alapján olvasva különösen megejtő mondatok, miszerint az írói munka (kiváltképp az elmesélhetetlen diktatúra égisze alatt) az öngyilkosságra való felkészülés része: „1957. 1975. Nekem nincs búcsúlevelem egyik alkalommal se. Az írói készülődés jele, hogy nem írok búcsúlevelet már kilencéves koromban se. Egy író esetében minek? Minden írása búcsúlevél.” (17.)

A *Gyilkos idők* persze nem csupán összegzés, nem pusztán a Kádár-korszak vádirata. Sokkal inkább a hozzáférésért vívott harc megrendítő termése, egy tébolyult korban szocializálódott elbeszélő önéletírása, aki átélte ugyan az elmondhatatlant, de a megzavarodott évtizedek számára korántsem múltak el nyomtalanul. Az, hogy a jelen időben megírt nyitányban egy rémálma leírása olvasható, melyben a magas láztól szenvedő kisfiát tehetetlenségében a feleségéhez vágja, és az el nem követett tettért érzett lelkiismeretfurdalást a múltbeli cselekedeteiért kapott büntetésnek tekinti, arra irányítja a figyelmet, hogy a kötet fragmentumokból álló szerkezetét és sajátos megszólalásmódját az örület jeleként is lehessen érteni, és ezáltal a *Gyilkos idők* egésze is új megvilágításba kerülhet: „mindennap látom a gyerekem véres arcát, látom, ahogy nem tud felsírni és széttárt karral fekszik. Ez a büntetésem.” (7.) Zelei Miklós munkája tehát sem az életműben, sem a tavalyi könyvtermésben nem tekinthető példa nélküli vállalkozásnak, de merész nyelvkezelése és szétszervező eljárásainak sikerültsége igazán megrendítő és figyelemre méltó olvasmány-nyá teszük.

(Kortárs Könyvkiadó, 2020)

Pintér Kitti

Egy florilégium csapdája

Sirokai Mátyás: *Lomboldal*

Van egy latin ige (*frondeo*), a fává válásé, amelyet Ovidius a *Metamorphoses Philemon és Baucis* történetében a szereplők átalakulásának leírására használ. Míg a szomszédság elkergeti, az elaggott házaspár megvendégeli az álruhába öltözött Jupitert és Mercuriust, cserébe az istenek szentélyé változtatják a kunyhójukat, és az öregek haláluk pillanatában, hogy ne kelljen látniuk egymás sírját, *ikerfákká* lesznek.

Sirokai Mátyás negyedik verseskötetében – amely egyúttal egy trilógia harmadik darabja is –, a *Lomboldal*ban növénylésként „fordítja” ezt az igét,¹ és Ovidiustól nem elkülönülő – valamilyen megfoghatatlan – szakralitással ruházza föl. A versek elbeszélője beláthatatlan közelségbe törekszik a természetihez, olyannyira, hogy a „növényi lét”² utáni vágyódása nem választható el az erotikáról sem („A hullámtermészetű mozdulatok vágyat gerjesztenek az egyesülésre, és vágyat ébresztenek a hullámzásra”).³

A test sokszor nem tudja a verseskötetben, mivé legyen ebben a nagy odatartásban, a növényi létforma sajátosságainak elsajátítása mellett előfordul az állati mozgásmintázatok mímélése („ügetek”)⁴ is. A szövegekben lelassult átváltozástörténetet követhetünk végig, egy elnyúló meditációban való kilombosodást, amely egy ponton túl elismeri saját emberi struktúráinak határait, tehát nem kimondottan baucisi metamorfózis ez (bár bizonyos szöveghelyek ezt is sugallhatják: „talpgyökereink végül lombokká nyílnak”),⁵ inkább testen belüli átlényegülés („a lombriadalom a hajon keresztül gyakran átterjed az emberi neuronhálóra is”).⁶

A szövegtest is utánoz: azokat a verseket, amelyekben az elbeszélő én szólal meg, a tördelés a „lombkoronaszintbe”, a papírlap felső harmadába helyezte el. A könyv itt mint fából legyártott médium értelmezhető, az identitás elcsonkolt része pedig, a szó úgy csimaspaszkodik a lapokra (a valaha volt természeti objektumokra, a lehántott kérgű, rostjait finom szálakra bontott egykori fákra), ahogyan a növénylő csüng az ágakon. Ez a nyelv is, mint az én testének neuronhálózata, hozzáalakulni igyekszik a fák nyelvnélküliségéhez, vagy talán inkább hozzáférhetetlen nyelvéhez („ahalo hajtitta, tevola rekla. Évla utaldon, bolongi boló enyissze udd”),⁷ de nem képes például a mondat szerkezetek levetkőzésére, és

1 Csehy Zoltán kritikájában összefoglalja, milyen különböző hagyományokhoz kapcsolódhat a kötet. (<https://www.es.hu/cikk/2020-05-15/csehy-zoltan/a-legtisztabb-energiaminta.html>)

2 *Lomboldal*, 10.

3 Uo., 50.

4 Uo., 8.

5 Uo., 11.

6 Uo., 60.

7 Uo., 34.

sokszor a növényeket is pusztán az emberi felépítés alapján képes értelmezni (pl. „*A platanóriás vállgödrébe tócsa gyűlt*”).⁸

A *Lomboldal* ugyanakkor első olvasásra szépelgő florilégiumnak tűnt (a szó a latin *flos* virág főnév és a *lego* olvas/gyűjt ige összetétele, eredetileg ókeresztény szerzők idézeteit tartalmazták az ilyen jellegű szemelvényes gyűjtemények): „*Csak a mély és csendes légzés segít át a téli álmon és az extázison*”,⁹ sok helyütt instagram-szintű idézetgyűjteménynek tűnik: „*Érinteni magunkat, mintha valaki más érintene*”.¹⁰ „*Lennék-e fa (...) Lennék-e mindenkié. Lehetek-e, még így, két lábon, valaki fája*”.¹¹ Ezek a kézenfekvő képek túlterheltek és többnyire funkció nélküliek. A légzés szoros kontrollban tartása köztudottan a meditációs technikák alapvetése, a fotoszintézishez való kapcsolódás már önmagában kiviláglik a koncepcióból, a romantizált „lennék” szó túlterheltsége pedig a második idézet ismétléses alakzatában nem képes föloldódni.

Képtelenség azonban figyelmen kívül hagyni a tényt, hogy e verseskötet a két korábbi folytatásaként is olvasható, a trilógia zárt rendszerének önműködő mechanizmusa, a másik két kötet kontextusként való felidézése pedig sokat módosíthat a kezdeti benyomásokon. Az elsőként megjelenő *A beat tanúinak könyve* is az őstermészetiből beszél. Egyik központi motívuma a zene, a szférák zenéje (pl. II. 1.): eszerint az égitestek nemcsak csillagterképek segítségével írhatók le, hanem egyenesen egy zenei világmélethez foglalhatók. Ezt a zenét a kötetben a föld természetihez az embernél közelebbi entitásai és objektumai ismételik, rezonálják vissza, minden morajlik és neszez, ez a képesség ugyanakkor az emberbe is kódolt, hozzáférhetővé válhat tehát ez a bolygószimfónia a humánus különböző transzformációi vagy átlényegülései folytán („*Ahogy haláltusájában az állat szépsége utoljára felizzik a maga teljességében, a férfiak fejében megszólalnak a vér cimbalmai, és négykézlábra kényszerítik őket*”).¹² Az égitestek összhangzattana, amely a verseskötetben ábrázolt dimenzió rendszerét is szervezi (pl. „*A labdajelenségek első nyomai az őserdei időkből maradtak fenn (...) A labdák egy-egy égitestnek felelnek meg, mozgásuk és egymáshoz való viszonyuk pedig az űr egy körének, amit a játékosok megidéznek, bejárnak, megszeretnek, megjegyeznek*”),¹³ egy olyan univerzális vágyakozást idéz elő abban, aki hallani képes e zenét, hogy egyenesen az űrbe kívánczik. A második kötet, *A káprázatbeliekhez* éppen ezt a vágyakozást éri aztán be („*Van bennem egy-egy ilyen meteor, és akik ezt hallják, van azokban is. Olyan ez, mint a meteor, ami meghasadt, és a darabjai szétszóródtak. Valahol van egy meteor, ami felénk tart*”).¹⁴ Ez persze valamiféle visszavágyódás is egyben a múltba („*Az én életem nem a születéssel, hanem az első emlékekkel kezdődik, az éntudat pedig beágyazottabb, ha korai emlékekhez kapcsolódhat. Ezért a gyermekben minél előbb emlékeket kell kialakítani, melyek segítségével később visszautazhat a tajgára. A legerősebb emlékek, akár a holtak és az állatok együttlábrázolásai, a lehetséges, és nem a jelen világba engednek bepillantást*”),¹⁵ a magzatpózbba, korábbi létformákba („*Az agyból minden kép kinyerhető. Amikor az alany eléri a törzsféjlődés kezdeteit, újra az első alvási fázisba*

8 Uo, 24.

9 Uo, 9.

10 Uo, 27.

11 Uo, 23.

12 *A beat tanúinak könyve*, 37. Kiemelés tőlem.

13 *A beat tanúinak könyve*, 25.

14 *A káprázatbeliekhez*, 44.

15 *A beat tanúinak könyve*, 16.

kerül”),¹⁶ talán egészen annak a szupernóvarobbanásnak az ideéig, amely kialakította a naprendszerünket és azokat a magasabb rendszámú elemeket, amelyek képesek voltak testté húzni össze az élőlényeket. Ezt a fajta fordított pszichologizálást, ti. korábbi (törzs) fejlődési szakaszokba való megérkezés mint az emlékezés mechanikája működik, *A beat tanúinak* könyve csúcsra járítja, *A káprázatbeliekhez* pedig termékenyen folytatja. („Az, akiben ott van az összes élő térképe, olyan, mint Az, aki a térképet alkotta [...] Az, aki a térképet olvassa, és odavész a vadonban, olyan, mint Az, aki minden létformát magára öltött, és elveszítette emlékeit.”).¹⁷ A korábbi verseskönyvek egyébként minden tekintetben aprólékosan vezetnek föl a növénylést (pl. „A legelső szövetséget a növényvilággal kötöttük, mert a bolygó tudata a növényekben nyilvánult meg [...] Aki a legelső szövetség emlékére eszi a föld hajtásainak rostjait és issza a nedveit, megelevenítheti kapcsolatát a bolygóval, amely hordozza”),¹⁸ mégis, ez a komplex, egész kötetet behálózó és szervező motívum a lomboldalakra egészen lesóványodik, pusztán ismétléssé válik – akár a levelek hasonlatossága a lombban –, és mintha elveszítene megszokott misztikusságát még a nyelv is. („Ébresszük fel kezeinkben az egykori lábakat, megteve az utat először saját gyermekkorunk négykézláb-idejébe (...) négykézlábas őseink korába.”)¹⁹

Önmagában a lomboldal szövegeinek személyessége bekebelezi az emberiség univerzális visszavágyódását, és egy elnyúlt meditációban kántált szövegegyüttessé teszi a verseskötetet (pl. „Minden mozdulatom visszatér hozzám a széllel. Vágyódás a növényi lét után.”).²⁰ Ez nyilvánvalóan lehetne akár a trilógia koncepciójának része, de úgy tűnik, mintha a versek fáradhatatlanul, valami meditatív állapotban mantráznák a két korábbi könyvből tanultakat az én leegyszerűsített nyelvén. És akkor vissza is érkeztünk a kritika elején hangsúlyozott termékeny utánzasmotívumokhoz és stratégiákhoz. A trilógiában a szakrálissá emelt mimézis visszafordíthatatlanul hozzájárul a könyvek működéséhez. A kiépített rendszer fifikás: olyan versvilágot hoz működésbe, amely önmagába fordulva egyfajta szentséggé emeli az ismétlést, az osztódást, másolást stb. (pl. „A felismerés az igenlés gyönyöre néven vált ismertté azok között, akik (...) képesek megidézni egykori és majdani önmagukat, ahogy a lombok alatt ülve gyönyörűségüket lelik saját másolataik láncolatában.”)²¹ „Saját képünkre és hasonlatosságunkra formáljuk az új embert, megszegve a másolás tilalmát”)²² kijátszhatatlanságával függetlenül az önismétlést bíráló kritikusként. A lomboldal a trilógia rendszerében értelmezve biztonsággal elműködik, legitimizálja önmagát. A könyvhármas gravitációja ugyanakkor annyira erős, hogy a kritika nyelve is okvetlenül bevonódik: mintha olyan megkerülhetetlenek lennének a kötetben lefektetett fogalmak, képek és eljárások, hogy a kritika is csak ezekben a metaforákban, metódusokban volna képes létrejönni.

A *Lomboldal* gondosan megszerkesztett, a trilógiába ravaszul beleplántált verseskönyv, így működés módja szinte kikezdzhetetlen. A kérdés ugyanakkor mégiscsak fennáll: vajon mennyiben mérhető létjogosultsága a másik két kötethez képest, mi az, ami önmagában többé teszi pusztá szépelegő idézetes kiskönyvnél?

(Jelenkor Kiadó, 2020)

16 *A beat tanúinak* könyve, 30–31.

17 *A káprázatbeliekhez*, 48.

18 *A káprázatbeliekhez*, 9.

19 *Lomboldal*, 11.

20 Uo., 10.

21 *A káprázatbeliekhez*, 11.

22 *A káprázatbeliekhez* 57.

Kovács Krisztina

Szelíd jelenlét

(Kovács Lajos Művei I–III.)

Számtalan oka lehet annak, hogy egy szerzői életmű nem kapja meg az érdemelt súlyt és helyet. Visszhangtalanul, az utókor felfedező gesztusai nélkül maradnak rejtve figyelemre érdemes pályák. Az elmúlt bő száz év magyar irodalmának „rejtőzködői”, ahogy a kánonok mozgása révén „feldobott”, majd „leejtett”, túl- vagy éppen alulértékelt alkotók sorából bőséggel tudunk idézni. Az is ismert tény, egy-egy meghatározó irodalomtörténetési vagy kritikusai karakter mennyire tudja vinni, emelni, tematizálni az irodalmi közbeszédet.

Horváth János meghatározó irodalomtörténeti ízlése a mai napig hatással van a magyar közoktatás irodalomtanításának értékválasztásaira, miközben a formátumos gondolkodó e kánont alakító, kiváló és megkerülhetetlen monografikus feldolgozásai egy része lassan száz éve született. A *Nyugattal* és a *Holnappal* korai kritikáiban is szigorú Horváth már indulásakor konzervativizmus és modernség olyan vitatható, ám érzékeny viszonyának kontextusában látta a magyar irodalom mozgásait, amelyben „franciás” érdeklődésének hála, rálátott és jobban foglalkozott is a 19. század végi, ekkor még dekadensnek számító neolatin irodalom (szimbolisták, naturalisták) magyar irodalomra (I. Ady) tett hatásával, még ha ezt a hatást nem is üdvözölte.¹

A klasszikus irodalmi modernségből, a *Nyugat* második, harmadik vonalából ugyancsak bőven citálhatók olyan jobb sorsra érdemes szerzők, akik a nagyobb életművek árnyékában várnak újrafelfedezésre vagy fedeződnek fel egy-egy villanásra. Zsolt Béla, Pap Károly, vagy az idejétmúlt stílusú és valóban elavultnak tetsző történelmi regényei helyett a paraszti tematikájú kisregényei és elbeszélései miatt figyelemre inkább érdemes Kodolányi János csak néhány név a hosszú listából. A Kádár-kor irodalmából Rubin Szilárd újrafelfedezése (Keresztesi József 2012-es kismonográfiájának legitimációjával) vagy a még mindig nem a helyén lévő Tar Sándor életművére irányuló szakértő fókusz (I. legújabban Deczki Sarolta, Seres Lili Hanna, Sinkovics László tanulmányait) említhető ilyen örömteli pillanatként.

Politikai, persze részben irodalompolitikai okok mellett egy szerző háttérbe szorulásának lehetnek alkati, karakterbéli okai is. Miközben az önmenedzselés révén középszerű életművek is sokszor teret kapnak, van, aki erre a típusú önreklámra képtelen. Ezért örömteli, ha bármilyen kevésbé túlbeszélte életműre, annak lezárulta után is akár, figyelem esik. Annál is inkább, mert a kritikai és életműkiadások, széttartó hagyatékok gondozása és sajtó alá rendezése kevés hírnévvel kecsegtető, viszont fárasztó és kitartó munkával járó feladat.

Kovács Lajos irodalmi örökségének már publikált részéből és az életmű korábban még nem olvasható szeleteiből nemrég elkészült egy többkötetes reprezentatív válogatás.

¹ SZÉNÁSI Zoltán, *Két irodalom határán: A fiatal Horváth János kritikái a magyar irodalmi modernségről*, *Literatura*, 2015/1., 58–71., 60–61.

A JATEPress gondozásában kiadott három vaskos könyvnyi anyag Bombitz Attila szerkesztői, valamint segítői, Fritz Gergely, Füzi Péter és Szinger Ádám sajtó alá rendezői munkájának eredménye. Bombitz, a szegedi egyetem germanistája, a kortárs osztrák próza avatott kutatója, nem mellékesen a mai magyar irodalomnak is értő kritikus. A most közreadott gyűjtemény nem az első nagyobb volumenű filológiai munkája, a kutató a Baka István-életműkiadás köteteinek is sajtó alá rendezője. Kovács Lajos most méltán nagyobb figyelmet kapó munkáinak terjedelmes korpusza is elsősorban az ő kitartó szerkesztői tevékenységének eredménye. A kultúrafinanszírozás magyarázatra nem szorulóan sanyarú helyzetében egy ilyen, kevés bombasztikus hírértékkel bíró vállalkozás esetében külön érdem, hogy a szeria részben irodalomszerető civilek önkéntes felajánlásaiból született, maroknyi, de annál kitartóbb magánmecenatúra hozzájárulásának eredménye. E feltételrendszer megteremtése ugyancsak a válogató elkötelezettségét dicséret, megkapóan ritkaságszámba menő gesztusa a magyar irodalmi szcéna jelenkori történéseinek.

Hogy ez a sok műfajú és sok szempontból izgalmas oeuvre nem kapott szélesebb publicitást, az íróhoz közel álló szakmai barátok számára sem egyértelmű okokra vezethető vissza. Ez derül ki legalábbis Bombitz egyik folyóiratbeli szövegközlést bevezető kísérőtanulmányából: „Hogy ennek a szépírói »láthatatlanságnak« oka a kiadói közöny, a belső bizonytalanság, vagy a szerzteágazóan gazdag életút temérdek munkálkodását inkább életfeladatnak vállaló attitűd, döntés volt-e, nehezen felfejthető.”²

Kovács Lajos, a piliscsabai születésű, életének jó részét Dorogon töltő író, költő, helytörténész, tanár a legendás Kincskereső-táborok egyik megálmodója. A 2017-ben elhunyt író emlékét kezdetől ízlésesen ápolta szűkebb pátriája, a most megjelent válogatás szép előkészítése volt a 2019-es *Kovács Lajos Emlékkönyv*. A karcsú kis könyvet Dorog Város Önkormányzata adta ki, ezt a gyűjteményt Kovács egykori kollégájával, barátjával, Dankó Józseffel együtt ugyancsak Bombitz Attila szerkesztette. Az emlékkönyv főként a város irodalmi életének szervezőjeként, tanárként, helytörténészként, a helyi képzőművészeti élettel is erős és meghatározó kapcsolatokat ápoló kultúrorganizátorként mutatta be az alkotót, rajzolta ekként meg portréját. A pedagógus kollégák, képzőművész barátok, tanítványok személyes hangulatú visszaemlékezéseit, festményeket, a szerzőről készült portrékat, fényképeket, levelezésrészleteket, egy naplóformában írt terjedelmesebb curriculumot közlő gyűjtemény már előre jelezte a majdani nagyszabású szövegkiadást. Erről akkor elsősorban egy Bombitz által összeállított teljes szerzői bibliográfiát tartalmazó egység és a *Nevető félreértelmező szótár* című, ugyancsak a hagyatékból előkerült, és teljes terjedelmében először itt közölt szórakoztató „lexikon” beavatója tanúskodott.³

Ezzel párhuzamosan, a nagyobb volumenű vállalkozást előkészítve kezdte el közölni irodalmi lapokban (*Forrás, Székelyföld, Irodalmi Szemle*) a hagyatékok gondozója azokat a szövegmutatványokat, amelyek a korábban publikált és most e válogatásba is bekerülő írások mellett a mostani gyűjtemény legizgalmasabb novumai. A szlovákiai magyar irodalom reprezentáns orgánuma, az *Irodalmi Szemle* például a végső verziójában eddig úgyszintén a hagyatékokban rejtőző *Hosszúra nőtt árnyékaink* című novellaciklus egy korábban meg nem jelent részletét közölte, elsőként 2020-ban. A cím nélküli prózát (címadása ugyancsak a szerkesztő ötlete), nemcsak sokáig tabunak számító fő témája, a csehszlovák–magyar lakosságcsere feldolgozása teszi izgalmas momentummá. A történet családi sorsesemény-

2 BOMBITZ Attila, *A látható és a láthatatlan: Kovács Lajos pályaképe és irodalmi hagyatéka*, Forrás, 2019/11., 40–43., 41.

3 *Kovács Lajos bibliográfia*, összeállította: BOMBITZ Attila; KOVÁCS Lajos, *Nevető félreértelmező szótár = Kovács Lajos Emlékkönyv*, szerk. BOMBITZ Attila, DANKÓ József, Dorog, Dorog Város Önkormányzata, 2019, 93–114.; 117–145.

ként való reprezentációja, a személyes sors identifikációs mintái felől bontakozó szüzse olyan Bildungsroman fejezeteit adja ki, amelynek erős, autentikus hangját a gyerekelbeszélői látásmód teremti meg. A ciklus e legteljesebb terjedelmében és a hagyaték gondozó koncepcióját is őrizve az életműkiadás első, verseket és elbeszéléseket tartalmazó kötetében jelent meg először.⁴

Ha onnan nézzük, hogy Kovács Lajos lírikusi pályakezdése után legerősebben és legelkötelezettebben a gyerekirodalom regisztereiben szólalt meg, és ha észleljük, hogy kritikusi pályája jelentős részében, ahogy Bombitz fogalmaz, „nagyon érdeklik a gyermekirodalmi műfajok esztétikai kérdései”, nem meglepő, hogy ez a „felnőtt irodalmi” szövege mennyire erősen épít ezekre a tapasztalatokra.⁵ A *Hosszúra nőtt árnyékaink* gyász munkái, köztük például a nagymama halálának leírása, a nagyapa vagy az unoka veszteségtapasztalata olyan mély és sallangmentes képekben tárulnak az olvasó elé, hogy valóban nehezen hihető, ez a kézirat teljes terjedelmében egy számítógép szövegfájljaként várta jobb sorsát. A magyar félmúlt elfojtott traumafeldolgozó gesztusai irodalmi és filmes reprezentációinak pedig ismét nagy keletje van. A szisztematikus műtfeldolgozásnak a lakosságcsere, kitelepítések elhallgatástörténetei fontos részei (l. legutóbb Szász Attila *Örök tél* című filmjét). Kovács Lajos prózája sűrítéseivel, szubverzív időviszonyaival, érzékeny tárgyleírásaival és térformáinak atmoszférateremtő erejével kelt figyelmet: „Délután csipős szagokkal telik meg a házunk, izzadt lepedők és huzatok száradnak a kötélén, két napra a kürti inak és ízületek parancsait teljesítjük.”⁶ Arról nem is beszélve, hogy a szöveg elliptikus szerkezetén túl erőteljes vizualitásával is mellbe vágja az olvasót: „Mindig öregnek láttam. Fekete volt, ha kikecmergett az ágyból, hosszú haját olyankor újralfonta. Fekete és fehér, nagyon hosszú, nagyon lapos, tulajdonképpen jellegtelen a konty is. Mellette fehér, papírhártya fülek.”⁷ Újrafelfedezésről ez esetben nem lehet szó, felfedezésről annál inkább. Kovács Lajos prózája ebben a jól körülrajzolható és ritka tematikában mindenképpen hosszabb elemzésre és kanonizálásra vár.

Az életműkiadás első kötetében olvasható versek közül is úgy tűnik, azok a jobban sikerültek, amelyek még nem tisztán gyerekversként, de ebből az alulnézetből teremtik újjá, jól megkomponált miniatűrökből a múltat. Az *Egy nyár nagyapánál*, a *Töredék anyámnak*, a *Nagyapa arcképe* a széteső és sohasem idilli gyerekkori világ történeteit tárgyleírásokkal és az egykori kisvilágot benépesítő flóra és fauna lajstromozásával építik fel. A helytörténezszerű fontos esszék jegyző Kovács lírájának egy markáns része is a térség egykori hírességeinek csarnokát hozza létre majd népesíti be (l. a *Vörösmarty, 1850. TÉL* című költeményt).⁸ Azt is el kell mondani, hogy a gyűjteményben szereplő rövidprózák kevésbé érnek fel az érzékenyen szemlélődő lírai ént felmutató költőhöz, ahogy a novellafüzér visszaemlékezéseit alakító áttetsző elbeszélőtechnikához sem. Bár Peragovics Ferenc nemrég megjelent ismertetője külön kitér a *Babbéri Gáspár gusztusa*, *avagy cseprőségek* és a *Szines fotó egy tízéves osztálytalálkozóról* című szövegekre, ezt a blokkot inkább a teljességre törekvő életműkiadás dokumentumértéke miatt tartom jelentősnek. Egyet lehet érteni a recenzens állításával, Babbéri Gáspár „sírkoszorú-projektje” valóban az örkenyi groteszk ismerős

4 Kovács Lajos, *Hosszúra nőtt árnyékaink: Egy regény fejezetei*, = K. L. *Hosszúra nőtt árnyékaink: Versek és elbeszélések*, Kovács Lajos Művei I., összegyűjtötte, vál., szerk. BOMBITZ Attila, sajtó alá rendezte: FRITZ Gergely, FÜZI Péter, SZINGER Ádám, Szeged, JATEPress, 2020, 191–331.

5 BOMBITZ Attila, *Kovács Lajos válogatott műveiről*, Forrás, 2020/5., 54–58., 57.

6 Kovács, *Hosszúra nőtt árnyékaink...*, i. m., 209.

7 Uo.

8 Kovács Lajos, *Egy nyár nagyapánál; Töredék anyámnak; Nagyapa arcképe; Vörösmarty, 1850. TÉL* = Kovács, *Hosszúra nőtt árnyékaink...*, i. m., 15–16.; 17–18.; 19; 33.

közép-európai nyelvén szólal meg, ám a szép hagyomány és a jó ötlet összehatását sokszor gyengébb kidolgozású mondatok rongják el.⁹ Ez a helyzet a *Színes fotó...* osztálytalálkozó-jának anekdotikus, ám olykor roppant didaktikus mondataival is.

Az életműkiadás második kötete esztétikai színvonalában is koherensebb, Kovács Lajos legkedvesebb területének, gyerekirodalmi munkásságának remek kollektuma. A *Van egy perced a támaszpontomra?* versei, ifjúsági novellái, mesedramái közül a legutoljára keletkezett is lassan tízéves. Most, amikor a gyerekirodalom virágkorát éli, és amikor a szétszóródó mikroközösségek mellérendelő hálózataiban elvesző identitások ebben az érzékenyítés témaköreit erősítő irodalmi világban teremődnek újra, döbbenetes azokat a néhány évtizedes szövegeket olvasni, amelyek a mai gyereklírához is méltó módon beszélnek csonka családokról, szétszakadó gyerekvilágokról, a szeretetre fordítható, ám mindig hiányzó időről. A *Sajnos az idő borzasztóan kevés*, *Az ember így fest nevelés után* vagy *A szombat a legfontosabb* a nyolcvanas években született versek, problémafelvetéseik, esztétikai dimenzióik azonban nagyon is a jelenre mutatnak, semmilyen avulás nem érzékelhető rajtuk.¹⁰ Ez a karakter pedig az igazi nagy „gyerekíróé”, mindez Kovács Lajos gyerekkerseit olvasva egyértelműen megállapítható. Éppen ezért furcsa, hogy az idézett, egy gépiratos anyagból a válogatásba kerülő lírai darabok mellett a korábban csak elektronikus kéziratként létező *?Nincs több mese! avagy bennünk van a kisördög* és az *Évi rendes szabadság* című mesedramák, a kilencvenes években keletkezett darabok, mégis egy letűnt korszak érzetét keltik. Amilyen kortalanná tették még a Kádár-kor tárgykultúráját is a fent idézett költemények, annyira zavaróan hat a „walkman” szó elszánt használata és egy talán ekkor már nem beszélt gyereknyelv a *?Nincs több mese!* szüzséjében.¹¹

A kötet talán legerősebb szöveghalmaza, a *Két hétig most én mesélek Kisbencéről* olyan novellafüzér, amely mély empátiájával, virtuóz nyelvi bravúrjaival valóban konzisztens gyereknyelvet teremt: „És most már az is eszembe jutott, hogy anya nemrégem mutogatott apának egy ugyanolyan fantasztikus fényképet az úrból, amelyet a *kedves Pirikém* anyukájánál is láttam, és azon a fényképen is úszkált Valaki.”¹² A „gyerekíró Kovács Lajos” az alkotóval kapcsolatban leggyakrabban használt jelzős szerkezet. A válogatás második kötetét olvasva még inkább izgalmas lehetőségnek tűnik a hír, amelyet a könyvet záró kísérőtanulmányban jelez, majd egy nemrég vele készült interjúban megerősít a hagyatékgyondozó. Az életműkiadás következő darabja(i) azok az elektronikus fájlban létező munkaanyagok lesznek, amelyek egy négy részből álló, 600 oldal terjedelmű regényszériát mutatnak majd fel a közönségnek.¹³

Kovács Lajos hagyatékának legelkötelezettebb gesztusai a válogatás harmadik kötetében, kritikáinak, helytörténeti esszéinek gyűjteményében olvashatók. Az otthon mikrovilágaihoz kötődés élményét a szerző az *Új Forrás* „valóság” rovatának vezetőjeként élhette

9 PERAGOVICS Ferenc, *Ex libris: Kovács Lajos: Hosszúra nőtt árnyékaink*, Kovács Lajos: *Van egy perced a támaszpontomra?*, Kovács Lajos: „Mi közük hozzám?”, Kovács Lajos emlékkönyv, Élet és Irodalom, 2021. április 23., 19.

10 Kovács Lajos, *Sajnos az idő borzasztóan kevés; Az ember így fest nevelés után; A szombat a legfontosabb* = K. L. *Van egy perced a támaszpontomra?: Gyermekmesék és kamasztörténetek*, Kovács Lajos Művei II., Összegyűjtötte, vál., szerk. BOMBITZ Attila, sajtó alá rendezte: FRITZ Gergely, FÜZI Péter, SZINGER Ádám, Szeged, JATEPress, 2020, 21–22.; 22; 22.

11 Kovács Lajos, *?Nincs több mese! avagy bennünk van a kisördög* = Kovács, *Van egy perced...*, i. m., 131–174., 134.

12 Kovács Lajos, *Két hétig most én mesélek Kisbencéről* = Kovács, *Van egy perced...*, i. m., 85–130., 130.

13 BOMBITZ Attila, *Egy megrögzött gyerekirodalmár kincskeresései* = Kovács, *Van egy perced...*, i. m., 407–412., 412.; HÁMOS László, *Kovács Lajos írói hagyatékának gyondozója, Interjú Dr. Bombitz Attilával*, TÁTI Walzer, 2021/1., 4–5., 5.

meg. Bombitz egy másik kísérőtanulmányából idézve: „Saját városáról, Dorogról írott és a lapban közölt tanulmányaiból nő ki helytörténeti munkássága, mely majd a Dorogi Füzetek sorozat megalapításában, szerkesztésében és kiadásában csúcsosodik ki.”¹⁴

Kovács a klasszikus irodalmi modernség mára sajnos elfeledett alkotójának, a nem mellesleg csúcsdiplomata, és e minőségében a trianoni békeszerződést is szignáló Drasche-Lázár Alfrédnek kisonográfusa. Az izgalmas életű, nem különben érdekes sorsú felmenőkkel rendelkező Drasche közepes, ám annál termékenyebb regényíróként is ismert. És bár erre Kovács Lajos e kötetben olvasható, a Drasche családnak Dorog és környéke lokális szempontjai szerint is nyomába eredő esszéiben nem tér ki, nem mellesleg a két világháború közötti disztópikus irodalom egyik tanulságos darabjának, a 2222-nek is írója. Az inkább dokumentumértéke és ironikus Trianon-traumafeldolgozó irodalom jellege okán méltányolható próza persze nem az egyetlen izgalmas vonása Drasche regényvilágának. Hogy mindez a köztudatba kerülhetett, talán tényleg, ahogy Peragovics írja, elsősorban a „helytörténész Kovács Lajos” érdeme.¹⁵ Tanulságos látni, hogyan kapcsolódik a város művészeti, elsősorban képzőművészeti életéhez ez a sok kis szondázó esszé. Annál pedig, hogy híres íróink a térséghez kötődésük okán, és ebbéli identitásuk vállalásai mentén kerülnek egy egységbe, szebb lokálpatrióta gesztus el sem képzelhető.

Összességben mégis azt lehet elmondani, ebből a kötetből is az érzékeny és aktuális gyerekkönyvkritikák emelkednek ki. Kovács utolsó éveiben is nagy erudícióval és intenzitással követte a kortás gyerekirodalom történéseit. Az elmúlt években gyakran esett szó arról, a gyermek- és ifjúsági irodalom recepciója külön zsáner a kritikairáson belül, speciális készségeket és látásmódot igényel, ezért kell megteremteni annak hiányzó nyelvét és kereteit. Kovács Lajos közérthető, olvasmányos, mindazonáltal a szakmaiságot sosem elhanyagoló gyerekkönyvkritikái bizonyítják, bár nincs a köztudatban, volt a „szűk esztendőkből” is elkötelezett értelmezője ennek az univerzumnak. Arról nem is beszélve, hogy Kovács kritikusként a vizualitástól nem elválasztható gyerekirodalmi halmaz kötetait valóban az illusztrációk és az illusztrátorok munkája felől is elemzi. Így tesz több ízben a több könyvet is illusztráló Molnár Jacqueline vizuális vízióival.¹⁶

Kovács Lajos hagyatékának kiadása minden más értékes és izgalmas aspektusa mellett emiatt, a fontos és remek gyerekíró kánonban való helyének megszilárdítása miatt jelentős esemény. Az elkövetkező években izgalmas és fontos történések tanúi lehetünk majd ezen a területen. Ám ez az új korszak az ő tevékenysége nélkül minden bizonyonnyal unalmasabb lenne. A kiállításában puritán, fehér borítójú életműkötetek borítórajzai Lévy Jenő munkái. A korlátozott példányszámban megjelent gyűjtemény egy következő fázisban remélhetően nagyobb figyelmet kap, és az olvasók szélesebb köréhez juthat majd el.

(Összegyűjtötte, válogatta, szerkesztette, valamint a jegyzeteket írta: Bombitz Attila. Sajtó alá rendezte: Fritz Gergely, Füzi Péter, Szinger Ádám, JATEPress, 2020.)

14 BOMBITZ Attila, *Kovács Lajos válogatott műveiről*, Forrás, 2020/5, 54-58, 57.

15 PERAGOVICS, *i. m.*, 19.

16 KOVÁCS Lajos, „Verset írni nem lepkeűzés” – *Gyerekverset sem = K. L., „Mi közük hozzám?”: Kritikák, töprengések, diagnózisok*, Kovács Lajos Művei III., összegyűjtötte, vál., szerk. BOMBITZ Attila, sajtó alá rendezte: FRITZ Gergely, FÜZI Péter, SZINGER Ádám, Szeged, JATEPress, 2020, 375-377., 377.

Szántai Márk

Kisvárosi gyilkosságok

Hász Róbert: *Fábián Marcell pandúrdetektív tizenhárom napja*

Az utóbbi évek irodalmi fejleményeiből legalább annyira következik a *Fábián Marcell pandúrdetektív tizenhárom napja*, mint amennyire át is rendezi a domináns hagyományvonalak mentén szerveződő irodalomról szóló elképzeléseket. Hász Róbert kötete ugyan több lehetséges kapcsolódási pontot mutat a kortárs irodalom reprezentatív darabjaival, azonban számos ponton meg is próbál elkülöníteni azoktól. Egyfelől, témaválasztása okán látszólag illeszkedik a manapság divatos történelmi krimisorozatok hagyományába: a hazai mezőnyből Baráth Katalin és Kondor Vilmos kötetei a műfaj és a választott korszak felől olvasva állíthatók vele párbeszédbe, a Hász-próza nyelvi komplexitása és a sorozatszerűségnek való ellenállása ugyanakkor radikálisan meg is különbözteti tőlük. Még akkor is így van ez, ha Hász előszeretettel kirándul a zsánerműfajok területére, gondoljunk csak az *Ígéretföld* című, utópiaként olvasható munkájára. Nem lehet gond nélkül besorolni azonban egy másik tendenciába sem: tudós irodalomtörténészek regényei, Szilasi László és Milbacher Róbert metafizikai krimiként aposztrofálható munkái sokkal inkább kérdeznak rá a szövegek működésére, az irodalom- és kultúrtörténeti tények szembesítésének lehetőségére, mint amennyire a valódi nyomozástörténetre helyezik a fókuszot. Ha a fenti példákkal csak részleges párhuzamot tudunk vonni, abból legalább két dolog következik: egyrészt újfent szembesülnünk kell a különféle hagyományok, sodorvonalak konstruált voltaival, másrészt olyan hibridként kell közelítenünk Fábián Marcell pandúrdetektív történetéhez, amely több lehetséges műfaji mintával dolgozik, amennyiben a szépirodalmi igénnyel megírt milióregény, a detektívregény és a történelmi regény kódjainak kompilálását igyekszik elvégezni. De vajon milyen sikerrel teszi mindezt?

Abban mindenesetre egyetérteni látszanak a kötet eddigi recenzensei és laikus olvasói, hogy környezetfestésben messze a zsánerművektől elvárt szint felett teljesít Hász Róbert regénye. Az 1902-ben, a vajdasági Zomboron, egy multietnikus kisvárosban játszódó történet megkapó térleírásai valóban felidéznek a századfordulós atmoszférát, a kor és a műfaj jellemző toposzai pedig (pl. kaszinó, bordély, kolostor) olyan lényegi helyszínekként funkcionálnak, amelyek szervesen tudnak kapcsolódni a cselekmény menetéhez. A kisvárosi tér választása természetesen

a krimi mint a par excellence nagyvárosi műfaj felől nézve is következményekkel jár: a bűnös város áthatolhatatlan labirintusa helyett itt a közeli, a látszólag ismerős válik rejtélyessé, kiismerhetetlenné. Ez a választás, persze, korántsem egyedülálló, láttunk már ilyet Agatha Christie regényeitől kezdve Baráth Katalin analitikus krimi történetein át a *Midsomer Murders* világáig, viszont a bevált recept most is szerencsésnek bizonyul, mert motiválttá teszi a kisváros életéről szóló apró epizódok elmesélését. Ennek is köszönhető, hogy a vidéki kirándulás krónikája éppolyan könnyen épül be a történet menetébe, mint a gyermekkorra való visszaemlékezés mozzanatai.

A hű környezetrajz mellett a valóságosság illúziójának felkeltését a történelmi regény rendszerint korabeli hírességek szerepeltetésével éri el. Azonban, míg Baráth vagy Kondor történelmi krimijeiben ezek rendszerint csak felvillanó háttérepizódok maradnak (egy szegedi Ady-est vagy éppen Gömbös temetése), addig Hász komolyan veszi a történelmi figurák regényesítését. A kánon ma már szinte elfeledett alakja, Gozdsu Elek író, zombori alügyész itt a többiekkel egyenrangú, hús-vér figuraként, a kártyatársaság tagjaként áll előttünk, akinek tettei szervesen kapcsolódnak a regény cselekményéhez. A regény ráadásul szinte szó szerint idézi Gozdsu balassagyarmati fiaskójáról szóló történetét Bódor Sándor *Néhány újabb adat Gozdsu Elek életrajzához* (ItK, 1967/4) című munkájából, ami valóság és fikció keverésére mutat remek példát.

Az egyes figurák szerves cselekménybe ágyazása azonban még nem jelenti azt, hogy a szöveg történelmi regényként is kiválóan működjön. Hász könyvében ugyanis mindvégig háttérben maradnak a történelmi tények, nem központi motívumként, csupán díszítőelemként funkcionálnak. A korra jellemző eseményekhez, így például az amerikai kivándorlás kérdéséhez fűzött félmondatos utalások értelmezhetőek ugyan a Nyugat-nemzedék hasonló tárgyú írásainak vázlatos parafrázisaként, lényegében azonban ezek nem szervesülnek, nem tesznek hozzá a cselekmény menetéhez. Ugyanez igaz a szerb-magyar együttélés problematikájára: színes tablóként jól működő, dinamikus részek rögzítik, hogy a nemzetiségi hovatartozás időről időre előkerülő, lényegi kérdés, a magyarok és a szerbek külön szórakozóhelyre járnak, olykor nyíltan konfrontálódnak egymással, de ezek inkább csak megerősítik az olvasó korra vonatkozó történelmi tudását, mintsem árnyalnák vagy új elemekkel színesítenék azt. A spiritiszta szeánszok Kosztolányihoz, Harsányi Kálmánhoz és másokhoz méltó megidézése, valamint a monarchiatoposz játékba hozása ugyanakkor kétségkívül jól működik. A regény nem egy szűkebb régió motívumait szeretné felvonultatni, a vajdasági milió obligát elemeinek felmondása helyett tágabb perspektívában, a monarchikus történelmi helyzet felvázolásában érdekelt. A monarchiához fűződő ambivalens viszony, a negyvennyolcas örökség és Ferenc József párhuzamos méltatásából fakadó meghasonlás a korszak karakterisztikájához tartozó elem, melyet a regény gondosan, bár helyenként talán kissé túlzottan szájbarágósan artikulál. „A tudathasadásosok generációja az övé [...], a fiatalabb generáció ugyanúgy megünnepli minden évben március 15-ét és Kossuthot meg a mártír Petőfit, ahogy aztán augusztus 18-án, a császár születésnapján koccint az uralkodó égeszségére, és a Monarchiát élteti. S nem is érzékeli cselekedeteinek ellentmon-

dásosságát.” (51) A nézőpontok ütköztetése, a tudathasadás kollektív jellegének ábrázolása valóban megkerülhetetlen feladata az e korszakot tematizáló irodalomnak.

Egy jó krimihez azonban nem elég a pontos környezetrajz és a valóságillúzió felkeltése: fordulatos nyomozás és rejtélyes bűnesetek hiányában az olvasó hamar csalódottan tenné le a könyvet. Az izgalom ez esetben garantált: egy rejtélyes sorozatgyilkos megállítása a tét, akinek szándékait kezdetben egyaránt lehet a bosszúban, az anyagi nyereségvágyba vagy éppen a szexuális motivációban azonosítani. Hász regényében ráadásul a korszakválasztás folytán intézményi szempontból is érdekes alaphelyzet adódik: egy olyan világot tár elénk, amelyben párhuzamosan működik egymás mellett a csendőrség, és az ekkor már életre hívott rendőrség. Mondani sem kell, hogy a két szervezet tagjai finoman szólva is ellenszenvvel viseltetnek egymás iránt: a rendőrök felől nézve a csendőrség külsőségeken és meghaladott tekintélyen alapuló apparátus, munkájuk pedig archaikus módszerek tárháza, míg a csendőrök a rendőrség civilruhás, új nyomozati módszereket követő eljárását, és természetesen korábbi hatáskörük csorbulását kifogásolják.

A két testület közti rivalizálás akkor kezd igazán izgalmassá válni, amikor Bánáti csendőrkapitány az első gyilkosság után váratlanul a rendőrség kötelékébe tartozó Fábíán Marcell pandúrdetektív segítségét kéri. Mindeközben a nyomozati szervek valós működésébe is bepillantást nyerünk, így azt is látjuk, hogy a szervezeti keretektől függetlenül mindenütt megvan a kellemetlen bűnesetek eltussolását és a városi notabilitások feddhetetlenségét célzó törekvés, de szerencsés módon jelen van – leginkább Marcell alakjában – az igazság kiderítésének szándéka is. A nyomozati munka izgalmát növeli, hogy olyan korszakhatáron mozgunk, amikor az ujjenyomatrögzítés még új, sokak számára ismeretlen módszernek bizonyul, Marcell pedig éppen azért emelkedik ki a testületből, hogy ezeket a korszerű eljárásokat kollégái gyakori kétkedése ellenére is előszeretettel alkalmazza. A technikai újítások a rendőri munka mellett a magánélet belső tereit is átrendezik: míg az írógép a regény diegetikus világában csupán a hivatali ügyvitelt forradalmasítja, majd közvetve hozzájárul az ügy megoldásához is, addig a bármikor megsörrenő telefon és a petróleumlámpa sejtelmes fényét felváltó villanyvilágítás már az otthoni intimitás kódjait is gyengítheti. A kiemelkedő kvalitásokkal rendelkező, nyugat-európai trendeket és technikai megoldásokat követő nyomozófigura megteremtése talán nem a legeredetibb szerzői ötlet, azonban a cselekmény megkívánja, szinte kiköveteli egy ilyen, a saját környezetében atipikusnak számító karakter létezését.

Ez a nyomozó ugyanakkor nem az analitikus vagy hard-boiled krimik figuráinak szolgálai mása, csak bizonyos pontokon idézi fel egyik vagy másik típus jellegzetességeit. A szellemi és fizikai tevékenységet egyaránt folytató, fáradhatatlan elmével dolgozó, analitikus nyomozó alakjának megteremtése mellett egyes fejezetek a kemény krimi (akár élet)veszélyes helyzeteket is bátran vállaló, akcióhős-típusú figuráját montírozzák Fábíán Marcell alakjára. Családi körülményei látszólag rendezettek: boldog házasságban él, nem szenved életközépi válságban, alkoholt is csak módjával fogyaszt. Ezt a jellemzést nehezen lehetne

ráhúzni bármely ismert magyar vagy világirodalmi nyomozóra. De, hogy mégse legyen annyira felhőtlen a kép, Marcellnek is van egy tisztázatlan ügy a múltjában: származása sokáig ismeretlen marad, így a gyilkossági nyomozás mellett a saját eredete utáni, kezdetben sok-sok tévútra vezető kutakodás kerül a történet fókuszába. Az identitás megkonstruálása, a vér szerinti szülők vagy az őt felnevelők javára eldőló belső konfliktus valóban izgalmas momentumokat tartogat: a „ki vagyok, honnan jöttem, hová tartok?” mindannyiunkat nyugtalanító kérdései Marcell esetében még eklatánsabb módon kerülnek előtérbe. Mindez megmutatkozik a külsőségekben is: a sétabot és a bajusz iránti kezdeti ellenszenv lassanként az önazonosság külső és belső megtalálásában oldódik fel.

Elmondható tehát, hogy a korfestésben kiválóan teljesítő, krimiként olvasva is számottevő izgalmakat tartogató szöveg történelmi regényként tud és akar talán a legkevésbé működni – a hasonló korszakot körüljáró krimikhez hasonlóan inkább csak a korszak vázlatos felidézésére vállalkozik. Magas igényeinket és viszonylag széles mintánkat látva ugyanakkor feltehető a kérdés: miért örvend ilyen népszerűségnek a történelmi krimi hazánkban, és miért marad periférikus szubzsáner másutt? Az ismeretterjesztő és szórakoztató célokat egyszerre kitűző projektek valószínűleg azokban a térségekben futnak jobban, ahol a történelmi tisztánlátás a politikai represszió tabusított diskurzusában sokáig nem volt adott. A múlt ilyen formában történő feldolgozása leggyakrabban korabeli újságcikkek, levéltári anyagok regényesítése révén történik meg, a titok pedig rendszerint összekapcsolódik valamilyen történelmi traumával. A soknemzetiségű tér együttélési alakzatai és a Bácska monarchiabeli története, különösen a regényidőt követő világháború és a trianoni békeszerződés fényében illeszkedhet ebbe a hagyományba, amelyet immár a *Fábián Marcell pandúrdetektív tizenhárom napja* is megérdemelten gyarapít.

(Kortárs Kiadó, 2017)

Biernaczký Szilárd

A Manasz kirgiz hőseposz

Még teljesebb változatban: megjegyzések egy új fordítási vállalkozás kapcsán

Amikor a múlt század hetvenes éveiben az afrikai hőseposz témakörében próbáltam tájékozódni, természetesen késztetésem volt a világ hőseposzai anyagára és kutatásaira is kitekinteni.

Rövidesen kiderült persze, hogy mind a szövegek, még inkább a szakmai irodalom – már afrikai vonatkozásban – lényegében csak idegen nyelveken érhető el. Anyaggyűjtésem természetesen elsősorban az afrikai anyagokra koncentrált, amelyekből akkor magyar nyelven csak Tóth Éva talán 100-200 sornyi részletfordítása és egy egyébként igen értékes elemzése volt elérhető a nyugat-afrikai manding (mandinka, malinke) Szungyata eposzból, és bizony semmi más. Később is csak a Niane-féle Szungyata eposz fordítása készült el (1983, ford. Szegő György, amely egyébként újabb kutatások szerint nem egészen hiteles szövegnek minősül, mivel D. T. Niane az afrikai országok akkori felszabadulási hullámának hatására a szövegfordításba, amelynek egyébként az eredeti nyelvi lejegyzése nem létezik, a híres ókori Nagy Sándor-regény bizonyos nyelvi fordulatait is beledolgozta).

Ugyanakkor elkerülhetetlennek látszott a világeposz irányában is komparatistikai szempontok, késztetések okán tájékozódni.

Mivel figyelmem a szóbeli eposzokra irányult, így arra kellett rádöbbernem, a leginkább közismert műveken (Homérosz eposzai, óind eposzok, Kalevala, Gilgames stb.) kívül a klasszikus óeurópai eposzok (Roland-ének, Beowulf, Cid stb.), illetve a gazdag ázsiai anyag leginkább csak francia, kisebb részben angol, és főleg orosz nyelven közelíthető meg, ráadásul szinte elérhetetlen kiadványokban.

Szerencsére hozzáférhető volt már Meletinszkij igen iránymutató tanulmánya (1971) az ELTE BTK házi sokszorosításában, benne számos lényeges megállapítással (az eposzok történeti-tipológiai klasszifikálása: archaikus, klasszikus és romantikus típusokra, a szóbeli eposz lehet: verses, prózai és vegyes szövegű stb.). Paul Zumthor fontos tanulmányát (1983, csak franciául), amely a szóbeli eposz számos más fontos jellemzőjét írja körül, csak később ismerhettem meg. Voigt Vilmos, bár elsősorban a magyar összefüggésekre összpontosító, mégis ugyancsak általános részében iránymutató fejezete végső formáját ennél is jóval később (*A magyar folklór*, tankönyv, 1998) nyerte el.

A hazai szövegkiadásban az első jelentős áttörést még 1989 előtt az Európa Könyvkiadó teremtette meg azzal, hogy sorozatban kiadott négy ázsiai szövegváltozatot és még néhány eposzt sorozaton kívül (lásd: burját *Irenszej*, 1976, kirgiz *Manasz*, 1979, mongol *Geszter kán*, 1982, mordvin *Szizjarsar*, 1984, illetve sorozaton kívül: Firdusz: *Királyok könyve*, 1975, *Edda. Óészaki mitológikus és hősi énekek*, 1985, észt *Kalevipoege*, 1985, méghozzá új fordításokban). Már a rendszerváltás után tette közzé az ELTE Anglisztika Tanszék jelentős

vállalkozásként az óangol *Boewulf* magyar változatát (1994). Felzárkózott ugyanakkor a hiányzó magyar nyelvű eposzszövegek létrehozásában tevékenykedő kiadók közé az Eötvös József névre hallgatató könyvműhely is néhány fontos óeurópai szöveg magyarításának közzétételével (lásd: francia *Roland-ének*, 1996, Chrétien de Troyes: *Az oroszlános lovag*, 1998, spanyol *Ének Cidról*, 2002, középkori német *Kudrun*, 2007).

De a világ eposzainak magyar nyelvű hozzáférést tekintve az akkor még létező Európai Folklor Intézet és a L'Harmattan Kiadó összefogása tette fel a koronát több mint féltucatnyi kötet megjelentetésével (lásd: azeri *Köroglu*, 2008, azeri *Dede Korkut*, 2008, oszét *Nartok*, 2009, *Osztyák hőseinek*, 2010, perzsa *Oguz kán*, 2010, latin nyelvű germán *Erőskező Valter története*, 2010, mordvin *Masztarova*, 2010, mongol *Bum Erdene*, 2010, udmurt *Dorvizsi*, 2012). Kár, hogy ez a hatalmas lendület abbamaradt.

Most viszont új meglepetéssel szolgált egy szerzőpáros: az orientalista Somfai Kara Dávid és a sokféle előképzettséggel rendelkező Csáji László Koppány ugyanis *ismét* közreadta a kirgiz *Manasz* eposzt. *Ismét*, hiszen egy válogatás már az említett Európa-féle sorozatban megjelent Bede Anna fordításában, Kóhalmi Katalin előkészítésében és utószavával. Az eredetileg igen nagy terjedelmű szövegből azonban a régi kötet kb. 4000 sort tett közzé, szerény válogatás formájában.

(Csak zárójelben említjük, hogy az egyébként elsősorban zoológus Almásy György már a múlt század elején magával hozott ázsiai útvjáról Európába egy kirgiz énekmondót, úgynevezett akint, Turgan Bezdikjánt, akinek segítségével folytatta a helyszínen megkezdett kirgiz nyelvészeti kutatásait, kidolgozta a keleti török nyelvek nyelvtanát, felmutatva azoknak a törökországi török nyelvtől való eltéréseit, s megkezdte a kirgiz népi eposz, a *Manasz* lefordítását, melynek azonban csak egy része készült el.)

Említett szerzőpárosunk viszont az új publikációban immár 18 570 sort készített előkiadásra. És a belső ázsiai (altáji és török) nyelvekben és kultúrákban rendkívüli járatossággal bíró Somfai Kara a magyarul közreadott szöveghez szinte monográfia méretű jegyzetanyagot (255–372. old) függesztett, amely nagy értékű információkkal szolgál az igényesebb olvasók számára.

A *Manasz* eposzban kirajzolódó történet, amely a kirgiz nemzeti identitástudat legfőbb forrása, feltételezések szerint történelmi eseményeken alapszik, keletkezésének idejét illetően igen eltérő elképzelések léteznek (a 7. századtól a 18. századig bezárólag). Ami a terjedelmét illeti, az interneten félmillió versszakról is olvashatunk, viszont Paul Zumthor emlékezetem szerint csak 300 ezer sorról tud. Tény tehát, hogy a mostani változat sem teljes, jóllehet mégis teljes képet nyújt. Ugyanis a mostani válogatás, ha igaz, minden lényeges epizódot magába foglal. Hiszen, amint Lőrinc Lászlótól a mongol eposzsal kapcsolatban már megtudhattuk, e hatalmas terjedelem igazából azonos struktúrájú, ismétlődő epizodikus variánsok gazdag sorozatából épül fel. De hadd idézzük a kiváló szakértő sorait:

„A kirgiz nép a közép-ázsiai dzsingiszida utódállam, a Csagatáj Birodalom – ennek keleti felét nevezték perzsául Mogulisztánnak, azaz Mongolországnak – nomád török nyelvű csoportokból alakult ki a mongol uralom lehanyatlásával a XVI. században. Az északi kirgiz törzsek közt főleg az Iszik-köl tó és a Talasz folyó vidékén máig nagy hagyománya van *Manasz* története mesélésének. *Manasz* mitikus hős, aki a kirgizek szerint népét a mandzsu dinasztia és az ojrát-mongolok fogságából kiszabadította, és az Altáj-hegységből mai hazájukba, a Tien-san (kirgiz nyelven Ala-tau) vidékére vezette. *Manasz* a mandzsukkal vívott harcok során vesztette életét, és a hagyomány szerint a Talasz szent

völgyében temették el. A továbbiakban Manasznak a kirgiz nép védelméért vívott harcát fia, Szenetej, majd unokája, Szejtek folytatta. Az eposztrilógia legerjedelmesebb lejegyzett variánsa, a Szajakbaj-féle szövegváltozat meghaladja az ötszázezer sort, mely a világ legnagyobb terjedelmű hőskölteményévé teszi a Manaszt.”

Somfai Kara utószavából a továbbiakban megismerkedhetünk az eposz gyűjtésének történetével, az énekmondókkal (*manaszcsi*), azzal a szereppel, amelyet a szöveg napjainkban is játszik a kirgiz kulturális életben, az énekek, illetve az énekmondás háttérben rejlő spiritualitással, a napjainkra több mint 60 változatban ismert Manasz keletkezésével, a kirgiz történelemmel és a jelen fordítás előzményeivel. A végleges fordítást elkészítő Csáji László Koppány utószava viszont a magyarítás nehézségeit vázolja. Ismerteti a kirgiz verstani szabályokat (hangsúlyszámláló ütemek, ütemhangsúlyos verselés, alliteráció, gondolatritmus, ragrímek, asszonáncok, váratlan ritmusváltások), de kitér a szöveg struktúrájának néhány vonására is (kiszólások, dramaturgia, történetfűzés, szóképlet).

Az olvasónak természetesen nincs módjában ellenőriznie, mennyiben követi a magyar fordítás az eredetit, mindenesetre az alliteráció (amely egyébként a világ hagyományos, törzsi, primitív költészetében, mintegy a strófikus-rímes verselést megelőzendő, gazdagon jelen van), íme, pl. ilyen gazdagon bukkan elő adott pillanatban Csáji magyar szövegében:

Szeme vörösen izzott,
Szájából orkán szökött,
Szeméből szikra szállott. (16 345-7. sor)

Ami a pörgő (hét szótagos verssorokban megnyilvánuló) ritmikusságot illeti, azt ugyancsak kizárólag egy magyar szövegidézzel érzékeltethetjük:

Szembeszállni gyáva volt,
Nem tudta őt kopjával
Megsebezni, elérni.
Így a dombon s hegyen át
Elvágatott szaporán.
Látva Manasz haragját,
Megrettent nagy Kongur báj,
Hangáj felé vágatott,
Innen gyorsan elfutott.
Mikor hátratekintett,
Manasz lova, Ak-kula,
Mégfeszített izmokkal
Bokacsontként szállt, repült. (16 460-72. sor)

Néha érzünk csak a verssorok menetelésében – bár idézetünkben ismét gazdagon jelentkezik az alliteráció – némi döccenőt (a második, a negyedik és az utolsó sorra gondolunk):

Magas égben Hold és Nap
Fényéből születhetett?
Széles homlok, ívelt fej,
Alakja délceg, remek!
Kosszerű arc, szép pilla,
Nyílt, jóképű tekintet.

Széles száj, szép szemöldök,
Hosszú áll, szép állkapcsa!
Ajka vastag, szeme mély,
Látszik, hogy igaz vitéz! (12 130-39. sor)

Természetesen nem áll módunkban mindazokat a szabályokat nyomon követni, amelyek az eredeti kirgiz verselésben megnyilvánulnak (bár ismereteink szerint az írásosság árnyékában kialakult hivatásos költészet formáival ellentétben a szóbeli költészetet jóval nagyobb *szabadság* jellemzi), a magyar nyelvi megjelenítés esetében mégis csak elsősorban a magyar nyelvnek, a magyar nyelvi megvalósításnak van/lenne elsőbbsége, már ami a versszerű ritmikai megoldásokat illeti.

Minden összevetve, egyértelmű azonban, a magyarul elérhető eposz szövegek tára egy csodálatosan szép új szóművészeti alkotással gazdagodott a szerzőpáros nem mindennapi méretű munkálkodása nyomán. És e szép eredményt látva-olvasva, létrejöttét üdvözölve vesszük a bátorságot ahhoz, hogy megjegyezzük: minden kétséget kizáróan érdemes volna a közeljövőben világepikai, eposzi nemzeti könyvtárunkat újabb darabokkal gazdagítani.

(SOMFAI Kara Dávid – CSÁJI László Koppány: *Manasz. Kirgiz hőseposz*, 2017, Molnár Kiadó.)

Bibliográfia

ANON

1914 A Manasz eposz ügye, *Ethnographia*, 57. old.

BIERNACZKY Szilárd

1980 A törzsi világ hősepikeja: Manasz – Kirgiz hőséneke, *Népszabadság*, jún. 25., 6. old.

JÁVOR György

1983 A kirgiz epikai folklór elemei és szerepük Cs. Ajtmatov Fehérhajó c. kisregényének jelentésszerkezetében, *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tudományos közleményei: tanulmányok a nyelvészet, az irodalom és az esztétika köréből*, 1, 111–119. old.

MELETYINSZKIJ Je. M.

1971 Az epikus költészet, *Folklorisztika* 1, ELTE BTK, Folklore Tanszék, 13–104. old.

KŐHALMI Katalin – BEDE Anna

1969 *Manasz kirgiz hőseposz*, vál., (nyersford.), utósz, jegyzetek: Kőhalmi Katalin, ford. Bede Anna, Budapest, Európai Könyvkiadó, 220 old.

NIANE Djibril Tamsir

1983 *Szungyata, az Oroszlán fia*. Mandinka hőséneke (Afrikai eposz), ford.: SZEGŐ György, utószó: DIALLO, Alpha, Budapest, Európa, 199 old.

SIPOS János

2012 Egy kirgiz sámándal és háttere, *Vallástudományi Szemle*, 1. szám, 78–80. old.

SOMFAI Kara Dávid

2010 Kalmak: The Enemy in the Kazak and Kirgiz Epic Songs, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 63. évf., 2. szám, 167–178. old.

2015 *A Majmū'at at-tawāriḫ* és a kirgiz epikus hagyomány, *Keletkutatás*, tavasz, 153–162. old.

VOIGT Vilmos

1998 Hősepike, in: VOIGT Vilmos szerk.: *A magyar folklór*, Budapest, Ozirisz Kiadó, 149–183. old.

ZUMTHOR, Paul

1983 *L'épopée*, in: *Introduction à la poésie orale*, Paris, Seuil, 103–124. old. (kéziratos magyar fordítása az Afrika Kutatási és Kiadási Program archívumában, Érd)

Gyöngyössy Orsolya

Kalandozás a papok erszényében

Bárth János: *Paptartás a kalocsai főegyházmegyében*
(1738–1849)

Aki Bárth János könyvét a maga teljességében szeretné érteni és értékelni, annak érdekes néhány pillanatig elidőznie ennél a nem mindennapi kutatói karakternél.

Bárth János érdeklődésének földrajzi keretei időről időre áthelyeződnek: hol a „két víz köze”, hol Erdély foglalkoztatja, marasztalja akár évtizedeken keresztül. Egészen a közel-múltig túlnyomórészt a Székelyföld társadalom- és településtörténete, az egyházi élet szervező egyéniségei kötötték le figyelmét. Töretlen elszántsággal járt a padlásokon dohosodó, csúrókben, kamrákban hányódó jegyzőkönyvek, családi irattárak és protocollumok nyomában, hogy ez a biztos enyészettől megmenekített „levéltár” a Székelyföld településirányításának, egyházi életének páratlanul gazdag dokumentumtárává formálódjon kezei között. Nyilvánvaló, hogy egyetemi tanári tekintélye mellett kellemes, közvetlen modora, természetes nyíltsága is segítségére volt ebben a misszióban. Bárth János néhány esztendeje – magának tett ígéretéhez híven – visszatért szülőföldjére, a Duna-Tisza közére.

Bárth János tapasztalt kutatóként jól tudja, hogy egy tudományos írás akkor hasznos, ha valódi hiányt tölt be; ha azokat a lappangó kérdéseket hozza felszínre, melyekkel más szerző idáig nem, legfeljebb érintőlegesen foglalkozott. Ez az elv mintha személyes küldetésé ért volna benne, mely ellenállhatatlanul vezérli tollát, meghatározza munkásságát. Tapasztalata nemcsak feljogosítja: egyenesen predesztinálja erre a szerepre. Ez az értő bátorság és kutatói magabiztosság teszi Bárth Jánost megbízható történelmi „kalauzá”, emeli írásait tankönyvigényű olvasmánnyá.

Legújabb könyve a pap mint vallási „szolgáltató” és a szolgálatait igénybe vevő, őt eltartó közösség sajátos ökonómiájának szentelődik. A plébános erszényének tüzetes vizsgálata mintha csak ürügy lenne számára ahhoz, hogy a papság mindennapi életét ebből a merően új perspektívából értelmezhesse. Bárth János látható élvezettel boncolgatja ezt a – fiatalabb kutatók számára jó eséllyel riasztó – kérdéskört, mely fölött doktori disszertáción írásakor (nyilván a bonyodalmakat rejtő meredélyt érzékelve) magam is nyugtalanul, kérdésekkel terhelve siklottam keresztül. Teszi mindezt úgy, hogy folyamatosan idézi, beszélgeti, „ízlelteti” forrásait, majd jó pedagógushoz illő előzékenységgel magyarázza azokat. Világos igénye van arra, hogy gondolatmenetét olvasói értsék és követni tudják.

Elbeszélői stílusából a hiteles kutatói attitűd mellett Bárth János mély emberismerete, emberszerető természete is megnyilatkozik. Derűs megértéssel szemléli főszereplőit, kik gyakran tipizáltak, mégis ismerősek és valóságok: a kegyúr, akitől sokat kérnek, ám keveset ad; a tudálékos jegyző, a kekeckedő hivatalnok, vagy éppen a jámbor lelkipásztor. Mind sajátos érdekektől, céloktól vezérelt egyéniségek. Az emberi tényező kiemelése nem pusztán írói fogás, hanem nélkülözhetetlen adalék a szóban forgó kérdéskör megértéséhez. A plébános fizetésén ugyanis érzékelhető nyomokat hagyott az a körülmény,

hogy a hívek kedvelték-e vagy sem: gondosan vagy hanyagul művelték a pap földjeit, szívesen vagy kelletlenül szolgáltatták ki járandóságait stb. Ha tisztességesen dolgozott és harmóniában élt híveivel, úgy a közösségtől is több támogatásra, forintokban is mérhető előnyökre tarthatott számot. Bárth János esettanulmányokon keresztül szemlélteti a pap magatartásának és személyes tulajdonságainak (pl. érzéke a gazdálkodáshoz) hatásait vagyoni állapotának alakulására. Ha mindezt összevetjük az adott település természeti adottságaival, társadalmi felépítésével és felekezeti megoszlásával, melyek a közösség „paptartó képességének” alapját képezik, illetve az olyan váratlan tényezőkkel, mint a természeti csapások, a papok boldogulásának feltételei egy könnyen áttekinthető koordináta-rendszerbe helyeződnek.

Bárth János könyvének egyik fontos tanulsága, hogy a plébános és a hívek viszonyának minősége és milyensége, valamint a pap gazdasági, vagyoni helyzetének alakulása egymást befolyásoló, egymásra ható tényezők. Az egyszerűnek tűnő megállapítás mélyrétegeinek felfejtése viszont olyan szellemi teljesítmény, mely a vallási néprajzi ismeretek mellett komoly egyháztörténeti és egyházjogi tájékozottságot is igényel. Hálásak lehetünk Bárth Jánosnak azért, hogy egy ilyen összetett, régóta felgöngyölítésre váró kérdéskört kellemes és szórakoztató olvasmány formájában tárt a szakma és az érdeklődő olvasóközönség elé.

(MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport kiadása, 2019)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

N Y O M D A K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és

a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

forrás

2021 SZEPTEMBER

Ára: 500,- Ft
(előfizetőknek 400,- Ft)

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alap

ISSN 013-3056X

9 770133 056007

2 1 0 0 9